

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

URBANISTIČKI RAZVOJ RABA: SREDNJA ULICA

Petra Župan

Mentor: dr. sc. Miljenko Jurković, prof.

Zagreb, 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

URBANISTIČKI RAZVOJ RABA: SREDNJA ULICA

Urban Development of Rab: Middle Street

Petra Župan

SAŽETAK

U radu su opisani i analizirani najvažniji graditeljski spomenici te ostatci arhitektonske plastike smješteni u rapskoj Srednjoj ulici i njezinoj bližoj okolici. Kako bi se olakšalo razumijevanje konteksta nastanka graditeljske baštine, odnosno umjetničke topografije grada Raba, pojašnjena je povijest samoga otoka, a opisane su i teze koje govore o nastanku i urbanističkom razvoju grada. Zbog nedovoljne arheološke istraženosti grada, nepoznati su nam predrimski i rimski lokaliteti, kao i opseg Raba u to vrijeme. Razdoblje srednjeg vijeka od XI. do XIII. stoljeća obilježeno je blagostanjem, graditeljskim uzletom i širenjem grada, a zbog izgradnje sakralnih objekata, tri crkvena zvonika, gradskih zidina i javnih spomenika, grad Rab se smatra romaničkim gradom. Nakon stagnacije uzrokovane gospodarskom krizom i ratovima, novi graditeljski uzlet u gradu zbivao se polovicom XV. i početkom XVI. stoljeća kada su u gradu boravili afirmirani umjetnici poput Andrije Alešija i Petra Radova Trogiranina koji su svoja djela, između ostalog, ostvarili i na kućama duž Srednje ulice. Upravo je iz tog perioda, dakle iz kasnog srednjeg vijeka, najviše sačuvanih građevina u Srednjoj ulici, međutim, postojanje romaničkih građevina na cijeloj površini grada potvrđuju izgrađenost grada već u to romaničko doba koje je, stilski gledano, u arhitekturi grada ostalo gotovo do XIV. stoljeća.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Rad sadrži: stranica, reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: crkve, Rab, Srednja ulica, srednji vijek, stambeni objekti, urbanizam

Mentor: dr.sc. Miljenko Jurković, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Petra Župan, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka – diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Urbanistički razvoj Raba: Srednja ulica* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,

Vlastoručni potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. GEOMORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE, SMJEŠTAJ I IME RABA	4
3. POVIJEST OTOKA RABA.....	5
4. URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA RABA	10
5. TEZE O OPSEGU ANTIČKE ARBE I RAZVOJU GRADA KROZ POVIJEST	14
5.1. Teza o velikoj Arbi	14
5.2. Teza o antičkoj Arbi koja je istovjetna današnjem Kaldancu.....	16
5.2.1. Kula Kneževa dvora.....	20
5.2.2 Kula obitelji Galzigna	20
5.3. Ostale teze o urbanističkom razvoju Raba.....	21
6. IZGRADNJA SREDNJE ULICE I NJENE BLIŽE OKOLICE	23
6.1. SREDNJA ULICA I ULICA DINKA DOKULE.....	23
6.1.1. Palača Dominis	23
6.1.2. Crkva sv. Antuna Padovanskog	29
6.1.3. Komplex Lacka Kosinjskog i obitelji Marinellis	30
6.1.4. Mala palača Galzigna.....	34
6.1.5. Palača Cernotta	36
6.1.6. Gradska loža.....	38
6.1.7. Gradski toranj sa satom.....	40
6.1.8. Crkva sv. Nikole (sv. Duha)	40
6.1.9. Ostali spomenici iz Srednje ulice i Ulica Dinka Dokule	41
6.1.9.1. Crkva sv. Katarine.....	45
6.2. SPOMENICI U POPREČNIM ULICAMA:	47
6.2.1. Crkva sv. Martina.....	50
7. ZAKLJUČAK	54
8. SLIKOVNI PRILOZI.....	57

9. POPIS LITERATURE	86
10. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA.....	93
11. SUMMARY	98

1. UVOD

Strateški značajan položaj, ali i povoljni klimatski i biogeografski uvjeti omogućili su konstantnu naseljenost otoka Raba od predrimskog razdoblja do danas.¹ Otok Rab, naime, svojim položajem u nizu unutarnjeg slijeda otoka istočne obale Jadrana čvrsto nadzire plovidbu kroz obalne i međuotočne morske prolaze te pomorski pristup kopnu u zoni Senjskog zaljeva i prijevoja Vratnik, kojim put vodi u kontinentalno područje², a blaga mediteranska klima i plodna polja omogućavali su ugodan život i poljoprivrednu djelatnost.

Grad Rab nalazi se na poluotoku trokutasta suženja, flankiranom s obje strane uvalama te okružen gradskim zidinama. Grad se sastoji od dva dijela: starijeg organskog dijela ovalne strukture (Kaldanac) te novog, planiranog dijela grada ortogonalnog rastera. U gradu su tri dugačke uzdužne ulice (Gornja, Srednja i Donja) te niz manjih poprečnih ulica koje se nalaze između Gornje i Srednje ulice, a koje zatvaraju stambene inzule.

Iako se pretpostavlja predrimska osnova grada, ona nam je nepoznata zbog izostanka arheoloških iskopavanja, a od vremena antike znamo za municipalni status grada Arbe koji je morao imati različite, a danas posve nepoznate objekte poput termi i foruma.³ Tek je od XI. stoljeća moguće preciznije pratiti urbanistički razvoj grada, a posebno su značajna razdoblja velikog graditeljskog uzleta između XI. i XIII. stoljeća te s prijelaza iz XV. u XVI. stoljeće.⁴

U ovom je radu poseban naglasak stavljen na nastanak i razvoj Srednje ulice, danas glavne gradske komunikacijske osi te na analizu najznačajnijih graditeljskih spomenika, ali i ostataka arhitektonske plastike koji se u njoj nalaze. Osim toga, obrađeno je i područje Ulice Dinka Dokule koja se nakon gradske lože nastavlja na Srednju ulicu, ali i područje poprečnih ulica koji Srednju ulicu povezuju s Gornjom. Cilj i svrha ovoga rada bio je, dakle, opisati razvoj Srednje ulice i njezine bliže okolice u odnosu na ostatak grada Raba, odnosno odrediti vrijeme nastanka najvažnijih građevina na tom potezu.

Duž Srednje ulice danas je najjasnija kasnosrednjovjekovna graditeljska faza, odnosno stilsko preplitanje gotike i renesanse, međutim, na nekim mjestima u poprečnim ulicama između

¹ Rizner, 2012, 37

² Mohorovičić, 1987, 34

³ Nedved, 1989, 33

⁴ Budak, 2006, 129; Bradanović, 2012, 452

Srednje i Gornje ulice uočljiva je i romanička osnova, a sličan je slučaj duž ulice Dinka Dokule koja se, dakle, nalazi istočno od Srednje ulice.

Rab je svojom spomeničkom baštinom zainteresirao veliki broj istraživača - putopisaca, povjesničara, povjesničara umjetnosti, arheologa itd. Još 1774. godine Alberto Fortis⁵ je u svome *Putu po Dalmaciji* opisao, uz ostale dalmatinske otoke, i otok Rab spomenuvši otočku povijest, geografske osobnosti, stanovništvo, najznamenitije plemićke obitelji itd. Rudolf Eitelberger von Edelberg⁶ je 1884. pisao o otočkoj povijesti, ali i o nekim spomenicima poput palače Dominis, Kneževa dvora, crkve sv. Ivana Evanđelista i gradskih zidina. Nakon putovanja istočnom obalom Jadrana, Thomas Graham Jackson⁷ je 1887. godine izdao djelo *Dalmatia: the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado* u kojemu je opisao neke gradske spomenike poput katedrale i njezina zvonika, crkava sv. Ivana Evanđelista, sv. Andrije i sv. Justine te u kojem je istaknuo palaču Dominis kao gotovo veličanstven primjer rapske arhitekture. Schleyer⁸ je 1914. godine u djelu *Arbe, Stadt und Insel* opisao brojne gradske spomenike, ponekad ih doduše, pogrešno nazivajući, no unatoč tome, ovo je djelo sjajan izvor fotografija koje omogućavaju uvid u spomeničku baštinu i njihovo stanje početkom XX. stoljeća. Fra Vladislav Brusić⁹ je 1926. u izdanju kamporskog samostana objavio djelo koje, unatoč određenim nedostacima, predstavlja važan izvor informacija neophodnih za bavljenje rapskom baštinom.

Sredinom XX. stoljeća Cvito Fisković¹⁰ je pisao o rapskom opusu Andrije Alešija, a važan znanstveni prilog poznavanju otoka bila su i dva Rapska zbornika¹¹ koji su interdisciplinarnim pristupom sumirali najvažnija saznanja o otoku. Valja svakako istaknuti i monografiju Miljenka Domijana¹² koja je iscrpno prikazala spomeničku baštinu otoka, kao i rad Dušana Mlacovića¹³ koji je važan prilog poznavanju rapskih plemićkih obitelji i povijesti grada tijekom (kasnog) srednjeg vijeka. Svojim su radovima, važan doprinos rapskoj baštini priložili i Neven Budak¹⁴ koji je pisao o rapskom urbanizmu, Miljenko Jurković¹⁵ čiji se rad bavi ranosrednjovjekovnom

⁵ Fortis, 2004, 257-265.

⁶ Eitelberger von Edelberg, 2009, 37-56

⁷ Jackson, 1887, 195-237

⁸ Schleyer, 1914, 1-180.

⁹ Brusić, 1926, str. 5-194.

¹⁰ Fisković, 1948, 5-45.

¹¹ *Rapski zbornik 1* izdan je 1987., a *Rapski zbornik 2* 2012. godine. Radovi iz oba zbornika važan su izvor informacija za ovaj diplomski rad.

¹² Domijan, 2001, 7-256

¹³ Mlacović, 2012, 9-288

¹⁴ Budak, 2006, 123-135

¹⁵ Jurković, 2016, 231-242

skulpturom iz crkve sv. Martina i koji donosi neke nove teze o vremenu nastanka crkve, Marijan Bradanović koji je pisao o palači Dominis¹⁶ i rapskoj skulpturi¹⁷, zatim Radovan Ivančević¹⁸ čiji je rad o rapskom urbanizmu dijelom opovrgnut najnovijim člankom Dušana Mlacovića¹⁹, ali i brojni drugi autori koji se neće posebno navoditi, ali čiji su radovi bili važan izvor informacija za ovaj diplomski rad.

Pri izradi rada korišteni su različiti izvori koji su se bavili poviješću i spomeničkom baštinom otoka i grada Raba, a koji su nastajali od druge polovice XVIII. stoljeća do danas. Osim toga, korišteni su i računalni programi AgiSoft Photoscan i CorelDRAW, kao i snimke dobivene termokamerom. Drugim riječima, ovaj rad se, osim uobičajenim povijesnoumjetničkim metodama istraživanja poput terenskog rada, pregleda relevantne stručne literature i usporedbe dostupnih slikovnih izvora, bavio i suvremenim načinima interpretacije spomeničke baštine. Pritom su od posebne važnosti bila istraživanja nastala u suradnji Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu te Sveučilišta u Padovi koja su na arheološkom lokalitetu unutar grada Raba otkrile dosad nepoznate činjenice o kasnoantičkom zidu i kasnijoj kovačnici sagrađenoj uz njega.

¹⁶ Bradanović, 2011, 53-58

¹⁷ Bradanović, 2012, 121-138

¹⁸ Ivančević, 2001, 33-54

¹⁹ Mlacović, 2016, 285-304

2. GEOMORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE, SMJEŠTAJ I IME RABA

Geomorfološki pojam rapskog otočnog prostora, osim otoka Raba, obuhvaća i niz većih i manjih otočića, hridi i grebena.²⁰ Otok Rab izdužena je oblika i paralelan s obalom²¹ te je, kao i drugi hrvatski otoci, nastao podizanjem morske razine nakon posljednje glacijacije u kvartaru.²²

Rab je smješten pod planinskim masivom Velebita od kojega ga razdvaja Velebitski kanal, a okružuju ga otoci Krk, Cres, Lošinj i Pag (sl. 1). S njima, ali i nekolicinom manjih otoka, Rab čini Kvarnersku otočnu skupinu. Pritom je njegova veza s Pagom, zbog blizine dugačkog poluotoka Luna, povijesno bila posebno zanimljiva jer je činila funkcionalnu regionalnu cjelinu²³, spomenutu još u IV. st. pr. Kr. u Pseudo-Skilakovu periplu pod nazivom *Mentoridi*, dok su Krk, Cres i Lošinj činili skupinu *Elektrida*. Od vremena cara Justinijana do 1918. godine Rab je geostrateški smatran dijelom Dalmacije, a danas je dio Primorsko-goranske županije.²⁴

Geomorfološki, Rab karakteriziraju vapnenačke i flišne zone s dolinama i pobrđima.²⁵ Najviša točka otoka je vrh Tinjaroša (408 m) na Kamenjaku koji je paralelan s Velebitskim masivom i koji na sjeveru oblikuje strme litice te se prema jugu spušta do nižeg Kalifronta. U središtu otoka su dva veća polja (u Supetarskoj Dragi i Kamporu) razdvojena flišnim pobrđem. Poluotok Lopar na sjeveru posebna je flišna zona s vrlo razvedenom obalom. Na sjeverozapadnoj strani otoka su dvije uvale Kamporske i Supetarske Drage, a nasuprot njima, na kraju flišnog pobrđa i na vrhu poluotoka nalazi se grad Rab.

Najstariji spomen Raba datiran je u sedamdesete godine nakon Krista, a navodi se pod imenom Arba u djelu *Naturalis Historia* antičkog pisca i geografa Plinija.²⁶ Ptolomej ga u drugom stoljeću pod istim imenom pogrešno navodi kao grad na otoku Scardoni, što se odrazilo i kod autora *Kozmografije* Anonima iz Ravene koji je otok nazvao Celentum.²⁷ Ova je pogreška, međutim, brzo uočena i ispravljena. U *Tabuli Peutingeriani*, srednjovjekovnoj kopiji rimske karte s prikazom cesta i gradova, također se navodi pod imenom Arba. Polibije i Stjepan Bizantinac navode ime Arbona, a Konstanin Porfirogenet u X. stoljeću navodi oblik Arbe koji

²⁰ Rogić, 1969, 109; Bognar i sur., 1989, 7; Malez, 1987, 141

²¹ Rizner, 2012, 37

²² Turk, 1992, 59

²³ Rogić, 1969, 110

²⁴ Domijan, 2001, 23

²⁵ Turk, 1992, 31

²⁶ Nedved, 1989, 30

²⁷ Domijan, 2001, 17

se do današnjih dana ustalio u talijanskom jeziku.²⁸ Hrvatski oblik Rab prvi je put naveden 1446. godine u ispravi o osnutku samostana sv. Eufemije u Kampur, a nastao je metatezom iz korijena Arb.²⁹ Korijen riječi imena ima ilirska svojstva, a etimologija se vjerojatno odnosila na crnogorično drveće pošto navedena riječ označava nešto tamno, mrko i crno, što se dakako odnosi na pošumljenost koja i danas karakterizira ovaj, vegetacijom bogat otok.³⁰

3. POVIJEST OTOKA RABA

Otok Rab naseljen je od paleolitika do danas, a faktori koji su olakšali kontinuiranu i dugotrajnu naseljenost otoka bili su povoljna mediteranska klima i biogeografski uvjeti. Obilje pitke vode, pogodno agrarno-stočarsko tlo, guste šume, kamenolomi te mogućnost lova divljači i ribe, kao i prerada soli pružali su stanovnicima otoka sigurnu egzistenciju.³¹ Najranija, predrimska povijest otoka poznata je uglavnom na osnovi pokretnih materijalnih nalaza s površinskog sloja³², pri čemu je najveća koncentracija nalaza iz svih prethistorijskih razdoblja na poluotoku Loparu³³, uključujući i najstarije poznato nalazište - Punta Zidine gdje je pronađeno kameno oruđe koje se može datirati u gornji paleolitik i mezolitik te u rani neolitik.³⁴ Za glavno liburnsko naselje na otoku pretpostavlja se položaj današnjeg grada Raba³⁵, međutim, o tim se pretpostavkama ne može sa sigurnošću govoriti zbog izostanka potpunijih arheoloških istraživanja.

Prva povijesno determinirana etnička skupina na području Hrvatske bili su Iliri³⁶, a prvi poznati stanovnici Raba bilo je pleme Liburna.³⁷ Iliri su bili rodovski povezani u plemenske zajednice što je dovelo do jačeg maritimnog, ekonomskog i strategijskog povezivanja obale i kopna te do razvoja plovidbe i kopnenog prometa što je vrlo važno za otok Rab koji položajem u nizu jadranskih otoka nadzire plovidbu na moru i kopnu.³⁸ Njihova je dominacija nad Jadranom počela slabiti u V. st. pr. Kr., a nakon bitke protiv Parana 384. g. pr. Kr., Liburni su se povukli unutar granica između rijeke Raše i Krke.³⁹

²⁸ Domijan, 2001, 17

²⁹ Brusić, 1926, 47; Šimunović, 1989, 136; Batović, 1987, 149; Nedved, 1990, 12; Domijan, 2001, 17

³⁰ Batović, 1987, 147; Domijan, 2001, 17; Margetić i Strčić, 2004, 8

³¹ Nedved, 1990, 8

³² Rizner, 2012, 37; Domijan, 2001, 19

³³ Marasović, 2009, 117

³⁴ Rizner, 2012, 37

³⁵ Marasović, 2009, 117

³⁶ Mohorovičić, 1987, 34

³⁷ Brusić, 1926, 25; Batović, 1987, 149; Domijan, 2001, 19

³⁸ Mohorovičić, 1987, 35

³⁹ Brusić, 1926, 28; Domijan, 2001, 21

Nakon toga uslijedile su grčka i rimska kolonizacija Jadrana. Za razliku od ostalih ilirskih plemena, Liburni su bez većeg otpora prihvatili dominaciju Rimljana⁴⁰, a njihovo osvajanje istočnog dijela Jadrana u I. st. pr. Kr. predstavlja kraj željeznog doba i prapovijesti na Rabu.⁴¹ Dolaskom Rimljana i njihovom sustavnom kolonizacijom došlo je do socijalnih, administrativnih, vojnih, pravnih, povijesnih i mnogih drugih promjena.⁴² Gradom su upravljali duumviri, tj. dva magistrata i gradsko vijeće.⁴³ Za vrijeme Augustove vladavine, Arba je dobila municipalni status, a prosperitet municipija potvrđuje i epitet *felix* kojim su se obično isticali slava i uspon grada te zahvalnost za posebne zasluge⁴⁴, a koji je Arba najvjerojatnije dobila početkom III. stoljeća, za vrijeme vladavine cara Septimija Severa.⁴⁵

Društvene su se promjene u Rimskome Carstvu dogodile pojavom kršćanstva. Iako se ne može sa sigurnošću reći kada je započela organizacija kršćanskog života na otoku Rabu⁴⁶, postoje potvrde o ranoj pojavi kršćanstva. To su prije svega graditeljski kulturni spomenici s pripadajućim liturgijskim inventarom (poput katedrale te crkava sv. Tome i sv. Ivana Evanđelista), ali i potvrda o sudjelovanju prvog imenom poznatog rapskog biskupa Tiziana na sinodama u Saloni 530. i 533. godine koji se, uz salonitanskog i zadarskog biskupa, navodi kao treći po redu, što ukazuje na ugled rapskog biskupa i njegove crkve te na značaj Raba kao ranokršćanskog središta.⁴⁷

Nakon što je Odoakar 476. godine svrgnuo posljednjeg rimskog cara Romula Augustula, njegova se kratkotrajna vlast proširila i na Kvarner na kojemu se zadržao do prodora Ostrogota 493. godine. U prvoj polovici VI. stoljeća Rab je Justinijanovom rekonkvistom vraćen Bizantu, odnosno u Istočno Rimsko Carstvo nakon čega se povijest Raba u geopolitičkom pogledu počinje vezati uz Dalmaciju koja je tada postala prokonzularnom provincijom kojom je upravljao prokonzul-namjesnik.⁴⁸

Dolazak Hrvata u ove krajeve obilježio je kraj VI. stoljeća na ovim prostorima. Godine 614. uništena je Salona, no otočni gradovi poput Raba, Krka i Osora te Zadar, Trogir i Split ostali su sačuvani što je omogućilo nesmetan život romanskom stanovništvu, dok su Hrvati najprije

⁴⁰ Domijan, 2001, 21

⁴¹ Batović, 1987, 165

⁴² Mohorovičić, 1987, 34; Domijan, 2001, 21

⁴³ Brusić, 1926, 52; Nedved, 1989, 30; Domijan, 2001, 22

⁴⁴ Nedved, 1989, 36. Epitet *felix* rijetko se dodjeljivao gradovima, a osim Arbi, na području današnje Hrvatske, taj je epitet bio dodijeljen i antičkoj Saloni.

⁴⁵ Domijan, 2001, 22

⁴⁶ Budak, 2006, 123

⁴⁷ Domijan, 2001, 22; Budak, 2006, 124; Marasović, 2009, 116; Novak, 2009, 14

⁴⁸ Domijan, 2001, 23

naseljavali ager, a potom i same gradove.⁴⁹ Na otok Rab su Slaveni, odnosno Hrvati, prodirali nešto sporije nego na druge kvarnerske otoke.⁵⁰

Kvarnerski su otoci, dakle, i dalje bili pod bizantskom upravom - kako u doba kratkotrajnog upada Langobarda, tako i u doba prodora Franaka u Istri. Nakon kratkotrajne franačke vlasti i sklopljenog mira između Bizanta i Franaka, u Aachenu 812. godine, Rab je vraćen bizantskoj upravi.⁵¹ Ubrzo je došlo do novog sukoba nakon čega je car Bazilije I. uveo novi oblik administrativno-teritorijalne organizacije - Dalmatinsku temu sa sjedištem u Zadru, unutar koje je bio i Rab. U to je vrijeme u zaleđu bila srednjovjekovna hrvatska država čijim je vladarima Bazilije I., unatoč nominalnoj bizantskoj vlasti Dalmacijom⁵², osigurao plaćanje tributa od strane dalmatinskih gradova (uključujući i Rab) kako bi očuvali autonomiju, mir i slobodnu trgovinu.⁵³

Rab je neko vrijeme u X. stoljeću bio pod vlašću hrvatskih vladara jer je kralj Tomislav od bizantskog cara Romana I. dobio titulu carskog prokonzula Dalmacije. Krajem X. stoljeća došlo je i do učvršćivanja Venecije na području Jadrana pa je 1000. godine mletački dužd Petar II. Orseolo osvojio Dalmaciju. Sredinom XI. stoljeća, zbog sukoba reformiranog papinstva i Bizanta, Rab je ponovno bio pod vlašću hrvatskih vladara, a vrijeme vladavine Petra Krešimira IV., koje je potrajalo do 1095. godine, posebno je važno jer je tada u Supetarskoj Dragi osnovana benediktinska opatija.⁵⁴ Krajem XI. stoljeća došlo je do političkog razjedinjavanja dalmatinskih gradova, što su iskoristili Normani koji su u dva navrata 1075. opsjedali Rab, a vjeruje se da se otok uspio obraniti zahvaljujući čudu sv. Kristofora.⁵⁵ Međutim, relikvija glave sv. Kristofora, kojega su Rabljani odabrali za svoga zaštitnika, u Rab je stigla tek godine 1188.⁵⁶ Nakon Petra Krešimira IV., otokom su vladali Mlečani koji su ga pod svojom upravom držali do 1099. godine, a početkom XII. stoljeća grad i otok su priznali kralja Kolomana.⁵⁷

Za vrijeme Kolomanove vladavine Rabu je obećano očuvanje komunalne autonomije, međutim, ono se polako gubilo zbog sve veće prisutnosti Venecije. Rab je, naime, uz zanemarive prekide (1190.-1192. te 1242.-1244.) sve do Zadarskog mira 1358. godine

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Budak, 1987, 194; Marasović, 2009, 116, prema Skok, 1950

⁵¹ Mohorovičić, 1997, 125; Domijan, 2001, 24

⁵² Marasović, 2009, 118

⁵³ Brusić, 1926, 60; Domijan, 2001, 24. Konstantin VII. Porfirogenet je u djelu *De administrando imperio* naveo da je Rab plaćao 100 zlatnika godišnje.

⁵⁴ Brusić, 1926, 73; Ostojić, 1964, 128; Budak, 1987, 195 ; Domijan, 2001, 25, Mlacović, 2012, 167

⁵⁵ Brusić, 1926, 83; Domijan, 2001, 25; Mlacović, 2012, 69-70

⁵⁶ Mlacović, 2012, 70

⁵⁷ Marasović, 2009, 118

priznavao venecijansku vlast. Venecija je vještom diplomacijom 1154. godine uspjela odvojiti zadarsku biskupiju od splitske mitropolije te ju bulom pape Anastazija VII.⁵⁸ uzdignuti na rang nadbiskupije zbog čega je rapski biskup postao sufragani zadarskog nadbiskupa, a ograničavanje rapske autonomije pokazivalo se i venecijanskim biranjem i potvrđivanjem gradskoga kneza.⁵⁹ Dvadesetak godina kasnije, točnije godine 1177., Rab je ugostio papu Aleksandra III. koji je tom prilikom posvetio obnovljenu katedralu. Papa je ploveći iz Zadra išao u Veneciju kako bi tamo pregovarao s Fridrikom Barbarossom te se usputno zaustavio na Rabu.⁶⁰

Unatoč političkim mijenama, ovo je razdoblje ipak obilježio dinamični razvoj. Zbog povoljnog geografskog položaja, Rab je služio kao sjecište izmjene dobara i trgovine žitom, stokom, ribom, janjetinom i vinom, a na otoku se proizvodila čak i svila kojom je plaćan danak Veneciji.⁶¹ U doba razvijenog srednjeg vijeka teritorijalno se proširio na otok Pag i susjedno kopno, a sve je rezultiralo značajnom graditeljskom djelatnošću.

Rab je imao gradski statut - najznačajniji komunalni dokument kojim su određeni politički, upravni, gospodarski i svi ostali oblici života, koji se prvi put spomenuo 1244. godine. Vjeruje se da je konačna verzija napisana između 1325. i 1327. godine te da se u tom obliku očuvala nakon prijepisa iz 1597. godine koji je učinio notar Giovanni Antonio Cernotta.⁶² Rabom je tada upravljao comes, tj. knez u čijoj se upravi očitovala posredna mletačka vlast, a osim njega, gradom su upravljala i tri suca te komisija od 20 članova (deset plemića i deset pučana).

Nakon poraza Venecije u ratu protiv hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika Anžuvince i mira sklopljenog 1358. godine u samostanu sv. Frane u Zadru, Mlečani su se na neko vrijeme odrekli prava na Dalmaciju pa je i Rab postao dio Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva u kojemu je ostao sve do 1409. (uz kratak prekid 1378.-1381.)⁶³. Zadarski mir i gubitak Dalmacije za Mlečane su predstavljali pravu katastrofu jer se moć Venecije uvelike temeljila na posjedima u Dalmaciji pa je pobjeda Ludovika Anžuvince imala veliki odjek i u cijeloj Europi.⁶⁴ Nakon smrti Ludovika Anžuvince uslijedile su borbe za hrvatsko-ugarsko prijestolje jer nije imao muškog nasljednika, a iz dinastičkih sukoba između Žigmunda Luksemburškog i Ladislava Napuljskog kao pobjednik je izašao Žigmund zbog čega je Ladislav 1409. godine Veneciji prodao

⁵⁸ Novak, 2009, 15; Celić, 2012, 253

⁵⁹ Domijan, 2001, 26

⁶⁰ Žic-Rokov, 1972, 456; Domijan, 2004, 7

⁶¹ Budak, 1987, 194

⁶² Domijan, 2001, 27

⁶³ Klaić, 1976, 351; Domijan, 2001, 27

⁶⁴ Brković, 2009, 73

Dalmaciju za 100 000 dukata.⁶⁵ Rab je tom prilikom dobrovoljno prihvatio venecijansku vlast te je otada do 1797. ostao pod vlašću Venecije, a prevlast Serenissime dodatno je potvrđena pobjedom njene mornarice nad Žigmundom 1420. godine.⁶⁶

Osim povratka pod Venecijansku vlast, XV. stoljeće u Rabu su obilježile i dvije epidemije kuge (1449. i 1456.), ali i gospodarski i društveni razvoj. Vladislav Brusić⁶⁷ tvrdio je da su dvije epidemije kuge sredinom XV. stoljeća usmratile čak dvije trećine stanovništva, dovele do izumiranja brojnih patricijskih i pučanskih obitelji te opustošile kuće na otoku, a ponajviše na Kaldancu, najstarijem dijelu grada Raba. Tome se, međutim, usprotivio Dušan Mlacović⁶⁸ koji je zaključio da epidemije kuge nisu znatno utjecale na migracije vezane uz otok i svakodnevni život stanovništva, niti su uzrokovale izumiranje patricijskih obitelji. Štoviše, prema građi rapskog notarijata, druga polovica XIV. i XV. stoljeće bili su doba rapskog razvojnog vrhunca.⁶⁹

Rab su u vrijeme druge polovice XV. stoljeća naseljavale pridošlice s kopna koje su, bježeći od turske opasnosti, tražile sigurno utočište. Ti su doseljenici pridonijeli demografskome oporavku otoka Raba nakon epidemija kuge, a među njima je najviše bilo pripadnika nižih i srednjih društvenih slojeva, no bilo je i sitnog i srednjeg hrvatskog plemstva.⁷⁰ Međutim, samo manji broj doseljenika smio se doseliti u grad.⁷¹

Jedan od razloga doseljavanja ljudi s obližnjeg kopna bila je, dakle, opasnost od Turaka. Oni su, naime, početkom XVI. stoljeća ostvarili niz pobjeda pa su rapski novaci uključivani u mletačke odrede u borbi protiv Osmanlija. Osim toga, zbog opasnosti od Turaka u nekim su se gradovima osnivale posebne straže, a jedna takva u Rabu je osnovana godine 1516. Činili su je plemići te (u većem broju) pučani, a njeni su članovi trebali stražariti noću te obilaziti zidine i čuvati gradska vrata.⁷²

Među brojnim sukobima Venecije i Osmanlija, osobito je značajna bila bitka kod Lepanta koja se zbila 1571. godine, a u kojoj je sudjelovala i rapska galija. Unatoč savezu Sveta alijansa i pobjedi Zapada, Venecija je izgubila Cipar te počela gubiti moć na Sredozemlju.⁷³

⁶⁵ Klaić, 1976, 352

⁶⁶ Staničić, 1979, 11; Domijan, 2001, 28; Novak, 2009, 15

⁶⁷ Brusić, 1926, 102

⁶⁸ Mlacović, 2012, 78-79

⁶⁹ Raukar, 1998, 28

⁷⁰ Grgin, 2005, 37

⁷¹ Brusić, 1926, 108

⁷² Brusić, 1926, 121

⁷³ Brusić, 1926, 123; Domijan, 2001, 30

XVI. je stoljeće na Rabu obilježeno kao doba krize uzrokovane smanjenom gospodarskom aktivnošću, smanjenim priljevom doseljenika i malim brojem radne snage, propadanjem vinograda i voćnjaka, presušenim izvozom vina, ulja i soli na kopno itd. Čak su i rapski biskupi bili odsutni s otoka, a živjeli su u velikim crkvenim središtima.⁷⁴

Krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća učestali su sukobi s uskocima koji su napadali istočnu obalu Istre i kvarnerske otoke (uključujući i Rab) gdje su pljačkali i ubijali siromašne stanovnike. Međutim, nakon mira s Austrijom sklopljenog 1617. godine, Venecija je ishodila progon uskoka iz Senja.⁷⁵

Cijelo XVII. i prvu polovicu XVIII. stoljeća obilježili su sukobi Venecije i Osmanlija koji su uvelike iscrpile otoke koji su konstantno novačili venecijanske galije. Rab je Veneciji bio dužan u pripravnosti držati jednu galiju, a bio je koristan i zbog proizvodnje soli. Posljedica novačenja bila je demografska i društvena degradacija koja je djelomično poboljšana naseljavanjem stanovništva s kopna na zapuštenu otočku zemlju.⁷⁶

4. URBANISTIČKI RAZVOJ GRADA RABA

Grad Rab tipološki pripada nizu gradova na istočnoj obali te u hrvatskom arhipelagu Jadranskog mora koji su iz strateških i pomorsko trgovačkih razloga izgrađeni na poluotoku ili na otoku spojenim s kopnom poput poluotoka, kao što su primjerice, Novigrad, Umag, Poreč, Rovinj, Osor, Zadar, Trogir, Korčula i Dubrovnik.⁷⁷ Grad Rab je, naime, smješten na poluotoku flankiranom uvalom sv. Eufemije s jedne te gradskom lukom s druge strane (sl. 2).⁷⁸ Međutim, za razliku od Zadra i Poreča koji su izgrađeni na „plitkim“ poluotocima, Rab je specifičan po asimetričnim topografskim uvjetima. Grad je, naime, smješten na izduženom poluotoku trokutnog suženja čija je sjeveroistočna strana gotovo na morskoj razini te se strmo uzdiže do uskog hrpta brežuljka na jugozapadu koji se s visokim okomitim stijenama sunovraćuje u more. S obzirom na navedene topografske uvjete, struktura sustava komunikacija i prostorna organizacija grada savršeno su usklađene s oblikom i reljefom tla.⁷⁹ Ta je karakteristična morfologija sa strmim liticama koje se blago spuštaju prema luci, uvjetovala urbanističke karakteristike naseobine od najranijih vremena do danas, ali je stvorila i jednu od najdojmljivijih jadranskih vizura sa

⁷⁴ Mlacović, 2012, 60

⁷⁵ Domijan, 2001, 30; Mlacović, 2012, 16

⁷⁶ Domijan, 2001, 31

⁷⁷ Ivančević, 2001, 37

⁷⁸ Budak, 2006, 123; Marasović, 2009, 126

⁷⁹ Ivančević, 2001, 37

spojem prirodne i kulturne baštine⁸⁰, pri čemu jedinstvenu urbanu panoramu ponajprije ističu gradske zidine te četiri zvonika s pripadajućim samostanskim i crkvenim zdanjima.⁸¹

Pogledom na kartu Raba (sl. 3), uočavaju se dva dijela grada koja dijeli najšira poprečna ulica (danas se zove Ulica Stjepana Radića) koja vodi od gradske luke do današnjeg Trga Slobode (u literaturi nazivan još i Katurbo, Gornji trg te Stari trg).

Ta se dva dijela grada nazivaju još i Stari i Novi grad. Stari grad ili Kaldanac je nepravilan, organski dio grada, a proteže se od Ulice Stjepana Radića do rta sv. Antuna.⁸² Novi je grad pravilniji te sadrži tri uzdužne i niz poprečnih ulica, a proteže se od Ulice Stjepana Radića do Kule smjelih, Kule sv. Kristofora i novih gradskih vrata.⁸³

Zapadno od grada i gradskih zidina nalazi se njegovo predgrađe - veliko područje nazvano Komrčar, znano još pod imenima *burgus*, *Comercarius* te *Campus Martius*, gdje je vjerojatno bili smješteni pašnjaci te kontrolna točka za prodaju soli i drugih dobara koja se nalazila na glavnoj cesti prema gradu (sl. 4).⁸⁴

Grad Rab danas ima tri uzdužne i desetak poprečnih ulica. Uzdužne su ulice *Gornja*, *Srednja* i *Donja*. Brusić⁸⁵ je u svome djelu iz 1926. uzdužne ulice nazvao *contratama*, a poprečne *rugama* što je većina drugih autora preuzelo od njega. Međutim, Mlacović⁸⁶ navodi da se u gradskim spisima iz XIV. stoljeća *rugama* nazivaju tri uzdužne ulice, a *contratama* stambene inzule, no nije sigurno misli li se pritom na cijele inzule ili samo na neke njihove dijelove (nazivale su se, primjerice: *contrata inferiori de palacio, ad turim comitis, Contrata scti. Andree de mari, ad portam superiorem, contrata episcopiatis* itd.). Prema tome, *Ruga de medio* bila bi Srednja ulica, a ne glavna poprečna ulica koja povezuje Katurbo s gradskom lukom kako se to dosad mislilo.

Gornja se ulica proteže najvišim dijelom poluotoka uz hrbat brijega, Srednja se nalazi između ravnog dijela terena i početka kosine brijega, a Donja uz plitku obalu poluotoka, prema zaljevu s lukom. Prve dvije ulice (Gornju i Srednju) povezuje niz poprečnih ulica, a Srednju i Donju povezuju tri blago skošene i uske rampe.⁸⁷

⁸⁰ Domijan, 2001, 14

⁸¹ Milić, 1995, 126

⁸² Ivančević, 2001, 38

⁸³ Brusić, 1926, 159

⁸⁴ Budak, 2006, 131-132, Mlacović, 2016, 290

⁸⁵ Brusić, 1926, 159

⁸⁶ Mlacović, 2016, 301-303

⁸⁷ Domijan, 2004, 7

Najvažniji crkveni objekti u gradu smješteni su na jugozapadnom rubu grada, uzduž strmog stjenovitog grebena visokog oko 15 metara i dugačkog oko 500 metara, odnosno duž Gornje ulice, a pretpostavlja se da se kontinuitet kulturnih i sakralnih građevina u toj ulici može pratiti još od antike zbog čega taj najviši uzdužni dio grada Radovan Ivančević⁸⁸ naziva i *akropolom*. Na suprotnoj strani grada, na blagoj padini rta, smještene su kuće i ostale građevine, a poluotok završava šljunčanom obalom s dobro zaštićenom gradskom lukom.⁸⁹ Prostor između Gornje i Srednje ulice čine inzule namijenjene stanovanju, a prostor između Srednje i Donje namijenjen je društvenim i javnim funkcijama, obrtu i trgovini te reprezentativnim palačama.⁹⁰ Vrh poluotoka oštar je završetak nazvan rt. sv. Antuna (Caput Antium)⁹¹, a sam poluotok okružuju zidine koje se prekidaju na nekim dijelovima. Perimetar gradskih zidina je i danas dobro očuvan na sjevernoj, južnoj i zadanoj strani, gdje su nove kule prigradene tek u drugoj polovici XV. stoljeća te dijelom u XVI. stoljeću.⁹² Na zapadnoj strani zidina tada su podignute dvije nove kule (kule s. Kristofora i kula Smjelih), a između njih je oblikovan obrambeni sklop dvostrukih vrata (propugnaculum).⁹³ Za razliku od ove dvije pačetrovinaste kule koje su branile glavni kopneni ulaz u grad, na obali ispred kneževa dvora sagrađena je u duhu renesansnoga doba polukružna bastionska kula Revelin koja je štitila luku, dok je na vrhu poluotoka, u sklopu samostana sv. Antuna Opata masivan šiljastokutni bastion.⁹⁴

O rapskim se gradskim zidinama u znanstvenim krugovima pisalo u više navrata, međutim, još uvijek se ne može sa sigurnošću tvrditi kako su se one nadograđivale kroz povijest i time utjecale na opseg samoga grada.

Antička je Arba, naime, u 10. g. pr. Kr., za vrijeme vladavine cara Augusta dobila municipalni status čime se formirala kao gradsko naselje.⁹⁵ Natpisi svjedoče da je car tom prilikom gradu darovao i izgradnju zidova i bedema što je jedini pouzdani trag postojanja zidova koji su opasivali antičku Arbu. Fortifikacijski sustav je, naime, bio neophodni preduvjet za pravnu konstituciju municipalnoga statusa antičkoga grada.⁹⁶ Miljenko Domijan⁹⁷, međutim, tvrdi da se Augustovom darovnicom nisu podigle nove kule i zidine nego su se one u postojećem

⁸⁸ Ivančević, 2001, 37

⁸⁹ Mlacović, 2012, 173

⁹⁰ Ivančević, 2001, 37

⁹¹ Brusić, 1926, 147

⁹² Domijan, 2004, 6

⁹³ Pelc, 2007, 34

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Nedved, 1989, 30

⁹⁶ Medini, 1987, 171

⁹⁷ Domijan, 2001, 37-39

sustavu dogradile te da natpis Augustove darovnice gradskih zidina i kula potvrđuje postojanje već formiranog urbaniteta, no ne zna se kojega – autohtonog liburnskog ili već formiranog rimskog.

Zbog nedostatka arheoloških istraživanja, o izgledu antičke Arbe ne znamo ništa⁹⁸ pa ne možemo locirati niti položaje spomenika koji su važni za antički grad, poput primjerice foruma, kapitolija i hramova koje je jedan rimski municipij morao imati.⁹⁹ Unatoč tome, postoje neke pretpostavke o tome koje građevine je grad mogao imati te gdje su mogle biti smještene.

Brusić¹⁰⁰, primjerice, navodi da je Arba imala hramove, portike, forum, terme, vodovode i kazalište, no ne navodi ništa o njihovu mogućem položaju unutar gradskih zidina. Nedved¹⁰¹ na temelju natpisa potvrđuje postojanje portika posvećenog Majci bogova za koji se pretpostavlja da se nalazio uz Kibelino svetište, a postojanje još jednog hrama pretpostavlja se poznavanjem monumentalne skulpture Jupiterove glave. Cambi¹⁰², s druge strane, analizira najvažnije primjere antičke skulpture, a za neke od njih navodi da su mogući primjeri antičke arhitektonske plastike. Suić¹⁰³ ističe da su nam nepoznati smještaj foruma i kapitolija te ističe da je zbog oštrog završetka poluotoka malo vjerojatno da su bili ukomponirani u jedinstvenu cjelinu kao što je to slučaju većini drugih gradova. Analizirajući smještaj katedrale te ističući pomicanje kulturnoga centra u doba afirmacije kršćanstva kao redovite pojave u našim krajevima, autor malo vjerojatnim smatra da se na mjestu katedrale nalazio rimski hram. Kao mogućnost naposljetku ipak navodi eventualni smještaj foruma i hrama na kraju poluotoka u produženju one komunikacije koja teče uz bedeme do luke te ističe da je nova lokacija kulturnog središta s katedralom poremetila prvotnu hijerarhiju te u prednost dovela ulicu koja se prostire duž hrbata naselja. Medini¹⁰⁴ također pretpostavlja da su se monumentalni javni objekti u Arbi nalazili na istočnoj strani grada, odnosno na dijelu poluotoka koji je isturen u more, što je u skladu s dispozicijom urbanog rastera u Jaderu i Parenčiju. Domijan¹⁰⁵, s druge strane, navodi da bi prema logici kontinuiteta značajnih kulturnih mjesta glavni antički decumanus trebao biti onaj na vrhu hrbata na kojemu se već u kasnoj antici pojavom ranoga kršćanstva gradile najznačajnije sakralne građevine, s čime se slaže i Ivančević.¹⁰⁶

⁹⁸ Nedved, 1989, 33

⁹⁹ Medini, 1987, 171

¹⁰⁰ Brusić, 1926, 52

¹⁰¹ Nedved, 1987, 33

¹⁰² Cambi, 1987, 178

¹⁰³ Suić, 1976, 222-223

¹⁰⁴ Medini, 1987, 173

¹⁰⁵ Domijan, 2001, 41-42

¹⁰⁶ Ivančević, 2001, 37

Zbog nedovoljne arheološke istraženosti grada, ne može se sigurno govoriti o izgledu antičke Arbe, međutim, općenito govoreći, može se zaključiti da su se monumentalni antički spomenici poput amfiteatra, termi i foruma u srednjem vijeku redovito napuštali, a da je središtem grada postala crkva s pripadajućim joj objektima,¹⁰⁷ što se moralo desiti i u Rabu.

Nova arheološka istraživanja pokazuju prve tragove organizacije grada. Na hrptu, u današnjem dvorištu benediktinki, nekoć mjestu biskupove palače, u antici je bio domus, dokazan mozaičkim podom. To ukazuje na pretpostavku da je gornji dio grada bio elitni i da forum treba tražiti upravo u blizini katedrale. S druge strane, ispod *Kuće rabske torte* nalazio se mauzolej sa četiri sarkofaga u okviru nekog grobnog položaja, nekropole, što jasno govori o granicama samog grada u klasičnoj antici. Kasnije će taj mauzolej prerezati na brzinu sklopljeni obrambeni zid koji će te sarkofage ubaciti u svoju strukturu.

5. TEZE O OPSEGU ANTIČKE ARBE I RAZVOJU GRADA KROZ POVIJEST

Iako se, dakle, ne zna mnogo o graditeljskoj baštini i izgledu antičke Arbe, u znanstvenim krugovima postoje dvije glavne teze o njezinu opsegu. Prema prvoj tezi, antička je Arba bila velika, uključivala je tri dugačka decumanusa i niz manjih carda, a prostirala se sve do današnjih zidina na zapadu. Prema drugoj je tezi antička Arba bila znatno manja, odnosno istovjetna današnjem Kaldancu. U nastavku stoga slijedi detaljniji prikaz obje teze te pregled najvažnijih autora koji su se njima bavili.

5.1. Teza o velikoj Arbi

Prema prvoj tezi, prostorna organizacija današnjeg Raba upućuje na urbanističke temelje stečene u antici, što to je posebno uočljivo u zapadnom dijelu grada. Iako Arba nije bila kolonija pa se ne može smatrati planiranim gradom¹⁰⁸, Suić¹⁰⁹ ističe da je moguće utvrditi strogi unutrašnji red u ortogonalnom sustavu. Prema tome, i rani i kasnosrednjovjekovni grad nastao je i u osnovi sačuvao bitne osobine antičke urbane planimetrije i dimenzije antičkog grada. Svi dijelovi srednjovjekovnog grada zapadno od glavne poprečne ulice (danas Ulice Stjepana

¹⁰⁷ Milić, 1995, 125

¹⁰⁸ Suić, 1976, 222; Domijan, 2001, 41

¹⁰⁹ Suić, 1976, 223

Radića) bili su definirani prema urbanim shemama antičkoga grada, međutim, Medini¹¹⁰ ističe da taj zaključak nikako ne mora značiti da je čitav prostor antičkog grada tijekom srednjega vijeka korišten kao urbani prostor, odnosno da je srednjovjekovni grad od početka svog razvoja zauzimaio taj čitav i relativno velik urbani areal. Autor je kao potvrdu Suićeve teze, naveo tri velika kamena bloka koja se nalaze u kuli sv. Kristofora, a koje smatra dijelovima pred rimske fortifikacije reupotrebljene na rimskom zidu (sl. 5a, 5b, 5c). Riječ je o tri karakteristično obrađena bloka od sivog vapnenca, od kojih su dva upotrebljena kao gornji dijelovi kamenih klupica za odmor, dok je jedan uzidan u unutrašnju stranu zida kule sv. Kristofora. Još jedan kameni blok, analogan ovim trima pronađen je u temeljima zida palače Nimira. Prema Mediniju¹¹¹, ti blokovi omogućuju razumijevanje antičke arhitekture i urbanizma na tlu otoka Raba, odnosno, razumijevanje položaja i karakteristika zida te opseg antičke Arbe. Sva četiri bloka, svojim dimenzijama, oblicima i izvedbom pripadaju antičkoj tehnici gradnje *opus quadratum*, a na temelju njihova položaja, autor zaključuje da su ti blokovi morali biti doneseni iz neposredne blizine njihova sekundarnog smještaja te da su vjerojatno bili uzidani u zapadni perimetralni zid antičke Arbe. Drugim riječima, na temelju smještaja i tehnike gradnje, Medini zaključuje da je perimetar antičke Arbe dopirao na zapad do linije kasnijeg srednjovjekovnog, odnosno kasnosrednjovjekovnog grada, što bi ujedno bila i materijalna potvrda Suićeve teze o dimenzijama i opsegu antičke Arbe. To bi značilo da je već za vrijeme Augusta urbani raster grada bio definiran u dimenzijama koje su slične današnjima. Međutim, autor navodi da je znatan dio ograđenog prostora bio nenaseljen sve do romaničkog razdoblja te da je moguće postojanje ranijih, pred rimskih zidina, uglavnom u istim granicama.

Domijan¹¹² navodi da Rab, za razliku od Zadra, nije formiran kao rimska kolonija što je važno pri određivanju njegove urbanističke osnove. Autor, naime, ističe da je strogo zadana i pravilna rimska ortogonalna planimetrija za kolonije bila administrativno pravilo te da se ne može tvrditi da je to slučaj i kod Arbe pri čemu je vrlo važno u obzir uzeti i postojanje ranije, pred rimske, odnosno liburnske zajednice. On stoga ističe da je rimski urbanizam uzeo u obzir postojeću regulaciju još je više istaknuvši i dopunivši adekvatnim sadržajima pa možemo govoriti o antičkom urbanističkom naslijeđu, odnosno, o antičkoj tlocrtnoj osnovi kao logičnoj pretpostavci.¹¹³ Prema tome bi se osnova antičke Arbe sastojala od tri decumanusa, tj. uzdužnih osi koje teku u smjeru istok-zapad te od niza poprečnih carda pri čemu bi glavni cardo bila

¹¹⁰ Medini, 1989, 174

¹¹¹ Medini, 1987, 173

¹¹² Domijan, 2001, 41-42

¹¹³ Domijan, 2004, 6

poprečna ulica koja se s današnjeg Trga slobode spušta k luci, gdje je mogao biti i antički pristan.

5.2. Teza o antičkoj Arbi koja je istovjetna današnjem Kaldancu

Prema drugoj tezi, urbani raster antičke Arbe bio je znatno manji te je obuhvaćao istočni dio poluotoka, tj. područje od rta sv. Antuna do glavne poprečne ulice koja je pozivala dva trga - Platea vetus i Platea nuova. Prvi je tu tezu istaknuo Vladislav Brusić¹¹⁴ nazvavši Kaldanac najstarijim dijelom grada. Prema njegovu mišljenju, svi dijelovi grada u potezu zapadnom od glavne poprečne ulice do zapadnih gradskih zidina nastali su u srednjem vijeku, odnosno, ne prije XII.-XIII. stoljeća, kada su izgrađeni zidovi, a kasnije i kule koje i danas štite grad iz pravca zapada. Autor navodi da je prve gradske zidine i kule dao sagraditi car Oktavijan August te da su one, za vrijeme druge seobe naroda porušene i zapuštene, a popravljene u VIII. stoljeću kada je Rab bio dio Bizantske Dalmacije. Brusić¹¹⁵ ističe da je grad u to vrijeme obuhvaćao samo predio nazvan Kaldanac te da su zidine išle od Katurba, gdje se nalazila stara gradska plokata do plokate Gospi. Riječ *plokata* je stari urbani pojam, a označava popločeni prostor u gradovima primorskog kraja.¹¹⁶ Iz grada se u varoš ili burgum moglo izaći na dvojna vrata. Autor navodi i da je uz gornja vrata bila osmerostrana kula na koju su Rabljani iznijeli relikvije sv. Kristofora tijekom obrane od Normana. Preko ovih uskih granica Rab se proširio u XII., XIII. i XIV. stoljeću kada su gradski zidovi prošireni tako da su obuhvatili i stari varoš čime je Rab dobio današnje obrise. Zidovi nasuprot Komrčaru podignuti su u XIV. stoljeću, a u XV. stoljeću su pregrađeni i utvrđeni dvjema novim i čvrstim kulama: sv. Kristofora i Gagliardi. Kroz nova gradska vrata otada se izlazi u novi mali varoš koji se spominje već u drugoj polovici XIV. stoljeća, a u kojem se nalazilo nekoliko kuća poredanih uz put koji je vodio na Kokošicu i Polit.¹¹⁷

Osim Brusića, ovom tezama bavili su se Budak i Mlacović koji su osim razvoja grada tijekom antike, analizirali i razvoj grada tijekom srednjega vijeka što će biti pojašnjeno u nastavku.

Na tragu Brusićevih tvrdnji, Budak je dodatno razradio tezu o dva dijela grada Raba. Autor navodi da se zbog nedostatka arheoloških istraživanja jako malo zna o rimskom gradu i tadašnjim javnim građevinama, no da sporadični nalazi poput skulptura svjedoče o životu u

¹¹⁴ Brusić, 1926, 147

¹¹⁵ Brusić, 1926, 169

¹¹⁶ Kodrić i Marasović-Alujević, 2008, 115-116

¹¹⁷ Brusić, 1926, 169

antičkoj Arbi te da o gradnji zidina za vrijeme cara Augusta znamo zahvaljujući natpisu koji je objavio Theodor Mommsen.¹¹⁸ Ističe da Rab vuče korijene iz liburnskog naselja te da se razvio iz rimskog nukleusa, ali da je vrhunac urbanog razvoja doživio u XII. i XIII. stoljeću. Razlozi zbog kojih nemamo mnogo očuvanih rimskih ostataka su, prema Budaku, maleni opseg grada te činjenica da je grad u to vrijeme bio na hodnoj razini nižoj od današnje. Osvrćući se na Medinijev rad o velikim kamenim blokovima koji su (uz natpis iz vremena cara Augusta) argument za rimsko podrijetlo tog dijela grada, autor navodi da se prema Danielu Farlatiju taj natpis originalno nalazio iznad prozora na tornju sv. Stjepana na Starom trgu (Platea vetus, na uglu Gornje i glavne poprečne ulice) te da je toranj u XIII. stoljeću pripadao obitelji Galzigna. Ako je to originalna pozicija natpisa, to bi značilo da se rimski zid protezao od Novog trga nizbrdo u nepoznatom smjeru. To bi nadalje značilo da je rimski grad na početku I. stoljeća nakon Krista obuhvaćao samo područje tzv. Starog grada (Kaldanca). Međutim, nije sigurno je li cijelo ovo područje bilo unutar zidina jer pozicija jedina dva pronađena kršćanska sarkofaga vjerojatno otkriva dio koji je bio izvan zida.¹¹⁹ Drugim riječima, autor smatra da rimski zid nije pratio ravnu liniju od Gornjega (Staroga) trga do gradske luke već da je ovaj dio grada bio ostavljen bez zidina, što je i prikazao na karti s upisanim fazama izgradnje grada (sl. 6). To obrazlaže strukturom parcela i kuća u ovom području, odnosno, tvrdnjom o ranom romaničkom podrijetlu ovoga dijela grada. Budak, naime, analizira organizaciju blokova kuća te ističe da su kuće organizirane kao blokovi s unutarnjim dvorištima i slijepim ulicama koje vode u njih, što je rezultat nastojanja obitelji da ostanu zajedno. Izvori koji potvrđuju postojanje tornjeva govore da su služili zaštiti i osiguravanju takve grupacije, a primjer se vidi upravo u poprečnoj ulici koja je između Staroga trga i luke. Autor također navodi da bi se, u slučaju da je ranosrednjovjekovni grad zaista zauzimao cijelo područje unutar današnjih zidina, očekivala izgradnja predgrađa, tj. burgusa. Međutim, dokazi o burgusu govore da je bio nevažno naselje i takvo je ostalo još dugo vremena.¹²⁰ Stoga možemo jedino prihvatiti ideju da se romaničko širenje grada desilo unutar današnjih zidina, zapadno od ulice koja povezuje Stari i Novi trg. Mreža ulica u tome je dijelu grada slična drugim dalmatinskim primjerima, poput Stona, Trogira i Prijeka u Dubrovniku.¹²¹ Budak navodi i da je teško datirati podizanje zida, međutim, pošto su se franjevci smjestili izvan zidina, na putu prema gornjim vratima nešto prije 1287. godine, možemo pretpostaviti da je zid već postojao u vrijeme njihova dolaska i da je prostor

¹¹⁸ Budak, 2006, 127-128

¹¹⁹ Budak, 2006, 128

¹²⁰ Budak, 2006, 130

¹²¹ Ivančević, 2001, 38-39; Budak, 2006, 130

unutar zidina bio okupiran. Također, pošto su franjevci odabrali ovu poziciju, može se pretpostaviti da su ovo bila glavna (a možda i jedina) gradska vrata što bi značilo da je tada glavna komunikacija u gradu bila Gornja, a ne Srednja ulica.¹²²

Prema Mlacoviću¹²³, Kaldanac je najstariji dio grada, a prije XIII. stoljeća bio je podudaran s gradom Rabom unutar zidina (sl. 7). Obod gradskih zidina u vrijeme koje je opisano u prvoj legendi o čudima sv. Kristofora tvorile su kula kasnijeg Kneževa dvora i utvrde na Katurbu, kamo je pripadao i toranj obitelji Galzigna.¹²⁴ Rimski ostaci u Kaldancu dokazuju kontinuitet njegove naseljenosti iz rimskog vremena i sve dok se ne dokaže suprotno, prema Mlacoviću¹²⁵ nije isključeno da se opseg grada Raba u razvijenom srednjem vijeku podudara s opsegom rimske Arbe. Varoš, odnosno Borgo, naselje tipa predgrađa koje je danas najgušće izgrađen gradski prostor unutar zidina, bio je sve do XV. stoljeća pun vrtova i praznog neizgrađenog prostora. Počeo se razvijati u XI. stoljeću oko današnjeg samostanskog kompleksa sv. Ivana s kasnoantičkom crkvom te kasnijom crkvicom sv. Martina, smještenoj u jednoj od poprečnih ulica. Njegova je urbana struktura romanička, slično kao i kod drugih planski izgrađenih dalmatinskih gradova.

Autor dodaje da se mreža gradskih ulica počela razvijati uz Gornju ulicu i završila je u ranom XIII. stoljeću s današnjom Srednjom ulicom koja je glavnom gradskom ulicom postala tek u XV. stoljeću. Donja ulica nastajala je usporedno sa širenjem pomorske gospodarske djelatnosti u XII. i XIII. stoljeću, a nasipana je obala postala skladišni prostor povećanog grada Raba. Varoš je prema autoru srednjovjekovna tvorevina, a navodi i da nema dokaza za rimsko podrijetlo ovoga prostora. Kamene blokove u kuli sv. Kristofora i u palači Nimira te plastiku na palači Dominis autor smatra dokazima raspoloživosti i upotrebe antičkih ostataka kao građevinskog materijala u XV. i XVI. stoljeću te ističe da oni ne potvrđuju kontinuitet naseljenosti tog gradskog prostora iz rimskih vremena. Kulu sv. Kristofora je 1480. dao izgraditi rapski knez Nikola Loredano, a rimski su blokovi ugrađeni su u taj dio konstrukcije kule, a ne u njegov romanički dio iz XIII. stoljeća s kojim je i predgrađe postalo sastavni dio grada Raba unutar zidina.¹²⁶

Smještaj kasnogotičkih i renesansnih palača rapskog plemstva uzduž Srednje i Donje ulice, odnosno, na njihovom početku (palače Dominis i Nimira) te na njihovom kraju (palače Cernotta

¹²² Budak, 2006, 132

¹²³ Mlacović, 2016, 290

¹²⁴ Više o kuli kneževa dvora i tornju obitelji Galzigna vidjeti na kraju poglavlja.

¹²⁵ Mlacović, 2012, 160

¹²⁶ Mlacović, 2012, 159-160

i Benedetti), u gradskoj luci (palace Zaro i Dominis) i na Gornjem trgu (palače Galzigna i Dominis-Cernotta) odražavaju raspored gospodarskih funkcija u gradu tijekom XV. i XVI. stoljeća te način uporabe gradskog areala unutar zidina. Oba glavna gradska prostora - Katurbo i Gospin trg jedine su dodirne točke renesansnog i srednjovjekovnog obitavanja rapskog plemstva.

Mlacović¹²⁷ ističe da XIV. st i prije njega Srednja ulica nije bila glavni komunikacijski put u gradu, a važnija od nje bile su: ulica koja je s mola vodila preko lože pred knežev dvor na gornji trg te ulica s naizgled neuglednim imenom *contrata macelli*. Ta ulica, nazvana po mesnici Frane Badoarija, vodila je iz luke prema katedrali kroz sredinu gradskog predjela Kaldanca, a počinjala je kod pristaništa tvrđave te prolazila uz komunalnu mesnicu u kojoj se odvijala veleprodaja mesa. Prebivalište najbogatijih pojedinaca i najmoćnijih rapskih plemićkih rodova u srednjem su vijeku bila raspoređena u tim dvjema ulicama. U *contrati macelli* znamo za najmanje tri privatna tornja, a u njima su stanovali obitelj Spario, Krsto de Bubogna, najbogatiji i najugledniji od rapskih *populares de consilio*, rodovi Cernotta, Citadella i Zudenico te najugledniji od svih u ulici, mletački plemić Marin Badoaer.¹²⁸

Vrijeme od Crne smrti do sredine XIII. stoljeća bilo je razdoblje kada je Rab imao više stanovnika nego ikada prije i ikada poslije unutar razdoblja od XI. do XIX. stoljeća. U samom gradu moglo je živjeti najviše 2000 stanovnika pošto je taj broj gornja granica koju je urbani kompleks unutar gradskih zidina u srednjem vijeku mogao podnijeti i po tome bi na stanovnika došlo 20 m² upotrebljive površine. U slučaju veće gustoće naseljenosti u gradu se ne bi mogao izgraditi nijedan veći javni objekt niti uspostaviti ijedna veća javna površina (trg). Prostor iza rapskih gradskih zidina ni prije Crne smrti u XIV. st. nije bio posve izgrađen, a sve da je i bio, nije mogao prijeći gornju brojku stanovnika. Zapravo, grad Rab nikada u svojoj povijesti nije istovremeno koristio sav prostor unutar svojih zidina za gradnju objekata.

Kako je Mlacović naveo, obod gradskih zidina činile su kula koja je kasnije postala dio Kneževa dvora i toranj obitelji Galzigna pa u nastavku slijedi njihova kratka analiza.

¹²⁷ Mlacović, 2012, 123

¹²⁸ Mlacović, 2012, 123

5.2.1. Kula Kneževa dvora

Kneževe su palače u Istri i Dalmaciji imale status javnih građevina u kojima je knez, providur, podestat ili rektor obnašao vlast i boravio, a većina je kneževih palača podignuta u predrenesansno doba, da bi poslije doživjela različite preinake.¹²⁹ Rapska je kneževa palača dugi niz stoljeća bila najvažnija javna građevina u gradu, a građena je još od vremena formiranja rapske komune za upravne i administrativne potrebe te za rad i stanovanje gradskog kneza.¹³⁰

Najstariji dijelovi kneževe palače su njezino južno krilo s pročeljem okrenutim prema Donjoj ulici s dvije romaničke bifore te kula smještena na njegovoj istočnoj strani. Naknadno su dograđeni i ostali dijelovi, najprije istočno krilo, a potom je, izgradnjom zapadnoga i sjevernog dijela, formirano unutrašnje dvorište.¹³¹

Kula kneževa dvora (sl. 8) je visoki ugaoni objekt, građen većim komadima kamena, uredno poslaganim u redove te podijeljen na katove profiliranim vijencima. Na trećoj etaži iznad vijenca je maleni romanički prozor, a kasniji prozori probijaju romaničke profilirane vijence. U prvoj fazi gradnje palače klesan je romaničko-gotički portal kule sa šiljastom lunetom iz prve polovice XIV. stoljeća, što znači da su kula i romanički prozor morali postojati prije 1334. godine kada je datiran zapis o plaćanju radova.¹³² Nešto kasnije su dodane gotičke monofore koje su presjekle romaničke profilirane vijence, a krajem XV. stoljeća kula je na prvome katu rastvorena renesansnom biforom ukrašenom motivima denta, ovula, dupina i festona. Klesar je bio Petar Trogiraniin kojemu se pripisuje i izrada balkona iznad portala prema dvorištu palače.¹³³

Pošto je kula, dakle, najstariji dio kneževa dvora, a u ravnini je s nekadašnjim kulom obitelji Galzigna, pretpostavlja se da su činili obod zapadnog dijela starih gradskih zidina opisanih u legendi o sv. Kristoforu.¹³⁴

5.2.2 Kula obitelji Galzigna

Stara obiteljska kula (toranj ili *turris*) bila je utvrđeni romanički stambeni objekt kakav je bio prisutan na više mjesta u srednjovjekovnom Rabu. U XIII. stoljeću su se oko takvih kula mogli

¹²⁹ Pelc, 2007, 94-96

¹³⁰ Majer Jurišić, 2016, 87

¹³¹ Isto.

¹³² Majer Jurišić, 2016, 89

¹³³ Domijan, 2001, 189; Pelc, 2007, 96

¹³⁴ Mlacović, 2012, 159-160

smjestiti drveni ili djelomično zidani pomoćni objekti za služinčad, stoku i vinske podrumne, a u kasnom XIII. stoljeću su se ti pomoćni objekti nadograđivali etažama povezanim drvenim stubištima i kamenim hodnicima.¹³⁵ Kao posebni objekti, udaljeni od kule, sagrađene su male kuhinje, preše za ulje i peći, a dvorišta i pristupi kuli redovito su bili ograđeni. Podjelom kompleksa među članovima roda, objekti su se prezidavali, a dvorišta dijelila i odvajala pregradnim zidovima.

Imućnije obitelji su u XIV. stoljeću pomoćne objekte zamjenjivali kamenima, i pokrivali ih skupljim i sigurnijim krovnim materijalom od opeke. Stambeni prostor počeo se širiti izvan kule na druge objekte, a prozori stambenog dijela počeli su se povećavati. Posebna se pozornost pritom pridavala oblikovanju portala na ulazu u kompleks, a tko je mogao, u svojem je kompleksu izgradio i kapelu.¹³⁶

Kompleks kamenih objekata oko kule se u XIV. stoljeću počeo nadograđivati u visinu i time dostizati visinu same kule, a riječ *turris* je tada postala generički naziv za kompleks u cjelini (*turris Bubogna*, *turris Badoarii*). Takva kula (*turris*) te kuća uz nju (*domus*) činili su tipični dom rapskih plemića u srednjemu vijeku (sl. 9).¹³⁷ Kula obitelji Galzigna na Katurbu, u kojoj se nalazila kapela sv. Stjepana s početka XIII. stoljeća srušena je 1813. godine.¹³⁸

5.3. Ostale teze o urbanističkom razvoju Raba

Osim dvije glavne teze i autora koji su se njima bavili, postoji još nekoliko autora koji su se, na svoj način, dotakli razvoja rapskog urbanizma.

Radovan Ivančević¹³⁹ je, na temelju primjera naše i europske urbane povijesti, ponudio razvoj grada Raba kroz četiri faze. U prvoj, predrimskoj fazi, prehistorijsko se naselje nalazilo na samom vrhu poluotoka na kojemu je danas smješten grad Rab. Prema njemu, predrimsko se naselje moglo nalaziti na brežuljku, do granice gdje su prirodni pad terena i usjek, a bilo bi ograđeno suhozidom te izgrađeno prateći izohipse u ovalnim, organičkim oblicima, tipičnim za gradine brončanog doba. U drugoj, rimskoj fazi, osnovano je gradsko naselje koje je prošireno

¹³⁵ Mlacović, 2012, 122

¹³⁶ Mlacović, 2012, 122. Obitelj Galzigna je 1213. godine dobila dozvolu biskupa za izgradnju kapele i njezino posvećenje sv. Stjepanu, a osim njih kapelu unutar stambenog objekta imala je i obitelj Bubogna.

¹³⁷ Mlacović, 2012, 123

¹³⁸ Mlacović, 2012, 45. Vjerojatno je riječ o kuli koja se spominje u legendi o sv. Kristoforu iz XIV. stoljeća i na kojoj je Daniele Ferlati u XVIII. stoljeću vidio kamen s natpisom o dodjeli zidina gradu 10. g. pr. Kr.

¹³⁹ Radovan Ivančević, 2001, 38-39

na način da je zasigurno uključivalo obalni dio poluotoka s lukom kao glavnim prometnim i privrednim žarištem, što se temeljilo na pomorskom prometu. Tada je uneseno veće mjerilo, ali i ortogonalni raster gdje god je to moguće, iako to nije bilo niti pravilo niti nužnost rimskoga grada. U ranom srednjem vijeku gradska je komuna smanjena, a antički grad zapušten i vraćen na prehistorijsko stanište što autor vidi na strukturi Kaldanca. Na kraju je uslijedila i gradnja planiranog naselja i udvostručenje površine grada. Grad je u zreloj romanici XIII. stoljeća dobio oblik i opseg koji je odredio gotičko-renesansni Rab te se zadržao do danas. Autor je do ove teze došao usporedbom s analognim primjerima, međutim, valja istaknuti da se ona ne temelji na arheološkim dokazima koji su neophodni za njezinu potvrdu.

Tomislav Marasović¹⁴⁰ je povijesni pregled i graditeljsku topografiju grada Raba opisao kroz tri faze: (1) prije ranoga srednjeg vijeka, (2) rani srednji vijek te (3) kasniji razvoj. Pod prvom fazom autor, dakle, podrazumijeva razdoblje „prije ranog srednjeg vijeka“, odnosno prapovijesno gradinsko naselje na strateški povoljnom položaju čiji kontinuitet naseljenosti je moguće pratiti od ilirskih Liburna. Nakon toga uslijedilo je rimsko razdoblje kada je grad izgrađen kao municipij u doba cara Augusta, a unutar antičkih bedema autor ističe ostatke gradskih struktura s nepravilnom urbanom matricom u jugoistočnom dijelu, za razliku od vrlo pravilne ulične mreže u sjeverozapadnom dijelu grada. U drugoj fazi razvoja Raba, odnosno u „ranom srednjem vijeku“, postoje, prema Marasoviću, dvije podfaze, tj. dva razdoblja: ranije predromaničko (postantičko) razdoblje koje je potrajalo do X. stoljeća te kasnije, ranoromaničko razdoblje u XI. stoljeću. Predromaničko je razdoblje obilježeno depopulacijom i manjom građevinskom djelatnošću kada se postojeće crkve uglavnom obnavljaju predromaničkim namještajem. Ranoromaničko je razdoblje obilježeno značajnijom demografskom i graditeljskom obnovom, a autor smatra da je tada došlo do adaptacije ranije ortogonalne ulične mreže u novi, srednjovjekovni urbani sustav koji karakteriziraju dvije uzdužne usporedne ulice spojene manjim poprečnim ulicama i stubištima. U posljednjoj fazi razvoja grada Raba, koju je Marasović nazvao „kasnijim razvitkom“, dovršena je izgradnja srednjovjekovnoga grada po antičkoj matrici. To se desilo u visokome srednjem vijeku, kada je Rab, između XII. i XIV. stoljeća imao status slobodne gradske komune. Gradska je struktura tada imala tri uzdužne ulice i niz poprečnih ulica koje su, osobito u sjeverozapadnom dijelu grada, oblikovale pravilne stambene blokove. Od tog vremena, srednjovjekovni je Rab primjer bicentričnog grada s odvojenim crkvenim i municipalnim središtima.

¹⁴⁰ Marasović, 2009, 128-129

Iako antičku urbanističku osnovu smatra logičnom pretpostavkom, a naglašava i brojne novogradnje i pregradnje tijekom XV. stoljeća, Miljenko Domijan ističe da se Rab ipak može smatrati romaničkim gradom. Autor ističe da je romanička umjetnost, odnosno razdoblje početka razvijenoga srednjega vijeka, tj. XII., XIII., a dijelom i XIV. stoljeće odredilo morfološke karakteristike grada te najvažnije gradske spomenike.¹⁴¹ Romaničke su kuće, naime, sačuvane na cijeloj površini povijesne jezgre što upućuje da je poluotok bio izgrađen već u to doba. Autor dodaje da tijekom gotike nije došlo do značajnih promjena u tektonici u odnosu na zatečene romaničke kuće te da se elementi tog novoga stil prepoznaju tek u morfologiji arhitektonskih ukrasa poput portala i prozora, tj. u pregradnjama već postojećih objekata.¹⁴² Međutim, pritom ipak valja naglasiti da u sačuvanim građevinama, a posebice u stambenim zgradama dominiraju one s kraja XIV. te iz XV. i XVI. stoljeća kada je Rab doživio pravi graditeljski zamah.¹⁴³

6. IZGRADNJA SREDNJE ULICE I NJENE BLIŽE OKOLICE

Nakon što su opisane postojeće teze o urbanističkom razvoju grada, slijedi analiza najvažnijih građevina i ostataka arhitektonske plastike u Srednjoj ulici, ulici Dinka Dokule (u Kaldancu) i u poprečnim ulicama između Gornje i Srednje ulice koje su formirale prepoznatljive gradske stambene inzule. Njihovom se analizom može pridonijeti datiranju ovih dijelova grada te ih kronološki smjestiti u pojedine faze urbanističkog razvoja grada Raba.

6.1. SREDNJA ULICA I ULICA DINKA DOKULE

6.1.1. Palača Dominis

Palača Dominis (sl. 10) prva je i najveća građevina u ulici, a izgrađena je tik uz gradska vrata. Veličina i reprezentativno oblikovanje pročelja gradske palače odražavaju gospodarsku moć, bogatstvo i samosvijest patricijske obitelji kasnog srednjeg vijeka. U doba renesanse osobita se pozornost pridavala oblikovanju pročelja prema trgovima i ulicama, a jedno od poželjnih mjesta za gradnju palače bio je obodni prostor gradskih trgova. Raspodjela građevinskih čestica

¹⁴¹ Domijan, 2004, 6

¹⁴² Domijan, 2001, 63. Autor navodi neke od primjera gotičke morfologije: portali na palači u ulici Stjepana Radića, na Kneževoj palači i crkvi sv. Nikole te križno-rebrasti svod svetišta crkve sv. Antuna Opata.

¹⁴³ Domijan, 2001, 64

u gradovima bila je odraz stanovite staleške ravnoteže, iako su neke obitelji zaposjedale veće parcele s nekoliko susjednih čestica i podizale prestižnije i veće palače.¹⁴⁴ Primjer za to je najuglednija rapska plemićka obitelj Dominis koja je svoju najveću palaču u Rabu sagradila na velikoj parceli na prestižnom mjestu pokraj glavnih gradskih vrata.¹⁴⁵ Obitelj je zasigurno računala na okolnosti tadašnjeg zamiranja tradicionalnih, srednjovjekovnih urbanih težišta duž Gornje ulice i Kaldanca, a takva je situacija svakako usporediva s primjerom na krčkoj Veljoj placi pokraj glavnih gradskih vrata gdje se na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće gradila reprezentativna stambena arhitektura.¹⁴⁶ Takav, gotovo suburban smještaj palače Dominis, podalje od povijesnih gradskih urbanih središta, na slabije urbaniziranom terenu uz gradske zidine, omogućio je razvijanje većih tlocrta kao što je slučaj bio i s creskom palačom Moise.¹⁴⁷ Iz notarskih instrumenata saznajemo da je rapski plemić ser Stjepan de Domine kupio kuću uz gradska vrata (*in contrata porte*) od trgovca Krsto de Domaca jer je s čak tri strane graničila s njegovim imanjem, no nije sigurno kada se to točno desilo jer Mlacović kao datum tog događaja navodi 21. ožujka 1375.¹⁴⁸, a Strčić godinu 1283.¹⁴⁹ U svakom slučaju, ta je kuća danas dio južnog krila velike palače Dominis koja je nastala prezidavanjem sklopa tamošnjih objekata, a Mlacović¹⁵⁰ tvrdi da se siluetu te stare kuće trgovca de Domanca moglo vidjeti još početkom XX. stoljeća, prije rekonstrukcije fasade, o čemu svjedoče i ondašnje razglednice.

O velikoj palači Dominis, najvećoj palači u gradu, pisali su najraniji istraživači Raba s kraja XIX. te iz prve trećine XX. stoljeća pa je Jackson¹⁵¹ opisuje kao gotovo veličanstvenu, Eitelberger¹⁵² navodi da je riječ o najzanimljivijoj rapskoj palači u vlasništvu obitelji de Dominis, Schleyer¹⁵³ je naziva Velikom palačom Nimira, a Brusić¹⁵⁴ palačom Dominis-Nimira.

¹⁴⁴ Pelc, 2007, 121

¹⁴⁵ Velika palača Dominis jedna je od nekoliko palača te slavne plemićke obitelji u gradu Rabu. Druga se palača nalazi nasuprot crkvi sv. Justine na Trgu slobode, a treća u blizini gradske luke i nekadašnje utvrde Revelin. Grbovi obitelji Dominis vidljivi su na građevini iza lože (palača Cassio) te na građevini u jednoj od poprčenih ulica. Zanimljivo je da se i Kneževa palača nazivala palačom Dominis jer je jedno vrijeme bila u vlasništvu ove ugledne rapske obitelji. Majer Jurišić, 2016, 91.

¹⁴⁶ Bradanović, 2011, 54

¹⁴⁷ Bradanović, 2011, 55

¹⁴⁸ Mlacović, 2012, 121

¹⁴⁹ Strčić, 2011, 4.

¹⁵⁰ Mlacović, 2012, 122

¹⁵¹ Jackson, 1887, 209. Autor navodi i da je palača bila preuređena početkom renesanse, ali da je starija od tog doba.

¹⁵² Eitelberger, 1884, 40

¹⁵³ Schleyer, 1914, 159

¹⁵⁴ Brusić, 1926, 164

Palača je monumentalna, dvokatna građevina s unutrašnjim dvorištem i kvalitetno oblikovanim prozorima i portalima. Njezin je arhitekt nepoznat, a vrijeme izgradnje nesigurno (ovisno o autorima, datira se od druge polovice XV. stoljeća do XVI. stoljeća).¹⁵⁵

Glavno pročelje palače okrenuto je prema Srednjoj ulici te nesimetrično oblikovano. Građeno je od pravilno klesanog i vodoravno uslojenog kamena. Prizemljem palače dominira monumentalni, reljefno bogato ukrašen glavni portal (sl. 11). Portal je odmaknut od središta pročelja prema zapadu, ima bogate kapitule i kanelirane dovratnike, a u središtu nadvratnika je grb obitelji Dominis.¹⁵⁶ Iznad nadvratnika je polukružni luk otvorene lunete. Ostali otvori prizemlja (vrata i prozori) stilski su definirani, no posve utilitarno jer su se prostori prizemlja (kao i danas) uglavnom iznajmljivali za poslovne svrhe.

Na oba kata dominiraju velike monofore. Većina monofora je bogato ukrašena i renesansno oblikovana¹⁵⁷, a pripisuju ih Petru Radovanu Trogiranu, učeniku Ivana Dukljanina s kojim je boravio na budimskom dvoru, a koji je bio zaposlen na brojnim rapskim zdanjima.¹⁵⁸ Iako većina prozora završava oblim lukovima i nosi plastičku dekoraciju firentinskog podrijetla poput plitkih kaneliranih pilastara, kapitela s akantom, lovorovih vijenca i astragala prislonjenih uz lukove te rozete na njihovim krajevima, opći dojam pročelja bitno određuju elementi koji nisu u skladu s renesansom, pravilnom i simetričnom podjelom.¹⁵⁹ Na prvome katu (piano nobile), naime, dominira kasnogotička monofora (gotico fiorito ili cvjetna gotika) s florealnim i geometrijskim klesarskim ukrasima, akroterijem na vrhu šiljatog luka lunete i istaknutom klupčicom koja počiva na tri konzole (sl. 12).¹⁶⁰ Osim toga, prozorske osi se ne poklapaju, a na zidu nedostaju i razdjelni vijenci.

Još jedan obiteljski grb nalazi se uzidan između prozora prvog i drugog kata na istočnoj strani glavnog pročelja (sl. 13). Riječ je o radu u maniri cvjetne gotike čiji način obrade, a posebno lišća, upućuje na radionicu Andrije Alešija koji je na sličan način isklesao grb na istočnom

¹⁵⁵ Primjerice, Eitelberger (1884), Schleyer (1914), Cambi (1989), Domijan (2001) i Pelc (2007) građevinu datiraju u XV. stoljeće, dok Mlacović (2012) za palaču kaže da je rijedak primjer luksuzne gradnje u krizom pogođenom Rabu tijekom XVI. stoljeća.

¹⁵⁶ Grbovi obitelji Doiminis vrlo su brojni i relativno dobro sačuvani. Kao najstariji obiteljski grb navodi se jedan sa stiliziranim ljiljanom u štitu iz XIII. stoljeća. Od XIII. stoljeća do tridesetih godina XV. stoljeća u grbu su imali šesterokraku zvijezdu. Godine 1434. obitelji je car Sigismund dodijelio novi grb. Štit grba podijeljen je na četiri dijela. U prvom i četvrtom polju su orlovske glave, u drugom i trećem osmerokrake zvijezde. Iznad kacige iz krune raste lav s isplaženim jezikom koji prednjim šapama podržava vinjetu s geslom koje glasi: CESAREUM MUNUS. Granić, 1987, 240

¹⁵⁷ Radulić, 1966, 42-43.

¹⁵⁸ Fisković, 1987, 321-323; Domijan, 2001, 178; Pelc, 2007, 129

¹⁵⁹ Pelc, 2007, 129

¹⁶⁰ Domijan, 2001, 176; Bradanović, 2011, 55-56

portalu palače Cernotta na uglu Srednje i Ulice Stjepana Radića.¹⁶¹ Grb je heraldički potpun - u štitu se ističu oznake roda, a iznad grba je kaciga s nakitom, odnosno lavom koji drži vinjetu. Plašt grba je gotički stiliziran.¹⁶²

Zbog odmaka od renesansne simetričnosti, kombinacije kasnogotičkih i renesansnih prozora te tvrđavski zatvorene zapadne strane (koja je bila uz nekadašnje zidine), tijelo građevine djeluje teško i zbijeno.¹⁶³

Glavno pročelje palače dominira početkom Srednje ulice, a istočno, južno i zapadno krilo uglavnom su promijenjena kasnijim adaptacijama. Djelomično je sačuvano središnje dvorište kojemu se prilazi kroz glavni portal i nadsvođeni prolaz. Dvorište je tijekom vremena pregrađivano i vidno smanjeno, a danas ima tri stupa (od kojih su dva djelomično zazidana što i potvrđuje kasnije adaptacije koje su se tamo zbile), dva luka te monumentalno stubište ukrašeno vegetabilnim motivom koje vodi na prvi kat. U prošlosti je dvorište vjerojatno bilo posve rastvoreno arkadama.¹⁶⁴ Kapiteli stupova na uglovima imaju volute i rozete, a u središtu florealne i vegetabilne motive (sl. 14). Njihovi su detalji također nalik radovima Petra Trogirana, a posebice u slučaju tehničkih detalja poput korištenja svrdla kod lika Ivana Krstitelja na katedralnom krstioničkom zdencu.¹⁶⁵ Ovo se dvorište može usporediti s tzv. Lavljim dvorom, tj. dvorištem kuće Petrovski u Senju koje je, doduše, kvalitetnije i nešto ranije od rapskog primjera.¹⁶⁶ Senj je, naime, u vrijeme kralja Matije Korvina bio glavna ugarska luka zbog čega je doživio gospodarski i graditeljski procvat, temeljen na aktivnosti majstora angažiranih na dvoru u Budimu od kojih su neki radili i na obližnjem Rabu.¹⁶⁷ Dvorište palače Dominis može se, stoga, arhitektonski i dekorativno tumačiti kao svojevrsnu, doduše pojednostavljenu, imitaciju i odjek Lavljeg dvora u Senju, a primjer za to je karakteristično korištenje bočnih površina stuba - u Senju je isklesan motiv školjke (sl. 15), a u Rabu češći, vegetabilni motiv (sl. 16).¹⁶⁸ Osim dvorišta palače Dominis, očita sličnost senjskog Lavljeg

¹⁶¹ Domijan, 2001, 178

¹⁶² Granić, 1987, 240

¹⁶³ Pelc, 2007, 129

¹⁶⁴ Bradanović, 2011, 56

¹⁶⁵ Bradanović, 2016, 129

¹⁶⁶ Lavlji dvor naziv je za dvorište, odnosno atrij senjske kuće Petrovski, smještene usred povijesne gradske jezgre. Prostor dvorišta naziva se „lavljim“ zbog sedam konzola u obliku lavljih glava. Sve su konzole vrlo kvalitetno klesane te se međusobno razlikuju. Osim konzola, vrlo su značajna i dva luka arkade koja dvorište dijeli na dva dijela. Razvoj kuće Petrovski odvijao se u barem tri glavne faze (prva je faza trajala do kraja XV. stoljeća, druga, renesansna faza je trajala tijekom XV. i XVI. stoljeća, a posljednja, historicistička se desila u XIX. stoljeću kada je kuća radikalno pregrađena). Kamena plastika Lavljega dvora povezuje se s umjetničkim krugom okupljenim oko Ivana Duknovića na dvoru kralja Matije Korvina u Budimu. Neki od tih umjetnika mogli su stići i u Senj. Prema: Sušanji Protić, 2014, 296-297; Dundović, Sopta i Braun, 2015, 224-233; Bradanović, 2016, 131-132

¹⁶⁷ Bradanović, 2011, 56

¹⁶⁸ Isto

dvora primjetna je i na drugim rapskim primjerima, poput onoga na konzolama s lavljim skulpturama Kneževa dvora, pri čemu je rapski primjer također nešto slabije kvalitete. Nadalje, kapiteli dvorišta palače Dominis usporedivi su s fragmentom renesansnog friza koji se nalazi u senjskom Gradskom muzeju, a usporedbom detalja njihove obrade može se zaključiti čak i da su rad iste majstorske ruke.¹⁶⁹

Zapadna strana dvorišnog trijema zazidana je recentnim pregradnjama, a zapadno pročelje palače slabo je rastvoreno otvorima radi usmjerenja prema varoši izvan gradskih zidina zbog čega je bilo izloženo mogućim napadima (sl. 17). Iz istog je razloga (dakle, zbog slabije vidljivosti od zidina) zapadno pročelje građeno neurednijim zidanim slogom. Dva manja kvadratna otvora naknadno su zazidana, a tri veća prozora dodana su krajem XIX. stoljeća kada je građevina adaptirana u hotel. U visini prvog kata uzidana je antička spolija (sl. 18). Riječ je o glavi starijeg čovjeka s visokim čelom, razbarušenom kosom i gotovo sasvim golim tjemenom, s visoko podignutim obrvama i velikim, široko rastvorenim očima s pogledom koji nije usmjeren u promatrača. Nos je otučen, brada i brkovi su veliki i stilizirani pri vrhovima. Usta su širom otvorena. Cambi¹⁷⁰ je navedenu spoliju na temelju njezina izgleda interpretirao kao portret filozofa, pjesnika ili govornika čemu u prilog posebno idu velike oči te introvertiran pogled koji pokazuje stanje unutrašnje kontemplacije, tipične za intelektualce. Bradanović¹⁷¹ je umetanje antičkih spolija u suvremenu arhitekturu nazvao artikuliranim humanističkim činom koji se na sjevernojadranskim otocima pojavio već početkom XV. stoljeća te se raširio u posljednjoj četvrtini XV. stoljeća. Rapski primjer, međutim, ima relativno nenaglašenu impostaciju pa autor ističe da se ne može sa sigurnošću tvrditi da se radi o primjeru humanističkog čina, dok se za krčki primjer, zahvaljujući pisanim izvorima, sa sigurnošću može reći da je to bio način na koji su predstavnici mletačke uprave distancirali od dotadašnje frankopanske vlasti.¹⁷² Istočno pročelje palače danas je posve ožbukano te prati rub poprečne ulice, a na njegovom se uglu nalazi ugaoni stup.

Unutrašnjost građevine nije sačuvala izvornu podjelu, ali su na prvom katu očuvani tragovi raskošnih izvornih elemenata jer je središnja velika prostorija bila ukrašena reljefno ukrašenim konzolama koje su nosile grede na kojima je počivao strop.¹⁷³

¹⁶⁹ Bradanović, 2016, 131

¹⁷⁰ Cambi, 1989, 178

¹⁷¹ Bradanović, 2011, 53-58

¹⁷² Isto

¹⁷³ Domijan, 2001, 179; Pelc, 2007, 129 ; Bradanović, 2011, 56

Kao pokazatelj utjecaja i značaja te palače za cijeli grad, Cvito Fisković¹⁷⁴ je naveo kako je barem pet privatnih gradnji u vanjskom licu oponašalo raskoš ove palače. Primjer za to mogao bi biti ugaoni stup koji se nalazi na križanju Srednje ulice s poprečnom ulicom koja se proteže uz istočno pročelje palače (sl. 19). Riječ je o razmjerno rasprostranjenom motivu koji se tijekom XV. i XVI. stoljeća gradio na uglovima dalmatinskih kuća. Nije sigurna njihova funkcija, ali Karaman¹⁷⁵ navodi da se u mjesnim vodičima starih gradova povezuju s pravom prema kojemu bi zločinac uživao azil kada bi dotakao stup na uglu patricijske kuće. Kako gradski statuti i pravna praksa ne navode ništa što bi potvrdilo ovu tezu, autor zaključuje da bi ti stupovi i polustupovi mogli biti postavljeni na uglove kuća iz vrlo praktičnog razloga - da se u tijesnim ulicama spriječe udari u oštar rub kuće. Taj se motiv radi dekorativnog efekta mogao dalje proširiti i na one građevine gdje njegova upotreba nije bila potrebna, a u Rabu se pojavljuje na još nekoliko građevina.¹⁷⁶

Kako je ranije navedeno, Stjepan de Domine je u XII. ili XIII. stoljeću kupio kuću uz gradska vrata pošto je s tri strane graničila s njegovim imanjem. Stoga, ali i zbog nesigurne datacije palače Dominis, postavlja se pitanje pojedinih faza izgradnje ovog stambenog bloka. Naime, palača je nastala spajanjem dva stambena objekta čime bi se mogla obrazložiti i nesimetričnost glavnog pročelja, a o postojanju starije građevine svjedoče i dva mala polukružno zaključena prozora na istočnoj strani od kojih je jedan naknadno zazidan, a čiji se obrisi vide i danas. Zanimljivo je i da je Jackson¹⁷⁷ pišući o palači naveo da se ne radi o renesansnoj arhitekturi pošto pročeljem dominira gotička monofora, a ranije spomenuta dva polukružno zaključena prozora mogla bi biti i starija od toga. Međutim, o tome se ne može sa sigurnošću tvrditi bez konzervatorskih radova na palači koji bi nam osvijetlili njezinu prošlost. Konzervatorskim zahvatom moglo bi se preciznije utvrditi njezine povijesne pregradnje te joj vratiti dio njezine izvornosti, a uz odgovarajuću novu funkciju osigurala bi joj se i revitalizacija kakvu zaslužuje.¹⁷⁸

Iako je obitelj Dominis najslavnija i najimućnija rapska obitelj, niti danas nije u potpunosti razjašnjeno njihovo podrijetlo o kojemu postoje različita mišljenja i tvrdnje pa se kao mogućnosti navode izvorno rapsko podrijetlo, tj. pripadnost Romanima koji su u ovo ilirsko područje istočne obale Jadrana stigli u antici, zatim da su potomci kneževa krčkih (Frankopana)

¹⁷⁴ Fisković, 1987, 323

¹⁷⁵ Karaman, 1933, 124-125

¹⁷⁶ Ovaj se motiv, primjerice, nalazi i na oba ugla kuće Lacka Kosinjskog, na uglu palače Cerotta, na građevini nasuprot palače Cerotta itd.

¹⁷⁷ Jackson, 1887, 209

¹⁷⁸ Domijan, 2001, 179

ili da su mletačkog podrijetla.¹⁷⁹ U svakome slučaju, jedan od najpoznatijih članova ove obitelji bio je Markantun de Dominis čija se bista nalazi nasuprot palači, u blizini crkve sv. Antuna Padovanskog (sl. 20). Markantun de Dominis bio je senjski biskup i splitski nadbiskup, a nakon sukoba s katoličkom Crkvom odrekao se titule splitskog nadbiskupa. Zbog svojih je stavova proglašen heretikom te zatočen u Anđeosku tvrđavu u Rimu gdje je i umro. Nakon smrti njegov je leš izvađen iz lijesa, provučen ulicama Rima, i javno spaljen na Campo di Fiore te bačen u Tiber. Tijekom života se bavio retorikom, filozofijom, matematikom i fizikom, a smatra ga se i pretečom ekumenizma. Skulptura Markantuna de Dominisa rad je kipara Koste Angela Radovanija, a nastala je 1969. godine te predstavlja jedan od mnoštva portreta koje je ovaj umjetnik načinio.¹⁸⁰ Bista je izlivena u bronci i postavljena na visoko postolje, a u Srednjoj je ulici postavljena 1994. godine.¹⁸¹

6.1.2. Crkva sv. Antuna Padovanskog

Na početku Srednje ulice, nasuprot palači Dominis izgrađena je u XVII. stoljeću crkva sv. Antuna Padovanskog (sl. 21). O točnoj godini izgradnje navedene građevine postoji nekoliko pretpostavki pa tako, primjerice, Brusić¹⁸² navodi da je crkvu 1675. godine dao sagraditi prelat Francesco Brazza koji je tri godine kasnije umro u Mlecima te je pokopan u ovoj crkvi o čemu svjedoči nadgrobna ploča s godinom smrti imenom donatora.¹⁸³ Zbog natpisa na navedenoj ploči Domijan ističe da je crkva sagrađena 1678. godine.¹⁸⁴ Međutim, Pahljina¹⁸⁵ navodi da se zapravo radi o krivom čitanju godine s oporuke prelata te da u Acta episcopi Domini Gaudentii stoji da je crkvu i njezin oltar 18. lipnja 1665. posvetio biskup Dujam Gaudencije.

Riječ je o jednostavnoj jednobrodnoj crkvi pravokutnoga tlocrta s ravno zaključenim svetištem za koju Brusić navodi da je veoma neugledna barokna crkva.¹⁸⁶ Naslonjena je na okolne građevine o čemu svjedoče starije strukture zida na južnoj strani, a zbog toga ima samo dva prozora. Na pročelju crkve je pravokutni portal s jednostavnim okvirom i lunetom, iznad njega

¹⁷⁹ Strčić, 2011, 1-3

¹⁸⁰ Maroević, 1999, 23-24

¹⁸¹ Barić, 2007, 167

¹⁸² Brusić, 1926, 164

¹⁸³ Grob donatora nalazi se pod arkosolijem na bočnom zidu crkve.

¹⁸⁴ Domijan, 2001, 166

¹⁸⁵ Pahljina, 2012, 445

¹⁸⁶ Brusić, 1926, 164

okrugli prozor, a na vrhu pročelnog zabata je zvonik *na preslicu* sa zvonom.¹⁸⁷ Na bočnom, južnom zidu je termalni prozor.

U unutrašnjosti crkve (sl. 22) ističe se monumentalni venecijanski, drveni i pozlaćeni oltar iz druge polovine XVII. stoljeća s oltarnom palom s prikazima Bogorodice s djetetom, sv. Antuna Padovanskog i sv. Franje Asiškog. U donjem lijevom uglu slike je portret donatora Francesca Brazza. Osim, oltara s palom, ističe se i mramorni antependij oltara s prikazom Bogorodice s djetetom i cvjetnim motivima, za koji Domijan navodi da je istovjetan antependiju glavnog oltara u katedrali te da je rad vrsnog venecijanskog, kasnobaroknog kipara, a datira ga u sedmo desetljeće XVII. stoljeća.¹⁸⁸

Također, zanimljivo je spomenuti da ova se crkva koristi kao *terminus ante quem* pri datiranju slike nepoznatog autora s vedutom Raba iz samostana Antuna Opata. Naime, crkva sv. Antuna Padovanskog i zvonik crkve sv. Justine nedostaju na slici, ali je sama crkva sv. Justine naslikana pa se smatra da je slika mogla nastati između izgradnje crkve sv. Justine (1578) i sv. Antuna Padovanskog (1665).¹⁸⁹

6.1.3. Komplex Lacka Kosinjskog i obitelji Marinellis

Po sredini Srednje ulice nalazi se kompleks dva stambena objekta povezana unutarnjim dvorištem, a koji se tijekom vremena uvelike mijenjao i time stvorio jedan od kompleksnijih zdanja na području ove ulice (sl. 23).

U drugoj polovici XV. stoljeća, a posebice nakon osmanskoga osvajanja Bosne 1463. godine, brojno je hrvatsko stanovništvo iseljavalo u različitim smjerovima.¹⁹⁰ Otok Rab pritom je predstavljao poželjnu destinaciju zbog povoljnog položaja, pripadnosti Mletačkoj Republici te gospodarskog blagostanja koje je omogućavalo ugodniji život svojim stanovnicima.¹⁹¹

Među doseljenicima na Rab najbrojniji su bili pripadnici nižih i srednjih društvenih slojeva poput mornara, obrtnika i kućne posluge, ali je bilo i pripadnika sitnog i srednjeg hrvatskog plemstva, a upravo iz redova srednjega plemstva bila je i obitelj kosinjskih kneževa Lacka i

¹⁸⁷ Sadašnje zvono je izliveno 1923. godine u Rijeci. Barić, 2007, 161

¹⁸⁸ Domijan, 2001, 166-167

¹⁸⁹ Ivančević, 2001, 47; Pahljina, 2012, 445

¹⁹⁰ Grgin, 2005, 537

¹⁹¹ Mlacović, 2012, 105

njegova sina Jurja.¹⁹² Nije sigurno kada su došli na otok, no navode se 1468.¹⁹³ ili 1469.-1470.¹⁹⁴ godina. Postali su vrlo aktivni u gospodarskom životu otoka te su sudjelovali u otočnim i prekomorskim poslovima, a dolaskom na Rab postali su *habitatores* i *cives*, ali nikada nisu primljeni u otočko plemstvo.¹⁹⁵

Obitelj je u prosincu 1470. godine poslovala s nekretninama u rapskoj četvrti sv. Martina, a 1472. su sklopili ugovor sa zidarom Petrom o izgradnji kuće na vlastitom posjedu.¹⁹⁶ Mlacović navodi da je Lacko dao sagraditi dvije kuće na Rabu (u Srednjoj i Donjoj ulici) te da se na njima i danas vide grbovi Kosinjskih.¹⁹⁷ Fisković pak navodi da se u ugovoru sa zidarom Petrom iz 1472. možda mislilo na kuću u Srednjoj ulici koja se nalazi između Srednje i Donje ulice, uz poprečnu rampu¹⁹⁸, a Grgin dodaje da je Lackova kuća bila zidanica s prozorima na otvaranje i zatvaranje te da je zasigurno koštala znatnu svotu novaca koja, međutim, nije pobliže navedena.¹⁹⁹

Nije poznato koliko su Kosinjski živjeli na Rabu i do kada su posjedovali ove kuće, no zna se da se Lackov unuk Toma, u veljači 1497. s dozvolom oca i očevih sestara, prodao jedan od očevih posjeda na Rabu sa svim pripadnostima za 331 dukat i 100 litara maslinova ulja što se može protumačiti oslabljenom ekonomskom moći Kosinjskih.²⁰⁰

Na portalu u dvorištu kuće Kosinjskih u Srednjoj ulici nalazi se grb obitelji Marinellis s upisanom godinom 1563., a na zdencu u njezinu dvorištu je još jedan njihov grb s djelomično čitljivom godinom te nije sigurno radi li se o 1533. ili 1583. godini.²⁰¹

Na Srednjoj ulici glavno je pročelje palače Marinellis, a očita je podjela tog dijela kompleksa na tri dijela - dva stambena te dvorište koje se nalazi između njih. Zapadna stambena građevina (sl. 24) u prizemlju ima veliki otvor sa šiljastim lukom koji se zbog svoga oblika nazivao gotičkim²⁰² iako je prije svega riječ o funkcionalnom oblikovanju nastalom zbog prijenosa težine, a ne o elementu sa stilskom pripadnosti gotici.²⁰³ U tjemenu luka nalazi se grb obitelji

¹⁹² Grgin, 2005, 538

¹⁹³ Mlacović, 2012, 105

¹⁹⁴ Grgin, 2005, 538

¹⁹⁵ Mlacović, 2012, 106

¹⁹⁶ Grgin, 2002, 182; Grgin, 2005, 538

¹⁹⁷ Mlacović, 2012, 106

¹⁹⁸ Fisković, 1948, 7-8

¹⁹⁹ Grgin, 2002, 182

²⁰⁰ Grgin, 2005, 539; Mlacović, 2012, 106

²⁰¹ Mlacović, 2012, 106

²⁰² Domijan, 2001, 197; Barić, 2007, 175

²⁰³ Bijelić, 2016, 110

Marinellis. Plemićima su postali 1480. godine, a njihov obiteljski grb se sastoji od štita u čijem su gornjem dijelu dva polumjeseca i dvije zvijezde, a iznad njih je uklesana godina 1588. Na starijim je fotografijama vidljivo da je luk jedno vrijeme bio zatvoren, a danas je ostakljen te ima mramorni otvor „na koljeno“. Iznad ulaza, a ispod tjemena luka je rustični, u kamen ugrebani crtež Bogorodice s djetetom i grbom obitelji Marinellis. Unutrašnji prostor danas služi kao trgovina, a presvođen je bačvastim svodom. Prilikom obnove 1980-ih pronađen je u unutrašnjem istočnom zidu i kameni stup s jednostavnim kapitelom.²⁰⁴ Pošto se obitelj Marinellis bavila pomorstvom, a stup ide ispod razine mora, kao mogućnost se navodi korištenje stupa za uplovljavanje. Tome bi u prilog išao i naziv jednog dijela grada (*contrada scti. Andria de Mari*, tj. sv. Andrija kod mora), nazvanoj prema crkvi koja se prema svemu sudeći nalazila po sredini Srednje ulice, baš kao i palača Marinellis²⁰⁵, no Bijelić²⁰⁶ navodi da stup vjerojatno nije služio za uplovljavanje. Sam stup nema stilske karakteristike gotike ili renesanse što bi značilo da je ranijeg datuma od palače²⁰⁷, a kao okvirna datacija naveden je period između 1100. i 1300. godine.²⁰⁸

Na prvom katu zapadne građevine je renesansna lođa s balustradom, a na bočnoj strani prvoga kata je renesansna monofora s klupčicom koju drže dvije konzole u obliku lavljih glava (sl. 25). I lođa i monofora kvalitetno su izrađeni. Elegantna lođa ima tipičnu balustradu s balustrima koji je sužavaju prema središtu u kojemu se nalaze tanke trake s okruglim ukrasima nalik biserima. Ispod balustrade je plastički istaknut vijenac. Monofora ima kanelirane doprozornike i kapitule. Polukružni luk monofore također je reljefno ukrašen. Na starijim se fotografijama vidi da je na uličnoj razini ispod monofore početkom XX. stoljeća bio prazan prostor ispred uvučene građevine zapadno od palače Marinellis te da je u ravnini s palačom Marinellis bila ograda što se u međuvremenu promijenilo pa danas u ravnini s palačom Marinellis postoji recentna dogradnja. Palača je jedno vrijeme bila u vlasništvu obitelji Tudorin²⁰⁹ pa se u starijoj literaturi nazivala palačom Tudolin²¹⁰ ili Tudorin Marinellis.²¹¹

²⁰⁴ Barić, 2007, 175

²⁰⁵ Informaciju o položaju crkve sv. Andrije u Srednjoj ulici dobila sam od Dušana Mlacovića kojemu se ovim putem zahvaljujem. Zanimljivo je da Brusić (1926, 159) navodi da se pod tim nazivom *contrada scti. Andria de Mari* zapravo misli da Donju ulicu, dok Beg (2016, 20) također kaže da je riječ o lokaciji u Srednjoj ulici.

²⁰⁶ Bijelić, 2016, 119

²⁰⁷ Beg, 2016, 54

²⁰⁸ Bijelić, 2016, 120

²⁰⁹ Barić, 2007, 175

²¹⁰ Schleyer, 1914, 10

²¹¹ Brusić, 1926, 166

Istočno od palače Marinellis je slobodnostojeći dvorišni zid građen krupnim klesancima koji odvaja dvorište od Srednje ulice (sl. 26). Zid je po sredini otvoren renesansnim portalom na čijem je nadvratniku grb obitelji Marinellis s upisanom godinom 1563. Dovratnici portala sastavljeni su od nekoliko vertikalno postavljenih kamenih klesanaca koje po sredini prekidaju horizonlani klesanci. Nadvratnik čini jedan komad kamena u čijem je središtu već spomenuti obiteljski grb koji flankira godina 1563. Iznad nadvratnika segmentni je luk lunete bez reljefne ispune. Oba dovratnika, nadvratnik i luneta su s unutrašnje strane obrubljeni oblim „štapom“. Dvorište je bilo obrubljeno trijemovima s kolonadama i križnim svodovima, a naknadno je pregrađeno pa je danas samo djelomično očuvano.²¹² U dvorištu se nalazi zdenac na čijoj je kruni grb obitelji Marinellis s nečitkom godinom (1533. ili 1583.).²¹³ Kasnijim adaptacijama podignuta je hodna površina dvorišta što potvrđuje uronjeni stup unutar njega, a o kasnijoj izgradnji danas postojećeg stubišta svjedoči presječeni nosivi luk.

Građevina na istočnom dijelu kompleksa je djelomično ožbukana, pri čemu je u prizemlju pravilnije uslojeno kamenje s debelim, recentno obnovljenim spojnicama, dok je na etažama vidljiv neuredniji graditeljski slog (sl. 27). Fisković²¹⁴ navodi da je možda riječ o građevini za koju je Lacko Kosinjski 1472. popisao ugovor sa zidarom Petrom jer se na njoj i nakon pregradnje iz XIX. stoljeća nalazi natpis s njegovim imenom i ugaonim polustupovima. Autor dodaje da je motiv ugaonog polustupa bio vrlo čest na šibenskim palačama u XV. i XVI. stoljeću te da se na vrsno obrađenom gotičkom kapitelu polustupa vidi klesareva vještina. Osim polustupova, kakvi se pojavljuju na još nekoliko mjesta u gradu, još je jedan detalj vidljiv na ovoj građevini. Riječ je o ranije navedenim spojnicama, tj. plastično istaknutim trakama morta, elementu završne obrade pročelja, čestom na šibenskim palačama, koji se koristi za dataciju navedenih primjera u sredinu XV. stoljeća, nakon izgradnje sakristije šibenske katedrale.²¹⁵ Osim na ovoj građevini, plastično istaknute trake morta na rapskom su području primjetne su i na palačama Cernotta i Galzigna (u Donjoj ulici), iako slabije sačuvane od ovog primjera koji je recentno obnovljen. Portal ove građevine također je izgrađen „na koljeno“, međutim, zbog recentnih obnova teško je zaključiti nešto više o njegovom izvornom izgledu. Dovratnici i doprozornici su jednostavno klesani i pravilno slagani, a nadvratnik je s unutrašnje strane obrubljen oblim „štapom“ kao i dvorišni portal. Građevina ima po dva pravokutna prozora s rasteretnim lukovima na prvom i drugom katu, a u potkrovlju je još jedan, doduše manji i

²¹² Domijan, 2001, 197

²¹³ Granić, 1989, 242; Mlacović, 2012, 106

²¹⁴ Fisković, 1948, 7-8

²¹⁵ Šprljan, 1996/1997, 87

kvadratni prozor. Između prozora na prvome katu je već spomenuti natpis s imenom Lacka Kosinjskog i 1477. godinom. I na ovom je uglu jedan polustup.

Na Donjoj ulici građevina ima portal slabije klesarske vrijednosti s grbom obitelji Marinellis na nadvratniku. Na razini iznad prvoga kata je grb Lacka Kosinjskog. Otvori i zidovi nalik su onima na južnoj strani građevine. Dvorišni zid sa sjeverne strane (uz Donju ulicu) nedavno je obnovljen pa njegova zapadna polovica (i prizemlje i kat) bitno različita od istočne strane. Zapadnije od toga je sjeverno pročelje palače Marinellis (onog dijela koji na Srednjoj ulici ima šiljasti luk i trgovački objekt) koje je također obnovljeno. Dijelovi fasade su ožbukani, a jedan je dio prekriven kamenom. Prozori su također u potpunosti obnovljeni (sl. 28).

6.1.4. Mala palača Galzigna

Obitelj Galzigna jedna je od najstarijih i najbrojnijih plemićkih obitelji na Rabu, a sve do uspona roda Domine krajem XIV. stoljeća bili su i najuglednijom obitelji u komuni. Obitelj je u Rabu imala dvije palače - jednu nasuprot crkvi sv. Justine u Gornjoj ulicu te drugu, na razmeđu Srednje i Donje ulice koja je danas slabo očuvana te koja je predmet interesa ovog rada.

Prva je palača (sl. 9) monumentalna građevina građena u nekoliko faza. Kao mogući graditelji navode se klesar Frano iz Krka i zidar Antun Ripić koji su 1525. godine sklopili ugovor za gradnju kuće braće Galzigna.²¹⁶ Osim njih, na kući je radio i klesar Petar Trogirani koji je autor obiteljskog grba na južnom pročelju palače. Na uglu obiteljskog kompleksa nalazila kula, tj. toranj ili *turris* u kojoj se nalazila kapela sv. Stjepana. Nakon rušenja kule, na njezinom je mjestu sagrađen novi objekt koji danas čini dio palače, a u koji su kao spolije ugrađeni dijelovi srednjovjekovne kule uz stambeni kompleks obitelji Galzigna.²¹⁷ Obitelj je s vremenom privatizirala dio oko palače, zatvorila ga te proširivši kompleks na dvije inzule, stvorila si unutrašnje dvorište što je očito usporedbom slike s vizurom grada iz samostana sv. Antuna Opata s katastrom iz XIX. stoljeća, što nam pruža i okvirno datiranje prostora ulice pretvorene u privatno dvorište.²¹⁸

U usporedbi s palačom iz Gornje ulice, druga palača ove obitelji, koja se nalazi na prostoru između Srednje i Donje ulice nešto je skromnijih dimenzija (sl. 29). Glavno pročelje nalazi se uz Donju ulicu, a njezin je ulazni dio zapravo slobodnostojeći pročelni zid koji zatvara maleno

²¹⁶ Fisković, 1948, 8-9

²¹⁷ Mlacović, 2016, 292

²¹⁸ Isto

dvorište sa stepeništem na njegovoj istočnoj strani. Zatvoreno je dvorište bilo čest prostorni element gradskih kuća na Jadranu²¹⁹, a renesansna stambena arhitektura često je sadržavala i trijem, vanjsko stubište i zdenac.²²⁰

Portal na ulaznom, pročelnom zidu dograđivan je kroz vrijeme. Izvorno je bio jednostavan, s glatkim dovratnicima i nadvratnikom s elementima kasnogotičkog i ranorenesansnog klesarstva, a datiran je u XV. stoljeće.²²¹ Tijekom baroka portal je uokviren novim dovratnicima s vertikalnim bunjama te bogato profiliranim trokutastim zabatom.²²²

Iznad portala je kasnogotička monofora s trolisnim šiljatim završetkom koja počiva na klupčici sa šest konzola u obliku lavljih glava. Monofora je nesimetrično postavljena na zapadni kraj klupčice. Zapadno od portala i monofore, dakle u prizemlju i na dva kata nalazi se ukupno pet prozora koji su recentnijeg datuma od palače.²²³ S obje strane monofore nalaze se ostaci plastično istaknutih traka morta, koje se bile uočljivije na fotografiji s početka XX. stoljeća (sl. 30) što potvrđuje kasnije preinake na građevini. U prizemlju je zidni slog nešto neuredniji i građen od manjeg kamenja nepravilnog oblika (u odnosu na kamenje na katovima) što sugerira gazu gradnje koja je ranija od XV. stoljeća.²²⁴

Unutar dvorišta nalazi se stepenište čije su čeone stranice ukrašene renesansnim motivima školjke, a u stubište je ugrađena i spoliya kapitela s konveksnim i konkavnim profilacijama koji se datira u XVI. stoljeće ili kasnije.²²⁵ Na stubištu se nalazi i zanimljiv, neobično uzak portal (sl. 31) koji se s unutrašnje strane stupnjevito sužava pri vrhu i u čijim su gornjim uglovima uklesani vegetabilni motivi. Unutrašnje strane dovratnika i nadvratnika oblo su profilirane, a specifičnim izgledom, portal predstavlja jedinstven primjer unutar rapskog korpusa.

Pročelje palače okrenuto prema Srednjoj ulici danas je posve ožbukano, a recentne pregradnje otežavaju razumijevanje tlocrta palače. Na zapadnoj strani pročelja okrenutog Srednjoj ulici vidljive su dvije malene konzole koje danas nemaju nosivu nego estetsku funkciju, a između

²¹⁹ Pelc, 2007, 123-127

²²⁰ Sušanjan Protić, 2014, 293

²²¹ Na nadvratniku je natpis: „A LABIIS INIQVIS ET A LINGVA DOLOSA ME DOMINE“ što bi se moglo prevesti kao: „Od opakih usta i zlih jezika oslobodi me Gospodine.“ Domijan, 2001, 185-186

²²² Domijan, 2001, 186

²²³ Bijelić, 2016, 100

²²⁴ Beg, 2016, 32

²²⁵ Domijan, 2001, 184; Burić, 2007, 172; Bijelić, 2016, 102

njih je malena skulptura ljudske glave (sl. 32).²²⁶ Navedene skulpture mogući su pokazatelj da je na tome mjestu u prošlosti stajao prozor s klupčicom, a možda i balkon s balustradom.²²⁷

6.1.5. Palača Cernotta

Palača Cernotta smještena je na uglu Srednje i glavne poprečne ulice, nasuprot gradskoj loži. Bila je u vlasništvu obitelji Cernotta²²⁸ koja je 1505. postala palatinskim grofovima²²⁹, a naknadno je pripala obitelji Bakota zbog čega se u literaturi nazivala i palačom Bokota²³⁰ ili Cernotta-Bakota.²³¹

Povijesni izvori navode na je sagrađena sredinom XV. stoljeća na mjestu starije kuće te da je vlasnik palače, Kolan Crnota, 1451. godine angažirao Juraja Dimitrova²³² koji je s pet pomoćnika popravio i preinačio palaču te izvodio drvene i kamene dijelove, sobe s ukrašenim gotičkim stropovima, izrezbarenim klupama, kamenim umivaonikom te uzidanim ormarima, kao i kuhinju, dvorište, stepeništa i balkone.²³³

Palača je danas uglavnom porušena i pregrađena, a sačuvao se samo vanjski ogradni dvorišta²³⁴ s monumentalnim portalom na istočnoj strani parcele, tj. uz glavnu poprečnu ulicu u gradu. Portal (sl. 33) je rad Andrije Alešija i njegove radionice²³⁵, a isklesan je u maniri mletačke cvjetne gotike (kao i grb obitelji Dominis na najvećoj gradskoj palači koji mu je također atribuiran). Portal je datiran u sredinu XV. stoljeća, kada je Aleši, u periodu između 1453. i 1460. pod utjecajem učitelja Jurja Dalmatinca stvarao kao kasni gotičar te kada je boravio na Rabu.²³⁶ Dovratnici portala oslonjeni su na pravokutne baze, a na njihovu se vrhu nalaze kapiteli s bogato isklesanim hrastovim lišćem. O kapitele su oslonjeni nadvratnik te luneta sa

²²⁶ Zanimljivo je da u Rabu postoji nekolicina konzola u obliku ljudskih glava koje su uzidane u pročelja građevina. Riječ je o radovima na kojima se ugleda sve jači utjecaj renesanse, a koji se mogu datirati u period nakon Alešijevog boravka u Rabu, a prije nastupanja Petra Radova. Bradanović, 2012, 452

²²⁷ Beg, 2016, 34

²²⁸ Prema predaji, rapska obitelj Cernotta i trogirski obitelj Adreis zajedničkog su podrijetla te su navodno potekli od mađarskog roda Amblasy. Na Rabu se kao sudac u ispravi od 16. III. 1260 spominje sudac Cernotta de Amblasio pa bi prezime Cernotta bilo patronimik. Također, Cernotte i Adreisi imaju isti obiteljski grb. Granić, 1987, 236-237

²²⁹ Grgin, 2005, 540

²³⁰ Schleyer, 1914, 151, 154

²³¹ Brusić, 1926, 167-168

²³² Cvito Fisković (1948, 9-11) piše da je Dimitrov stigao iz Zadra te da se nastanio u Rabu gdje je otvorio radionicu u sklopu koje je obavljao klesarske i drvodjelske poslove na otoku.

²³³ Fisković, 1948, 11

²³⁴ Zid je više-manje sačuvan u izvornom obliku, ali je i on mijenjan tijekom stoljeća pa je na fotografijama s kraja XIX. stoljeća bio ožbukani, a danas je žbuka skinuta te se (ponovo) vide kamene klesanci zida.

²³⁵ Fisković, 1948, 22, Domijan, 2001, 149

²³⁶ Fisković, 1948, 21

šiljatim završetkom. Dovratnici, nadvratnik i luk lunete su s unutrašnje strane uokvireni motivom užeta, a cijeli je portal uokviren zupcima, odnosno, tzv. motivom žioke na raboš.²³⁷ Na vrhu portala nalazi se veliki florealni akroterij. Unutar lunete je grb obitelji Cernotta u čijem se štitu nalaze tri okomite vrpce. Iz vojničke kacige razvijaju se dva velika i bogato razvedena lista koja čine heraldički plašt. Iznad kacige isklesan je bradati muški lik kojega Granić²³⁸ tumači kao hodočasnika koji je karakterističan za grbove obitelji Cernotta, dok Domijan²³⁹ navodi da je riječ o zaštitniku hodočasnika, sv. Pelegrinu.

Na istočnom pročelju palače nalaze se i tri ulaza na koljeno koji su služili trgovačkoj funkciji. Na njihovim se nadvratnicima nalaze natpisi koji, kada se pročitaju zajedno, čine zanimljiv natpis iz vremena obnove: MDLI * DEO DUCE - DIVO Q. VENET * IMPERIO (grb Cernotta)²⁴⁰ INCOATA (1551 * vođeni Bogom - božanskim venecijanskim duždom * naredbom obitelji Cernotta).²⁴¹

Zid palače građen je velikim pravilnim klesancima s urednim i tankim sljubnicama, a na dvorišnom zidu južno od Alešijeva portala vidljivi su ostaci plastično istaknutih traka morta (sl. 34). Na uglu Srednje i Ulice Stjepana Radića nalazi se ugaoni stup (sl. 35) što pomaže datiranju u XV. ili XVI. stoljeće. Sjeverno pročelje palače rastvoreno je trima portalima (sl. 36).

Dvorište palače je s tri strane bilo zatvoreno trijemovima s križnim svodovima čije su se stope oslanjale na konzole u zidovima te na kapitele slobodnostojećih stupova.²⁴² Djelomično sačuvanim kamenim stubištem s ukrašenim glavama stepenika pelo se na prvi kat. U prizemlju stubišta nalazi se slabo očuvana skulptura žene, nepoznatog autora.²⁴³ U starijoj se literaturi navodi da je u dvorištu bio i zdenac. Brusić²⁴⁴ ističe da se na kruni zdenca u nalaze dva grba obitelji Cernotta, a Cvito Fisković²⁴⁵ da su Rabljani krunu bunara, koja je mogla biti Alešijev rad, prodali u Beograd. Poznato je da se u Srbiji nalaze dvije krune zdenca s Raba koje su tamo stigle početkom 1930-ih kada je kraljica Marija obilazila otok. Danas su obje krune zdenca izložene u dvorištu Kraljevske palače na Dedinju u Beogradu, a jedna od njih doista ima uklesan

²³⁷ Domijan, 2001, 149

²³⁸ Granić, 1989, 238

²³⁹ Domijan, 2001, 194

²⁴⁰ Grb obitelji Cernotta je renesansnom štitu „na konjsku glavu“ Granić, 1989, 238; Domijan, 2001, 194

²⁴¹ Barić, 2007, 174.

²⁴² Domijan, 2001, 149

²⁴³ Beg, 2016, 43

²⁴⁴ Brusić, 1926, 168

²⁴⁵ Fisković, 1948, 22

grb obitelji Cernotta (sl. 37) zbog čega se može utvrditi da je stajala u dvorištu palače Cernotta te da je riječ o kruni zdenca o kojoj su pisali Brusić i Fisković.

6.1.6. Gradska loža

U gradskim se ložama obavljao važan dio javnog gradskog života tijekom mletačke vladavine²⁴⁶, a služile su kao višenamjenska javna okupljališta u kojima se sudilo, vijećalo, trgovalo i zabavljalo te su kao takve imale važnu ulogu u svakodnevnom životu građana. Zahvaljujući rastvorenim trijemovima sa stupovima, davale su ugodan i topao akcent urbanim ambijentima, pružajući stanovnicima zaštitu od atmosferilija.²⁴⁷

S drugim javnim objektima gradske uprave, poput kneževe palače i gradske vijećnice, mogle su činiti jedan građevinski sklop ili su bile odvojene od potonje dvije te su stajale kao samostalne građevine. U pravilu su se gradske vijećnice, lože i kneževe palače smještale na najprometnijim mjestima u gradu - na glavnom trgu, sjecištu glavnih ulica ili pokraj gradskih vrata. Sukladno s tim, nova je rapska loža s fontikom građena tijekom druge polovice XV. stoljeća, a dovršena 1509. godine u sklopu tadašnje obnove grada (sl. 38). Njezin je dovršetak bio pretposljednja javna gradnja u Rabu u XVI. stoljeću.²⁴⁸ Smještena je na mjestu gdje se Srednja ulica siječe s glavnom poprečnom ulicom koja vodi do gradske luke i kneževe palače, odnosno do glavnog gradskog trga.²⁴⁹ Poznato je da je Rab i prije XVI. stoljeća imao gradsku ložu jer se spominje u dokumentima iz XIV. stoljeća, međutim, postoje dvojbe oko njezina ranijeg smještaja. Neki autori, počevši od Brusića navode da se vjerojatno nalazila na današnjem Trgu slobode (Stari trg ili Caturbo)²⁵⁰, međutim, Mlacović tvrdi da se i ranije nalazila na istom mjestu, tj. na Platei Gospi.²⁵¹

Rapska je loža služila suđenju, održavanju skupština pučana na kojima je prisustvovao i knez s tajnikom, pod njom se trgovalo i sklapalo ugovore, a od 1516. godine loža je bila i sjedište gradske straže. Članovi straže su tijekom opasnosti od Osmanlija stražarili noću, obilazili zidine

²⁴⁶ Karaman, 1933, 78; Barić, 2007, 166 ; Majer Jurišić, 2012, 180-181

²⁴⁷ Pelc, 2007, 93-94

²⁴⁸ Mlacović, 2012, 58. Autor navodi da je posljednja javna građevina u XVI. stoljeću bila crkva sv. Justine. Većina javnih gradnji u gradu za vrijeme mletačke vlasti počela je još početkom XV. stoljeća - Knežev dvor, utvrda Revelin, obnova zidina itd.

²⁴⁹ Domijan, 2001, 192; Ivančević, 2001, 44; Barić, 2007, 166; Pelc, 2007, 93-94

²⁵⁰ Brusić, 1926, 158; Domijan, 2001, 192; Majer Jurišić, 2012, 180-181

²⁵¹ Mlacović, 2012, 102 Autor navodi da je u loži sredinom XV. stoljeća sklopljen veći dio rapskih veletrgovačkih poslova te da je na istome mjestu zasjedao rapski sud.

i čuvali gradska vrata.²⁵² Kako navode Granić²⁵³ i Mlacović²⁵⁴, sve se to zbivalo *ante imagine sciti. Christofori*, tj. ispod lika sv. Kristofora za koji nije poznato kada je i zašto uklonjen s glavnog gradskog javnog mjesta.

Tlocrt lože (sl. 39) je gotovo kvadratnog oblika. Loža je s tri strane rastvorena stupovima prema okolnom prostoru, tj. ulicama na čijem se sjecištu nalazi te prema gradskom tornju sa satom. Natkrivena je otvorenim krovom oslonjenim na drvenu gredu koju nose osam vitkih stupova i dva polustupa prislonjena uz fontik. Svi su kapiteli stupova ukrašeni stiliziranim glatkim lisnatim oblicima na čijem su središtu rozete, dok su na rubovima volute. Baze stupova su jednostavne, kasnogotičkog oblika stiliziranog četverolista koji prelazi u klasičnu plitku bazu s torusom i trohilusom, a postavljene su na visoki ogradni zid (parapet) koji je po sredini sve tri strane otvoren ulazima. Uglovi parapeta ukrašeni su i naglašeni s tri četvrtine kruga isklesanim „štapom“²⁵⁵, odnosno oblicima stupićima, a zaključen je tankim profiliranim vijencem.²⁵⁶ Svi elementi kamene dekoracije lože izvorno su izvedeni od dekorativne ružičaste rapske breče.

U unutrašnjosti lože su klupe postavljene na profilirane kamene konzole u obliku velikih voluta.²⁵⁷ Pod lože obložen je uglačanim kamenim kvadratnim pločama. Stražnjom se stranom loža oslanja na bivše gradsko skladište žita (fontik) koje je vjerojatno bilo smješteno u pregrađenoj naslijeđenoj staroj građevini južno od lože. Na bočnoj, zapadnoj strani te građevine (nasuprot portalu palače Cernotta) vidljivi su razmjerno veliki romanički portal te jedan gotički portal sa šiljatim lukom lunete koja je zazidana opekama.²⁵⁸

Unatoč skromnim dimenzijama, a zahvaljujući visini parapeta te dobro odmjerenoj visini vitkih stupova, kao i vrsnoj izvedbi, loža se doima monumentalnom i elegantnom, a kao takva je sve do završetka mletačke vladavine krajem XVIII. stoljeća služila svim oblicima javnoga života grada Raba.²⁵⁹

²⁵² Brusić, 1926, 120; Majer Jurišić, 2012, 180

²⁵³ Granić, 1987, 236

²⁵⁴ Mlacović, 2012, 102

²⁵⁵ Domijan, 2001, 193

²⁵⁶ Majer Jurišić, 2012, 180

²⁵⁷ Domijan, 2001, 193; Majer Jurišić, 2012, 181

²⁵⁸ Domijan, 2001, 192

²⁵⁹ Domijan, 2001, 193

6.1.7. Gradski toranj sa satom

Svako je poveće dalmatinsko mjesto po uzoru na Veneciju imalo toranj s gradskim satom, tzv. torre dell'orologio.²⁶⁰ Gradski satni toranj bio je vizualni znak komunalne samosvijesti kasnosrednjovjekovnih i renesansnih gradova, a u njihovoj su se funkciji ujedinili vizualno i akustičko posredovanje informacija važnih za život grada i stanovnika jer su pokazivali vrijeme i zvonili za uzbunu i saziv gradskoga vijeća.²⁶¹ Satničar (orologisa) koji je navijao satnik bio je općinski salariatus.²⁶²

Rapski gradski toranj sa satom (sl. 40) nalazi se sjeverno od gradske lože, a bačvastim svodom nadsvođenim prolazom u prizemlju povezuje Srednju i Donju ulicu te vodi na glavni gradski trg. Toranj ima sat ispod kojega je ploča s natpisom o obnovi iz 1839. godine, a na južnom zidu i brojčanik s rimskim brojevima.²⁶³ Domijan navodi da graditeljski slog tornja upućuje na njegovo srednjovjekovno porijeklo te da o tome svjedoči i natpis u razini prvog kata iz vremena pregradnje u XVIII. stoljeću. Završetak tornja s mehaničkim satom i preslicom za zvono kasnija su nadogradnja, a samo zvono gotičkog je oblika i vrlo vrijedan rad majstora Nikole iz 1351. godine.²⁶⁴

Na završnom katu tornja vidljivi su ostaci romaničkih prozora koji su vjerojatno zazidani tijekom obnove tornja.²⁶⁵

6.1.8. Crkva sv. Nikole (sv. Duha)

Crkva sv. Nikola (ranije sv. Duha) smještena je u neposrednoj blizini gradske lože, a bila je sjedište bratovštine rapskih pomoraca što je svakako u skladu s njezinim titularom, a Brusić navodi da se uz crkvu nalazila i ubožnica (Hospitale s. Nicolai) koju su koristili iznemogli pomorci.²⁶⁶

Crkva se spominje već u XIV. stoljeću pod titularom sv. Duha kada je bila vezana uz gradski fontik, a ispred koje se sve do početka XVI. stoljeća i izgradnje gradske lože nalazio javni prostor, odnosno tipičan srednjovjekovni trg (plokata) nazvan Platea Gospi. Istočnom stranom

²⁶⁰ Karaman, 1933, 130

²⁶¹ Pelc, 2007, 117

²⁶² Brusić, 1926, 158

²⁶³ Ivančević, 2001, 44; Barić, 2007, 166

²⁶⁴ Domijan, 2001, 196; Radić, 2012, 503

²⁶⁵ Domijan, 2001, 197; Domijan, 2004, 8

²⁶⁶ Brusić, 1936, 158

trga dominiralo je pročelje crkve sv. Duha koja je bila okupljalište gradskih vijećnika. U crkvi su se u to vrijeme obavljali javni bilježnički poslovi pa su se gradski oci tamo okupljali prije i nakon gradskih sjednica te su tamo potpisivali javna pisma, a zanimljivo je da je u njoj 1446. plemić Petar Zaro potpisao ugovor o izgradnji samostana i crkve u Kaporu te da je u tom ugovoru po prvi puta upisan naziv Raba u slavenskom, odnosno hrvatskom obliku, umjesto dotadašnjeg naziva Arba.²⁶⁷ Crkva je navedene javne funkcije izgubila izgradnjom gradske lože 1509. godine.

Crkva ima izduženi pravokutni tlocrt. Pročelje i sjeverni zid sazidani su od fino obrađenih uslojenih klesanaca (sl. 41). Na pročelju je portal s lunetom prijelaznog romaničko-gotičkog stila koji flankiraju dva uska prozora s polukružnim završetkom koso vezanih stranica koji imaju značajke obnove crkve s kraja XV. stoljeća kada je crkva promijenila titular.²⁶⁸ Iznad pročelnog zabata je zvonik *na preslicu* sa zvonom gotičkog oblika koje je bez datacije, ali značajne vrijednosti.²⁶⁹ Barić navodi da je austrijska vlast 1917. godine rekvirirala zvono za ratne potrebe, ali je ono vraćeno zahvaljujući zalaganju konzervatora te da je 1997. zbog oštećenosti zamijenjeno zvonom iz katedrale.²⁷⁰ Uz istočni zid crkve vidljivi su ostaci apside (sl. 42) porušene u XIX. stoljeću koji se nadopunjuju s očuvanim trijumfalnim lukom iz unutrašnjosti crkve, a oblik i karakteristike gradnje apside i trijumfalnog luka odgovaraju stilskim osobinama kasne romanike i rane gotike te upućuju na porijeklo crkve s kraja XIII. i početka XIV. stoljeća.²⁷¹ Sjeverni zid crkve nalazi se uz današnju ulicu Dinka Dokule te se na njemu nalaze dva vitka prozora.

Unutrašnjost (sl. 43) je jednostavno uređena kasnobaroknim oltarom prislonjenim uz zazidanu apsidu, a sama građevina se više ne koristi kao crkva nego kao izložbeni prostor.

6.1.9. Ostali spomenici iz Srednje ulice i Ulica Dinka Dokule

Veliki broj građevina u Srednjoj ulici danas je ožbukano, što otežava njihovu analizu i dataciju, međutim, neke od njih ipak imaju određene *in situ* elemente (portale, prozore, fragmente skulpture i sl.) koji govore o njezinoj prošlosti i pomažu pri datiranju tamo smještenih objekata. Primjerice, na sjevernoj strani Srednje ulice, uz crkvu sv. Antuna Padovanskog nalazi se kuća

²⁶⁷ Brusić, 1926, 158; Domijan, 2001, 170; Barić, 2007, 159

²⁶⁸ Domijan, 2001, 170

²⁶⁹ Isto

²⁷⁰ Barić, 2007, 159

²⁷¹ Domijan, 2001, 170

koju je Schleyer nazvao kućom Kukulić²⁷², a koju krase monofora s bogatim renesansnim kiparskim i klesarskim ukrasom datirana u početak XVI. stoljeća.²⁷³ Monofora (sl. 44) ima kanelirane dovratnike koji su ukrašeni grbovima. Iznad dovratnika su maleni kapiteli s volutama koji nose lučni natprozornik. Monofora počiva na prozorskoj klupčici s dvije konzole, a na fasadi kuće ispod monofore je još jedan takav obiteljski grb za koji se ne zna sa sigurnošću kojoj je obitelji pripadao. Na grbu su prikazani lavovi u skoku, a štit grba ispod monofore pridržavaju dva putta.

Na suprotnoj strani ulice je građevina koja na prvome katu ima balkon s balustradom i portalom koji se doimaju kao radovi recentnijeg datuma (sl. 45). Balkon počiva na tri konzole i ima jednostavne uske balustre okruglog presjeka. Bočni balustri su znatno veći i četvrtasti. Dovratnici portala imaju pravokutne kapitele i polukružni dovratnik u čijem se vrhu nalazi reljefno istaknuti završetak. Iznad nadvratnika je istaknuti vijenac.

Na građevini istočnije od kuće Kukulić, na sjevernoj strani ulice, građevina je posve ožbukane fasade, s portalom recentno definiranih dovratnika i nadvratnikom koji ima grb obitelji Zudenico i natpis PAX MC DOMI (sl. 46), no nije sigurno znači li to „Mir Božji“ ili „Mir kući ovoj“.²⁷⁴ Obitelj Zudenico bila je jedna od najstarijih rapskih plemićkih obitelji s uglednim, brojnim i bogatim članovima.²⁷⁵ Njihov obiteljski grb ima štit s kosim gredama (na nekim grbovima su tri, a na nekima i četiri grede).

Pored ove kuće (prema istoku) nalazi se građevina čije je južno pročelje posve ožbukano, no na kojemu se unatoč tome ističe renesansni portal (sl. 47). Riječ je o kvalitetno izvedenom portalu s jednostavnim dovratnicima s istaknutim bazama s profilacijama i dijamantnim nizom te nadvratnikom. S unutarnje strane nadvratnika i dovratnika uklesan je motiv tordiranog užeta.

Srednja ulica je, otprilike po sredini svoje dužine, presvođena dvjema stambenim objektima koji ju nadvisuju i koji su znak vrlo privilegiranog smještaja unutar gradske matrice. Zapadni objekt danas je posve ožbukano, a u svojem podnožju ima nosive kamene blokove. Istočni objekt iznad svoda ima grb obitelji Benedetti s ljestvama i osmerokrakom zvijezdom (sl. 48) što znači da je bio u njihovom vlasništvu.²⁷⁶ Ta se obitelj na Rab doselila iz Bergama sredinom XV. stoljeća, a kao prvi *habitor Arbi* iz te se obitelji u povijesnim se izvorima navodi Petar

²⁷² Schleyer, 1914, 158

²⁷³ Domijan, 2001, 70

²⁷⁴ Bijelić, 2016, 150

²⁷⁵ Mlacović, 2012, 246-247

²⁷⁶ Granić, 1989, 236

Benedetti koji je stanovao u ulici koja je od lože vodila prema Katurbu (Ruga te Caturbo) i to kod komunalnih zatvora ispod palače Galzigna.²⁷⁷ Njihova se palača nalazila i u Donjoj ulici, uz Knežev dvor. Iako je pročelje istočnog objekta iznad Srednje ulice danas ožbukano, uvidom u snimke dobivane termokaterom (sl. 49a) te u fotografije s početka XX. st. (sl. 49b, sl. 49c), utvrđeno je da se ispod žbuke nalaze stariji prozori.

Južno pročelje građevine na kojoj je (na Donjoj ulici) grb Lacka Kosinjskog također ima nekoliko ulomaka među kojima se izdvajaju dvije malene konzole nalik onima sa sjeverne strane građevine. Portal u prizemlju ove građevine ima nadvratnik s natpisom na kojemu se spominju svećenik Jacobus Hermolaus i godina 1562. (sl. 50). Međutim, nije poznato je li ovaj nadvratnik izvorno ovdje stajao ili je kasnije ugrađen. Obitelj Hermolais nazivala se i Kostica, a riječ je o starom rapskom plemstvu s brojnim uglednim članovima od kojih su mnogi bili crkveni dužnosnici u lokalnoj komuni.²⁷⁸

Zapadno od ove građevine je još jedna s ožbukanim pročeljem, a iznad njezina portala je grb Lacka Kosinjskog (sl. 51).

Nasuprot palači Marinellis, na južnoj strani Srednje ulice je kuća obitelji Spalatin koja se proteže početkom poprečne Ulice svetog Marina, a iznad čijeg je ulaza na Srednjoj ulici uzidan obiteljski grb (sl. 52). Njihov grb ima polukružni (ponekad i scoliki) štit koji je vodoravno podijeljen. U gornjem dijelu su tri zvijezde, a u donjem su tri kose grede. Iznad štita je kaciga s krunom iz koje rastu tri nojeva pera. Istočno od građevine je poprečna ulica nepravilnog oblika.

Pored palače Galzigna, na sjevernoj strani Srednje ulice, nalazi se uski objekt (sl. 53) nastao prezidavanjem nekadašnjeg prolaza koji je povezivao Srednju i Donju ulicu, a koji je još uvijek postojao u vrijeme nastanka slike iz samostana sv. Antuna Opata na prijelazu iz XV. u XVI. stoljeće. Na vijenac iznad portala uklesana je godina 1827. što se može uzeti kao vrijeme izgradnje ovog objekta. Jednostavni klasicistički portal s istaknutim kapitelima dovratnika i istaknutim vijencem vodi na stubište koje je povezano sa stanovima susjednih stambenih objekata. Na prvome katu objekta je jednostavni pravokutni prozor, a na vrhu klupčica s konzolama u obliku lavljih glava.

²⁷⁷ Mlacović, 2012, 103

²⁷⁸ Granić, 1987, 241; Mlacović, 2012, 238

Na suprotnoj strani ulice, otprilike između zazidanog prolaza i građevine s nadvratnikom u kojemu se spominje Jacobus Hermolaus te pored poprečne ulice, građevina je čiji nadvratnik portala u prizemlju ima grb obitelji Cernotta s tri vertikalne trake (sl. 54).

Palača Cassio nalazi se južno od gradske lože. Više je puta pregrađivana pa je do danas ostalo malo izvornih dijelova. Značajan je, međutim, romaničko-gotički portal s gotičkom, šiljatom lunetom čiji je vrh prekinut pregradnjom, a unutar koje se nalazi renesansni grb obitelji Dominis što znači da je naknadno uzidan (sl. 55).²⁷⁹ Palača je bila u vlasništvu obitelji Cassio (Kašić) koja je na Rab stigla s Paga. Od XIX. stoljeća jednim je dijelom služila kao prenočište, a početkom XX. stoljeća postao je dependansa Grand hotela tada smještenog u palači Dominis. Sredinom XX. stoljeća u njoj su smješteni uredi i stanovi. Godine 2001. palača je stradala u požaru, a obnovljena je godinu kasnije. Navedenu građevinu je i Granić²⁸⁰ nazvao palačom Cassio, a o njoj je pisao i Budak²⁸¹ pišući o hipotezi o razvoju rapskog urbanizma, ne navodeći pritom ime niti dataciju palače. Međutim, pišući o palači Cassio, Domijan²⁸² navodi da je riječ o palači s dva monumentalna romanička portala koja se nalazi se uz crkvu sv. Nikole, a palaču koju su Granić i Barić nazvali „Cassio“, Domijan nije imenovao, ali je također navodi kao zanimljiv primjer arhitekture s romaničko-gotičkim portalom s lunetom šiljatog završetka. Rapski ogranak obitelji Cassio (Kašić) ističe dva grba. Jedan od njih danas se nalazi umetnut nad recentno ožbukanim prolazom u Kaldancu. U štitu su dvije horizontalne grede iznad kojih su polumjesec i tri šesterokrake ili osmerokrake zvijezde, od kojih je srednja repatica.

Sjeverno od gradske lože nalazi se vila Danica (sl. 56) koja je izgrađena u XX. stoljeću na mjestu starije građevine. Njezinom je izgradnjom porušena ta starija građevina, za koju Domijan²⁸³ navodi da je srednjovjekovna (sl. 57), ali i vanjske kamene klupe gradske lože te niz građevina koje su se nalazile na južnoj strani trga uz gradsku luku. Izgradnjom ove građevine kao neuspjele interpolacije u povijesnu rapsku jezgru narušen je raniji sklad građevina koje su oblikom i volumenom bile mnogo primjerenije mjestu na kojemu su se nalazile (sl. 58a, 58b).²⁸⁴

Na prostoru između crkve sv. Nikole i ugostiteljskog objekta „Kuća rabske torte“, u Ulici Dinka Dokule koja se nastavlja iz Srednje ulice prema Kaldancu, trenutno se odvija arheološko

²⁷⁹ Barić, 2007, 174. Grb obitelji Dominis se sastoji od štita renesansnog oblika „konjske glave“, a obavijen je bogatim vijencem. U štitu su heraldičke oznake Dominisa.

²⁸⁰ Granić, 1987, 242

²⁸¹ Budak, 2006, 133

²⁸² Domijan, 2001, 200

²⁸³ Domijan, 2001, 32

²⁸⁴ Domijan, 2001, 78

istraživanje u suradnji Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta u Padovi. Na lokalitetu su pronađena četiri ranokršćanska sarkofaga (sl. 59) kao dijelovi antičkog mauzoleja u okviru ograđenog grobišnog prostora, ostaci gradskog zida (vjerojatno iz vremena bizantske vlasti otokom) te radionica metala s nekoliko malenih jama i velikom pećnicom s polukružnom komorom (sl. 60).²⁸⁵ Postoje indicije da se navedeni zid nastavlja na područje u blizini crkve sv. Katarine pa će analiza Srednje ulice biti produžena i na ulicu koja ju nastavlja i koja prolazi Kaldancem.

Ako se iz Srednje ulice put nastavi Ulicom Dinka Dokule u Kaldanac, jasno je da taj dio grada ima ostatke starije arhitekture što ide prilog tvrdnji da je riječ o starijem dijelu grada. Prije svega, valja spomenuti nekoliko romaničkih portala (sl. 61a, 61b, 61c). Nad predvođenim prolazom vidljiv je grb obitelji Cassio (Kašić) s pripadajućim heraldičkim karakteristikama (62).

Međutim, valja istaknuti da je predromanički i romanički Rab vjerojatno bio pretežito drven, a ne kameni grad te da je većina privatnih stambenih prostora bilo drveno, a samo neki su djelomično bili i od kamena. Samo su javni i neki privatni objekti bili od kamena (privatni tornjevi, primjerice) te se samo malen dio njihovih ostataka danas tvori tzv. stari, srednjovjekovni Rab. Kamen je tek krajem srednjega vijeka počeo prevladavati kao građevinski materijal.²⁸⁶ Kaldanac je početkom XX. stoljeća bio pust i prazan, prije svega zato što su se ti drveni i prastari kameni objekti u njemu održali do XV. stoljeća te su, iako neupotrebljivi i neupotrebljavani zbog depopulacije zauzimali znatan urbani prostor.²⁸⁷ Kaldanac je u XIX. i početkom XX. stoljeća u svom središnjem dijelu (Contrata macelli) bio hrpa ruševina, a ne park koji danas ostavlja dojam neiskorištenog hortikulturno ozelenjenog prostora.²⁸⁸ Drvena bi gradnja stoga mogla biti uzrokom nevelikog broja danas očuvanih objekata.

6.1.9.1. Crkva sv. Katarine

Ovome popisu građevina valja pridružiti i crkvu sv. Katarine (sl. 63) koja se nalazi pri vrhu poluotoka, u blizini gradskih zidina. Crkva sv. Katarine jednobrodna je crkva s velikom polukružnom apsidom, a smještena je u istočnoj strani grada, pri vrhu poluotoka te u blizini gradskih bedema i obale.

²⁸⁵ Ceres, 2017, 7

²⁸⁶ Domijan, 2001, 50, 56

²⁸⁷ Mlacović, 2012, 160

²⁸⁸ Mlacović, 2012, 160

Crkva više nije u funkciji, jedno je vrijeme služila kao skladište, a trenutno je u procesu obnove. Crkva je izgubila svoje dijelove važne za određenje njezina izvornog sadržaja, međutim, zahvaljujući starim fotografijama moguće je donekle pretpostaviti raniji izgled. Bila je građena uslojenim tesancima²⁸⁹, a do 1946. godine na pročelju je bio portal s polukružnim lukom ispod kojega su dva horizontalno postavljena kvadra postavljena radi ojačanje konstrukcije te dobro klesanim dovratnicima, na zabatu je okulus s osmerokutnim vanjskim rubom koji je osvjetljavao tavan pošto je crkva imala ravan strop, a sam zvonik je bio *na preslicu* koja je, moguće, novijeg datuma.²⁹⁰ Crkva je na južnom zidu imala vrata, a na sjevernom prozor koji su naknadno zazidani.²⁹¹

Crkva sv. Katarine prvi je puta spomenuta 1472. godine, međutim, nije nam poznata njezina točna datacija pa, primjerice, Miljenko Jurković navodi da je vjerojatno izgrađena krajem XIV. stoljeća ili možda u ranom XV. stoljeću²⁹², dok Miljenko Domijan navodi da se crkva svrstava u srednjovjekovno romaničko graditeljstvo XII. ili prve polovine XIII. stoljeća te da njezina tlocrtna osnova i šira apsida možda upućuju i na ranokršćansku osnovu.²⁹³ Barić je ponovio Domijanovu dataciju, a naveo je i da je crkva napuštena u XV. ili XVI. stoljeću nakon kuge.²⁹⁴

U svakom slučaju, valja naglasiti da je zbog trenutnih radova, kojima se crkva vraća u stanje vidljivo na Schleyerovoj fotografiji s početka XX. stoljeća, u temeljima crkve moguće vidjeti starije spolije te poligonalnu osnovu apside (sl. 64), a dovršetkom radova i konačnom obnovom crkve, moglo bi se doći i do točnije datacije crkve te preciznijeg utvrđivanja njezinih povijesnih pregradnji.

Također valja spomenuti i da ova crkva nije jedina s titularom Katarine Sijenske na otoku, već da postoji još jedna na Komrčaru, a osim Katarini Sijenskoj, postojala je i lokalna pobožnost Katarini Aleksandrijskoj o čemu je posvjedočila oporuka vjernice Fume iz Supetarske Drage koja je nastala u XIV. stoljeću, dakle, stoljeće prije izgradnje ovih dviju crkava.²⁹⁵

²⁸⁹ Jurković, 1990b, 232

²⁹⁰ Jurković, 1990b, 232; Domijan, 2001, 168; Barić, 2007, 163

²⁹¹ Schleyer, 1914, 115-116

²⁹² Jurković, 1990b, 232

²⁹³ Domijan, 2001, 168; Domijan 2004, 22.

²⁹⁴ Barić, 2007, 163

²⁹⁵ Mlacović, 1996, 32

6.2. SPOMENICI U POPREČNIM ULICAMA:

Kao što je ranije navedeno, u literaturi se poprečne ulice, koje povezuju Gornju i Srednju ulicu uglavnom nazivaju *rugama*, dok se Gornja, Srednja i Donja ulica označavaju kao *contrade*.²⁹⁶ Međutim, najnovija literatura²⁹⁷ navodi da su *ruge* zapravo tri glavne ulice (Gornja, Srednja i Donja), a da su *contrade* gradske inzule pri čemu nije jasno radi li se o cijelim inzulama ili samo o njihovim dijelovima.

Mreže poprečnih i uzdužnih ulica formirale su karakteristične stambene inzule čija je pravilnost očita u dijelu grada zapadno od gradske lože. Stambene inzule formirale su ulična pročelja nizom obiteljskih graditeljskih jedinica. Tijekom romanike taj je dio grada definitivno bio izgrađen što ide u prilog tvrdnji da se Rab može smatrati romaničkim gradom (sl. 65), iako se gradsko tkivo mijenjalo recentnijim pregradnjama i novogradnjama, posebno u drugoj polovini XV. stoljeća (sl. 82).²⁹⁸ Jasna je to slika uređena i planirana grada te, unutar inzula nanizanih, zbijenih pučkih kuća, najčešće katnica s potkrovljem, karakterističnih uskih zabata orijentiranih na glavne komunikacije, raščlanjenih portalom ili ukrašenim ponekom monoforum s klupčicom i sličnim dekorativnim naglaskom.²⁹⁹ Stoga je i danas moguće vidjeti romaničke i kasnogotičke prozore, od kojih su neki zazidani, a neki još uvijek u funkciji, baš kao i renesansne portale, obiteljske grbove itd.

Primjerice, po sredini Ulice kneza Domagoja nalazi se građevina za koju je Domijan³⁰⁰ na karti grada označio da ima romaničku osnovu (sl. 66). Riječ je o troetažnoj, s ulične strane relativno uskoj, ali s dvorišne strane dugačkoj građevini. Na pročeljima građevine vidljive su pregradnje nastale zazidavanjem prozora, ali i različite stratigrafije zida. Na uličnom pročelju, u prizemlju se nalaze po jedna vrata i prozor, na prvom katu je pravokutni prozor sa zazidanim polukružnim lukom iznad njega, a pored ovog (danas funkcionalnog) prozora tragovi su ranijeg, polukružno zaključenog prozora koji je zazidan. Na drugome katu je trag dovratnika prozora. Na bočnoj (sjevernoj) strani građevine, u prizemlju su dva mala pregrađena prozora i stubište koje vodi na prvi kat. Na prvome katu su tragovi portala i prozora romaničkih stilskih karakteristika koji su zazidani te jedan noviji pravokutni prozor koji je još uvijek u funkciji. Na drugome su katu dva pravokutna prozora.

²⁹⁶ Brusić, 1926, 159

²⁹⁷ Mlacović, 2016, 301

²⁹⁸ Domijan, 2001, 62

²⁹⁹ Bradanović, 2012, 453

³⁰⁰ Domijan, 2001, 56

Na križanju Srednje ulice s Ulicom svetoga Marina kuća je obitelji Spalatin. Nešto dalje u ulici je na jedan dvorišni zid uzidan grb obitelji Marinellis. Na sredini ulice nalazi se građevina za koju je Domijan³⁰¹ označio da ima romaničku osnovu (sl. 67). Riječ je o građevini čije je pročelje danas ožbukano, no na kojemu se još uvijek vide tragovi srednjovjekovne faze. Prizemlje građevine je blago nakošeno, vjerojatno zbog bolje nosivosti katova. Portal ima polukružan završetak, a pored njega se nalazi maleni prozor čiji je okvir istih karakteristika kao portal. Na pročelju jedne građevine u ulici vidljiva je monofora venecijanske, cvjetne gotike koja se nalazi na prvome katu, označavajući vjerojatno piano nobile. Monofora ima dvije konzole u obliku lavljih glava i istaknutu klupčicu s reljefno istaknutom trakom dijamantnog niza. U prizemlju građevine je nadvratnik ulaznih vrata s grbom (sl. 68). Štit obiteljskog grba podijeljen je po sredini kosom gredom na dva horizontalna dijela, a u svakom se dijelu nalazi po jedan stilizirani ljiljan.³⁰² Sličan je grb (doduše, u okruglom štitu) naslikao Jackson³⁰³ (sl. 69) tijekom boravka na Rabu te naveo da se radi o grbu Šimuna Plangosa koji je platio popravak zvonika katedrale nakon udara groma polovicom XV. stoljeća³⁰⁴ o čemu svjedoči natpis na kamenoj ploči na zvoniku (sl. 70).³⁰⁵ Stoga je i ovu građevinu možda moguće pripisati vlasništvu obitelji Plangos. Preko puta je građevina sa zazidanim kasnogotičkom monoforom. U gornjem dijelu ulice je troetažna građevina koju od ulice odvaja dvorišni zid s portalom u čijem je zaglavnom kamenu natpis pisan goticom (sl. 71), a koji je sudeći prema njegovoj lijevoj strani, djelomično očuvan što nam otežava datiranje i shvaćanje njegova originalnog smještaja. Na južnoj strani ogradnog zida zazidan je sličan portal. Unutar kompleksa maleni je atrij s gotičkim umivaonikom.³⁰⁶ Južno od ovog kompleksa, tj. na križanju Ulice svetoga Marina i Gornje ulice građevina je romaničke osnove³⁰⁷ sa zazidanim polukružnim portalom u prizemlju i malim pravokutnim prozorom na katu (sl. 72). U prizemlju građevine na južnoj strani (na Gornjoj ulici) danas je prozor, ali se primjećuju i tragovi prezidanog portala polukružnog završetka.

U Ulici kneza Branimira nalazi se nekoliko građevina sa zazidanim prozorima, a u luneti jednog portala u ulici umetnut je reljef s grbom obitelji Marinellis. Na sjevernoj strani ulice velika je troetažna građevina. U njenom je prizemlju portal s ožbukanim nadvratnikom iznad kojega je

³⁰¹ Isto.

³⁰² Granić, 1987, 248

³⁰³ Jackson, 1887, 212

³⁰⁴ Granić, 1987, 248

³⁰⁵ Brusić, 1926, 148

³⁰⁶ Beg, 2016, 63

³⁰⁷ Domijan, 2001, 56

polukružna luneta izgrađena s recentno obojanim blokovima cigle. Unutrašnjost lunete je zazidana kamenjem i žbukom, a na zaglavnom kamenu je ostatak pravokutnog kamena na kojemu je ranije mogao stajati natpis. Na prvome katu je monofora venecijanske cvjetne gotike koja je na gornjoj polovici flankirana dvama probušenim konzolama (sl. 73) koje su vjerojatno služile provlačenju drvenih osi o koje bi se objesili zastori koji su služili obrani od sunca³⁰⁸ ili pak za vješanje i sušenje različitih tkanina.³⁰⁹ Kako je građevina smještena u usku ulicu, malo je vjerojatno da je trebala zaštitu od sunčevih zraka. Dvije takve konzole nalaze se i na trećoj etaži. Jedna slična kasnogotička monofora zazidana je na drugom katu građevine što bi moglo značiti da je građevina i izvorno bila dvokatna. Na prvom katu, ispod navedene monofore zazidan je jedan pravokutni prozor.

Na sredini Ulice kneza Trpimira građevina je za koju je Domijan³¹⁰ naveo da ima romaničku osnovu (sl. 74a). Radi se o recentno obnovljenoj, visokoj ugaonoj građevini izgrađenoj uz maleni slobodni prostor s njezine bočne strane. Građevina s ulične strane (sl. 74b) u prizemlju ima zazidana vrata. Na prvome katu je kasnogotička monofora, a na drugome mali pravokutni prozor. Dovratnici portala na bočnoj strani građevine imaju romaničke karakteristike, a nadvratnik je recentno obnovljen (vjerojatno kada i ostatak građevine). Na prvome katu na bočnoj strani je jedan visoki zazidani pravokutni prozor, a na drugome još uvijek funkcionalan manji prozor. U istoj je ulici građevina na kojoj danas stoji ploča s natpisom o mjestu rođenja i smrti dopisnika JAZU-a profesora Marcela Kušara, a iznad čijeg je portala uzidan grb obitelji Marinellis. Nešto dalje nalazi se građevina s jednostavnim portalom u čiji je nadvratnik upisan natpis *LAVS*TIB*XPE*. Iznad nadvratnika segmentna je luneta. S unutrašnje strane lunete, nadvratnika i dovratnika je obli „štap“. Nasuprot navedene građevine je građevina u čijem je nadvratniku portala uklesana godina 1707.

U Ulici Rapske brigade jedna građevina ima renesansni portal (sl. 75) s nadvratnicima čija je vanjska strana naglašena isklesanim zupcima, a koji imaju istaknute baze i kapitele s trakom dijamantnog niza. U nadvratniku je uklesan natpis *PAX*HVIC (grb) DOMVI*. U štitu grba je vaza iz koje izviru tri grane, a iznad središnje je petokraka zvijezda. Nije poznato kojoj je obitelji grb pripadao. Iznad nadvratnika je polukružna luneta s ožbukanom unutrašnjošću. Pored nje je građevina na čijem je prvom katu prozorska klupčica s dvije konzole u obliku lavljih glava. Nešto je dalje građevina s portalom u čijem je nadvratniku upisana godina 1712. Jedna

³⁰⁸ Karaman, 1933, 124

³⁰⁹ Belamarić, 2008, 360

³¹⁰ Domijan, 2001, 56

građevina u gornjem dijelu ulice ima portalom čiji se dovratnici i nadvratnik povezuju šiljastim lukom bez lunete. Nešto dalje je portal čiji se nadvratnik stupnjevito sužava. Jedna građevina na vanjskom dvorišnom zidu ima portal izgrađen od klesanih blokova koji čine nadvratnik i dovratnike, a nadvisuje ih srpasti luk lunete romaničkih karakteristika.

U Ulici Matije Pončuna građevina je s portalom čiji dovratnici imaju relativno visoke baze i malene kapitele ukrašene vegetabilnim reljefima. Unutrašnja strana dovratnika ukrašena je tordiranim užetom, baš kao i unutrašnja strana segmentnog nadvratnika. U sredini nadvratnika obiteljski je grb okruglog štita podijeljen horizontalnom gredom na dva dijela. U gornjem dijelu štita je profil lava, a u donjem cvijet s pet latica kakav je pojavljuje i ispod štita, u najvišoj točki ukrasnog tordiranog užete nadvratnika. Nije poznato kojoj je obitelji grb pripadao, ali valja spomenuti da su obitelji Badoer, Bevilaqua (Vodopija), Bon, Galzigna i Zaro u svom grbu imale motiv lava³¹¹, no niti jedan od njih ne nalikuje ovome grbu. Na nadvratniku portala jedne kuće u ovoj ulici nalazi se i grb obitelji Dominis, no nije sigurno je li ova građevina i kada pripadala navedenoj obitelji. Grb još jedne nepoznate obitelji nalazi se unutar nadvratnika koji je kao spolija ugrađen u dvorišni zid na sredini ulice, a u štitu prikazuje ljudsku ruku s mačem, savijenu u laktu. Na sjevernoj polovici ulice nalazi se građevina koja je izvorno zauzimala jednu poveću parcelu (sl. 76), a preko koje se danas vide tri različite fasade (jedna kamena i dvije različito ožbukane), a o čijoj nekadašnjoj objedinjenosti svjedoče skulpture lavljih glava na bridovima katova građevine (77a, 77b). Na drugom katu južnog pročelja građevine su dvije istaknute konzole ukrašene vegetabilnim motivom. Na pročelju građevine preko puta, koja se nalazi u Prolazu Jakova Armolušića, vidljiva su tri mala prozora od kojih jedan ima reljefno istaknute doprozornike (s motivom užeta) koji mogu svjedočiti starijom fazi izgradnje. Građevina o kojoj se najviše pisalo, a koja se nalazila na sredini ove ulice bila je crkva sv. Martina od koje su nam danas ostali samo ulomci skulpture i o čijem izvornom izgledu ne znamo ništa.

6.2.1. Crkva sv. Martina

Korpus ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji najbogatiji je kada je riječ o obradi crkava, dok su stambena i obrambena arhitektura tog vremena mnogo manje poznate. Najmanje je pak poznato graditeljstvo koje se odnosi na gradnju i uređenje gradova i naselja u ranom srednjem vijeku zbog čega je urbanizam tog vremena slabo poznat. Međutim, razvoj

³¹¹ Granić, 1987, 234-249

ranosrednjovjekovnih gradova u Dalmaciji može se pratiti u dvije skupine: ranosrednjovjekovni gradovi koji kontinuiraju iz antike uz postupne transformacije svog urbanog tkiva te novosagrađeni gradovi podignuti u ranom srednjem vijeku.³¹² Ako se u obzir uzme činjenica da se ranosrednjovjekovni Rab nastavio razvijati na antičkoj tradiciji, može se reći da je taj razvoj išao u dva smjera: novogradnjama te adaptacijom već postojećih građevina.³¹³

Predromaničko je razdoblje u Rabu uglavnom poznato zahvaljujući ostacima ranosrednjovjekovne skulpture, a kao novosagrađenu predromaničku crkvu u literaturi se danas navodi samo porušenu crkvu sv. Martina koja se nalazila po sredini treće poprečne ulice sa zapadne strane.³¹⁴ Crkva je postojala još u drugoj polovici XIX. stoljeća, a nakon što je porušena početkom XX. stoljeća, je na njenom mjestu sagrađena kovačnica.³¹⁵

Poznati su nam djelomično sačuvani ulomci liturgijskog namještaja crkve sv. Martina koji se datiraju u IX. stoljeće zbog čega se zaključilo da je i crkva tada sagrađena.³¹⁶ Dio skulptura danas se nalazi se u gradskom lapidariju, a neki su fragmenti ugrađeni u obiteljsku kuću sagrađenu na mjestu nekadašnje crkve.³¹⁷

Jarak³¹⁸ navodi da se crkvi sa sigurnošću može pripisati samo jedan pilastar (78a, 78b). Riječ o cjelovito očuvanom pilastru, vrlo sličnom onome iz katedrale. Oba pilastra imaju po četiri medaljona ili zavijutka vitica, međutim, katedralni je pilastar nešto viši od primjera iz sv. Martina, a razlikuju se i prema detaljima vitice (vitica pilastra iz sv. Martina završava rozetom ili višelatičnim cvijetom). Uspoređujući motive pilastra iz ove crkve s analognim im primjerima, autorica je pilastar datirala u prva desetljeća IX. stoljeća.

Schleyer³¹⁹ je zabilježio fragment pluteja (79b) koji je u međuvremenu još više oštećen (79a), za koji je napisao da je pronađen uz porušenu crkvu *s. Marino*. Spomenik se danas nalazi u lapidariju, a Jarak³²⁰ navodi da je Schleyer morao misliti na crkvu sv. Martina kojoj bi se plutej stoga mogao pripisati (sl. 80). Plutej ima zanimljivu dekoraciju s troprutim pravokutnicima

³¹² Marasović, 1980, 99-100

³¹³ Kao novosagrađena ranosrednjovjekovna crkva u gradu Rabu poznata nam je samo porušena crkva sv. Martina, dok su neke već postojeće crkve (katedrala i crkva sv. Ivana Evanđelista) dobile novu, predromaničku crkvenu opremu. Iako Domijan (2001, 52) navodi da je crkva sv. Martina jedina ranosrednjovjekovna građevina na cijelom otoku Rabu, arheološka istraživanja u Banjolu pokazuju određene pregradnje ranokršćanske crkve sv. Lovre koje su se odvile upravo u ranom srednjem vijeku. Jurković, 2016, 235

³¹⁴ Domijan, 2001, 52; Budak, 2006, 133

³¹⁵ Marasović, 2009, 133; Jarak, 2010, 92; Jurković, 2015, 45; Jurković, 2016, 233

³¹⁶ Marasović, 2009, 133

³¹⁷ Domijan, 2001, 52

³¹⁸ Jarak, 2017, 106

³¹⁹ Schleyer, 1914, 217

³²⁰ Jarak, 2010, 107

povezanim čvorovima. Unutar dva četverokuta motiv je prepleta, tj. troprutog Salomonovog čvora, a unutar trećeg, znatno oštećenog pravokutnika motiv je oko kojega postoje polemike. Jarak³²¹ ga određuje kao motiv *pauna* koji je zbog ograničene veličine pravokutnika prikazan u neobičnom položaju.

S druge strane, Jurković³²² tvrdi da se ne radi o prikazu pauna te ovaj motiv određuje kao *senmurv*, vrlo rijedak motiv hibridnog bića koje se obično prikazuje sa psećom glavom, često isplažena jezika, s lavljim šapama i paunovim repom. Autor pritom ističe i detalje po kojima se ovaj prikaz razlikuje od uobičajenih prikaza pauna: paun se uvijek prikazuje s ravnim repom, a ovaj je zavijen prema gore prateći kralježnicu životinje, zatim za prikazane noge navodi da više liče na šape s pandžama nego na ptičje noge, a na glavi s naglašenim okom autor vidi dva uha, a ne krunu što bi bilo uobičajeno za prikaz pauna.

Osim pilastra i pluteja, Jarak³²³ navodi da se crkvi sv. Martina mogu pripisati i dva fragmenta skulpture, danas ugrađena kao doprozornici nedaleko od položaja crkve. Riječ je o dva jednostavno dekorirana kamena ulomka (sl. 81a, 81b).

Pri analizi ove crkva valja uzeti u obzir i njezin smještaj unutar gradskog tkiva. Naime, ako se u obzir uzme ranije navedena teorija o urbanističkom razvoju Raba i opsegu grada koji je do XI. stoljeća obuhvaćao samo Kaldanac i prostor do crkve sv. Ivana Evanđelista³²⁴, jasno je da bi prema tome crkva sv. Martina bila izvan prostora gradskih zidina. Međutim, ako je crkva nastala kasnije (primjerice u romanici) tada bi bila dio već postojećeg gradskog tkiva i naseljenog mjesta koje se upravo tijekom romanike počelo razvijati.³²⁵ To bi nadalje značilo da je liturgijska oprema (primjerice pilastar i fragment pluteja sa *senmurvom*) u toj crkvi reupotrebljena, odnosno ugrađena kao spolija pa se postavlja pitanje odakle je mogla stići, a kao odgovori se nameću rapska katedrala ili jedna od zadarskih crkava.³²⁶ Ovome pluteju nalikuje fragment pluteja iz Neviđana na Pašmanu, a dva su motiva koja ih povezuju: Salomonov čvor i *senmurv*. Osim toga, kompozicija i način klesanja oba pluteja su identični što znači da bi trebali biti djelom iste klesarske radionice, a Jurković³²⁷ ih povezuje s opusom majstora i radionicom nazvanom Majstor zadarskih ambona, a koji je radio na liturgijskoj

³²¹ Isto.

³²² Jurković, 2016, 236

³²³ Jarak, 2017, 106

³²⁴ Mlacović, 2012, 159

³²⁵ Jurković, 2016, 235

³²⁶ Isto. Autor navodi da je liturgijska oprema iz Zadra u Rab mogla stići nakon 1154. godine kada je Zadar dobio nadbiskupiju kojoj je rapski biskup bio podčinjen. Ta bi se datacija poklapala i s vremenom proširenja rapskog urbanog tkiva na prostor na kojemu se nalazila i crkva sv. Martina.

³²⁷ Jurković, 2015, 48

opremi katedrale u Zadru, crkve sv. Krševana u Zadru te sv. Martina u Pridrazi. Djelatnost radionice Majstora zadarskih ambona datira se u kraj VIII. ili početak IX. stoljeća, a svakako prije Aachenskog mira 812. godine.³²⁸

Zbog činjenice da nam izvorni izgled i tipska pripadnost crkve sv. Martina nisu poznati te da su nam izuzev položaja crkve nepoznati svi potrebni podaci, o crkvi i njezinoj dataciji se ne može sa sigurnošću pisati bez detaljnijih (arheoloških) istraživanja. Međutim, valja naglasiti da bi teza Miljenka Jurkovića o sekundarnoj upotrebi liturgijske opreme u crkvi sv. Martina koja je nekoliko stoljeća starija od opreme išla u prilog tezi o širenju grada koju zastupaju Budak i Mlacović.

Zanimljivo je još spomenuti da na području koje obuhvaća kvarnerske otoke te prostor od Učke, Vinodola i Senja do Karlobaga, postoje 26 svetišta posvećena sv. Martinu, a na otoku Rabu se martinski toponimi nalaze na tri mjesta: u gradu Rabu, u župi Kampor te na lokalitetu Campo de bora.³²⁹ Od svih kvarnerskih otoka, na otoku Krku je martinska tradicija čini se bila najjače izložena te sakralno najzastupljenija, a jedna od krčkih crkava posvećenih sv. Martinu u pisanim se izvorima spominje 1153. godine kada je poklonjena reformiranim benediktincima. I krčka je biskupija, baš kao i rapska, ali i osorska, godinu dana kasnije, dakle 1154. godine postala sufraganska zadarskoj nadbiskupiji. Nakon toga su na Krku ostvarene značajne veze sa Zadrom koji je, između ostaloga, utjecao i na graditeljsko stvaralaštvo na otoku, a slična je situacija bila i s Rabom zbog čega je zaista moguće da je opisana liturgijska oprema u Rab stigla nakon 1154. godine.³³⁰

³²⁸ Isto.

³²⁹ Zaradija Kiš, 2004, 80.

³³⁰ Jurković, 1990a, 197, Jurković, 2016, 235

7. ZAKLJUČAK

Građevna djelatnost na otoku Rabu, započeta polovicom XI. stoljeća i nastavljena nesmanjenim intenzitetom do početka XIV. stoljeća, iskazala se preko najvažnijih dostignuća - crkava, samostana, objekata javne svjetovne namjene te ponajprije zvonika - simbola ekonomske moći grada.³³¹

Romaničke kuće, sačuvane na cijeloj površini povijesne jezgre, upućuju na to da je poluotok bio izgrađen već u to, romaničko doba, iako među sačuvanim građevinama, osobito stambenim zgradama, dominiraju one s kraja XIV. te iz XV. i XVI. stoljeća.³³² U doba rane romanike otok Rab se ističe među kvarnerskim susjedima brojnošću i veličinom sakralnih, prvenstveno redovničkih, benediktinskih investicija. U doba zrele romanike graditeljstvo Raba je u punome cvatu što se prije svega očituje na obnovi katedrale i izgradnji njezina zvonika, ali i na podizanju Kneževa dvora i niza stambenih objekata čemu se, od kvarnerskih gradova, približio jedino Krk. Jednom usvojeno romaničko oblikovanje dugo je opstalo u arhitekturi grada pa su se tijekom XIV. stoljeća još uvijek pojavljivali kombinirani romanički i ranogotički oblici, a ni kasnije se gotika nije nametnula većim, zrelim i stilski izrazitije artikuliranim ostvarenjem te se Rab s pravom smatra romaničkim gradom.³³³

Grad se do početka XIV. stoljeća naglo i planski proširio na čitav poluotok, a značajna stambena izgradnja te mnogo reprezentativnih crkava, mogli su biti posljedica samo velikog porasta broja stanovnika, odnosno, boljih uvjeta života.³³⁴ Grad Rab je, zapravo, u dugom nizu stoljeća razvijenog i kasnog srednjovjekovlja, te ranog novog vijeka, kontinuirano predstavljao najvažnije urbano središte kvarnerskog otočja.

Nakon razdoblja graditeljske stagnacije došlo je do gospodarskog oporavka i blagostanja u Dalmaciji što je rezultiralo izgradnjom utvrda i palača te ispunjavanjem domova i crkava umjetninama, a u grad su dolazili i afirmirani umjetnici.³³⁵ Po prvi puta nakon zreloromaničkog razdoblja došlo je do većih graditeljskih pothvata.³³⁶ Sredinu XV. stoljeća obilježilo je u Rabu

³³¹ Budak, 1989, 194. Kao najvažnija graditeljska ostvarenja tog vremena ističu se obnova katedrale te izgradnja njezina zvonika, zatim izgradnja crkve sv. Andrije, sv. Ivana Evanđelista i benediktinski samostani u Supetarskoj Drazu i Barbatu, ali i obnova zidina te izgradnja privatnih i javnih građevina.

³³² Domijan, 2004, 6

³³³ Domijan, 2004, 9; Bradanović, 2012, 452

³³⁴ Budak, 1989, 195

³³⁵ Fisković, 1948, 5

³³⁶ Domijan, 2001, 64

kasnogotičko stvaralaštvo Andrije Alešija, a na prijelazu XV. u XVI. stoljeće u gradu je djelovao Petar Radov Trogirani koji je stvarao u renesansnom duhu.³³⁷

U arhitektonskim novogradnjama posebno je zanimljivo pratiti svjetovne građevine. Kuće plemića zauzele su veće gradske površine te se prema glavnim gradskim ulicama rastvarale svojim uzdužnim pročeljima s reljefno naglašenim portalima i prozorskim otvorima, reprezentativnih katnih prostorija i jednostavnim dućanskim otvorima u prizemlju.³³⁸ Rab je pritom, u usporedbi s drugim kvarnerskim gradovima, najdosljednije preuzeo kasnogotički model urbane patricijske kuće s dvorištem, od ulice odijeljenim visokim zidom, često duž jednog krila opremljenim sjenovitim obodnim, a katkad i višekrilnim trijemom i cisternom, priklonivši se pritom snažnim mletačkim utjecajima.³³⁹ Štoviše, na planu reprezentativnog svjetovnog, osobito stambenog graditeljstva u cjelokupnom je ovom razdoblju Rab prednjačio, na način da, primjerice najreprezentativnija krčka zdanja iz tog vremena, nikad nisu dostizala veličinu i raskoš svojih rapskih ekvivalenata, poput palača obitelji Dominis, Cernotta i Nimira, a slijedilo ih je samo poneko osorsko ili senjsko patricijsko zdanje, a početkom XVI. stoljeća i val sličnih investicija u Cresu.³⁴⁰

Danas se najprihvatljivijom tezom o razvoju grada čini ona povjesničara Dušana Mlacovića prema kojoj je Rab do početka XI. stoljeća uključivao tzv. Stari grad ili Kaldanac te područje Gornje ulice do crkve i samostana sv. Ivane Evanđelista. Tomu valja dodati da je crkva sv. Martina, koju se do sada datiralo u IX. stoljeće, vjerojatno ipak izgrađena u vrijeme romanike jer bi se u suprotnom nalazila izvan gradskih zidina.

Osim Gornje ulice te poprečnih ulica koje ju povezuju sa Srednjom ulicom, dokazala se i izgrađenost Donje ulice u razdoblju s kraja XII. i početka XIII. stoljeća (zbog izgrađenosti romaničkih dijelova Kneževe palače i palače Nimira na njezinim krajevima)³⁴¹, zbog čega se može zaključiti da je sličan slučaj bio i sa Srednjom ulicom. Međutim, logično se nameće pitanje zašto nema ostataka građevina iz tog razdoblja te zašto ulicom dominiraju građevine iz XV. i XVI. stoljeća?³⁴² Točan odgovor je zasad nemoguće pružiti, međutim može se

³³⁷ Bradanović, 2012, 452

³³⁸ Bradanović, 2012, 453

³³⁹ Bradanović, 2012, 242

³⁴⁰ Bradanović, 2012, 244

³⁴¹ Bijelić, 2016, 152

³⁴² Dataciji građevina u taj period pomogli su arhitektonski detalji poput portala i prozora, plastično istaknutih traka morta i ugaonih stupića, ali i poznavanje podataka s obiteljskih grbova te arhivskih spisa.

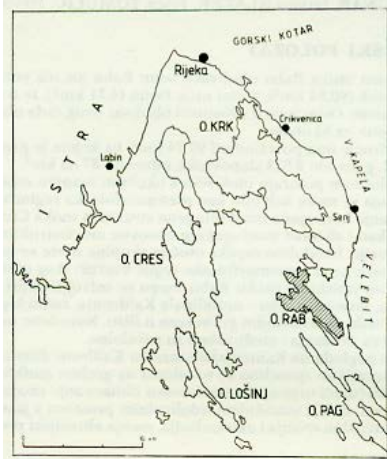
pretpostaviti da su uzroci toga pretežito drvena gradnja tijekom srednjega vijeka te veliki broj novogradnji za vrijeme ekonomskog procvata u XV. stoljeću.

Kako bi urbanistički razvoj grada Raba bio jasniji, neophodan je interdisciplinarni pristup pri njegovu istraživanju. Nova arheološka istraživanja točnije bi utvrdila pojedine faze razvoja grada, a posebice onaj period koji nam je najmanje poznat - od predrimskog do predromaničkog razdoblja. Tome bi svakako pridonio i terenski rad povjesničara umjetnosti, kao i arhivski rad za to osposobljenih stručnjaka. Osim toga, mnogim građevinama iz kasnog srednjeg vijeka potrebni su konzervatorski radovi koji bi im vratili nekadašnji sjaj i omogućili nove, prikladnije funkcije. Za kraj valja naglasiti da je prilikom istraživanja od velike pomoći korištenje suvremene metodologije koja uključuje računalne programe i modernu tehnologiju.

8. SLIKOVNI PRILOZI

Slikovni prilozi:

Slika 1. Geografski položaj otoka Raba.

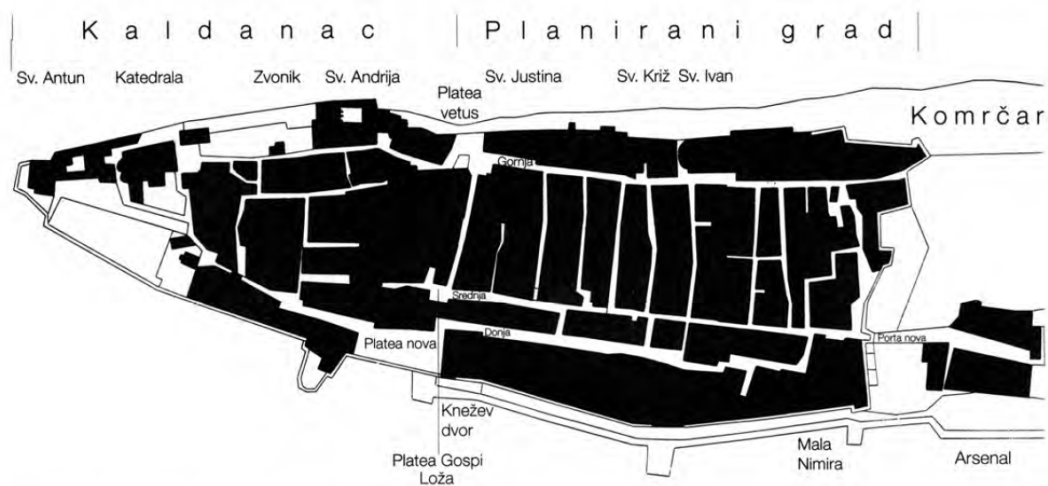
Slika 2. Grad Rab smješten je na poluotoku između dvije uvale.

Slika 3. Katastarska snimka Raba iz 1828. godine.

Slika 4. Katarstarski plan grada Raba iz 1822. godine. Polja inzula su tonirana da bi se jasnije očitale komunikacije, a upisani su i najvažniji nazivi i spomenici.

Slika 5.a) Kameni blok iz kule sv. Kristofora

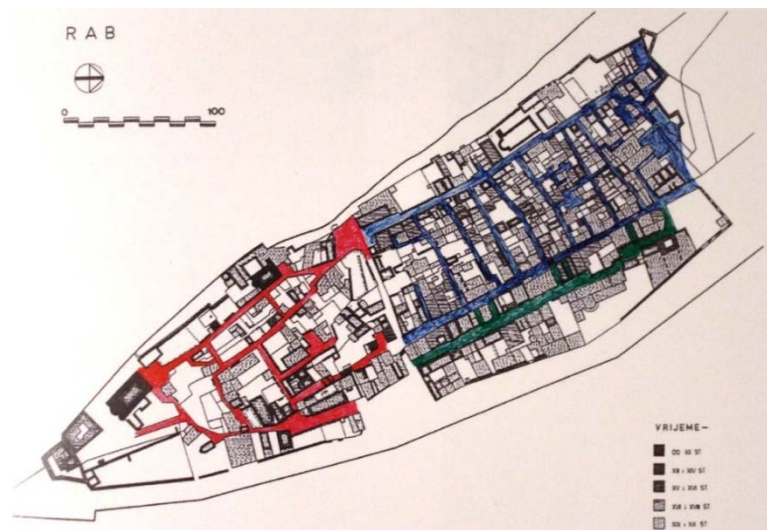
Slika 5. b) Kameni blok iz kule sv. Kristofora

Slika 5. c) Kameni blok iz kule sv. Kristofora

Slika 6. Pretpostavljeni urbanistički razvoj grada Raba prema Budaku.

Slika 7 . Pretpostavljeni urbanistički razvoj grada Raba prema Mlacoviću: danas; stanje u XIII. stoljeću i stanje u XI. stoljeću

Slika 8. Kula Kneževa dvora.

Slika 9. Velika palača Galzigna i ostaci kule obitelji Galzigna.

Slika 10. Palača Dominis: sjeverno pročelje.

Slika 11. Palača Dominis: glavni portal i obiteljski grb na nadvratniku portala.

Slika 12. Palača Dominis: kasnogotička monofora

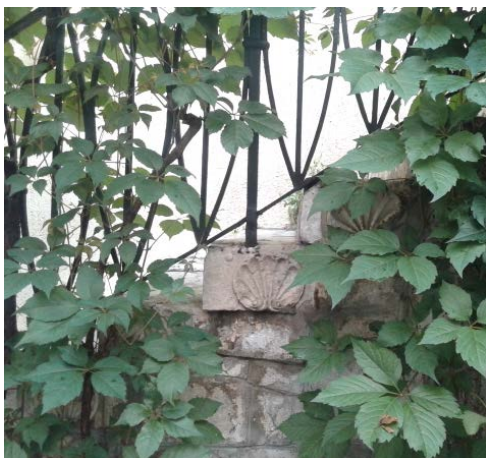
Slika 13. Palača Dominis: obiteljski grb između prvog i drugog kata.

Slika 14. Palača Dominis: kapitel dvorišnog stupa.

Slika 15. Lavlji dvor u Senju: reljef na bočnoj površini stubišta.

Slika 16. Palača Dominis: reljef na bočnoj površini stubišta.

Slika 17. Palača Dominis: zapadno pročelje.

Slika 18. Palača Dominis: antička spolija na zapadnom pročelju.

Slika 19. Palača Dominis: ugaoni stup na križanju Srednje i poprečne ulice.

Slika 20. Bista Markantuna de Dominisa, rad Koste Angelija Radovanija.

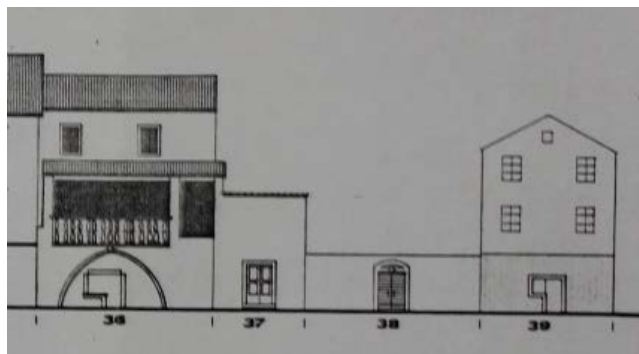
Slika 21. Crkva sv. Antuna Padovanskog.

Slika 22. Crkva sv. Antuna Padovanskog: interijer.

Slika 23. Kompleks Lacka Kosinjskog i obitelji Marinellis, fotografija planoteke iz Konzervatorskog zavoda u Rijeci

Slika 24. Palača Marinellis

Slika 25. Monofora palače Marinellis

Slika 26. Dvorišni zid između dvije građevine

Slika 27. Građevina u istočnom dijelu kompleksa s plastično istaknutim trakama morta u prizemlju

Slika 28. Pogled na obnovljeni kompleks obitelji Marinellis i Lacka Kosinjskog s Donje ulice

Slika 29. Mala palača Galzigna

Slika 30. Fotografija male palače Galzigna s početka XX. stoljeća s vidljivim plastično istaknutim trakama morta na prvome katu

Slika 31. Portal na dvorišnom stubištu male palače Galzigna

Slika 32. Ostaci plastike s male palače Galzigna na Srednjoj ulici

Slika 33. Portal palače Cernotta

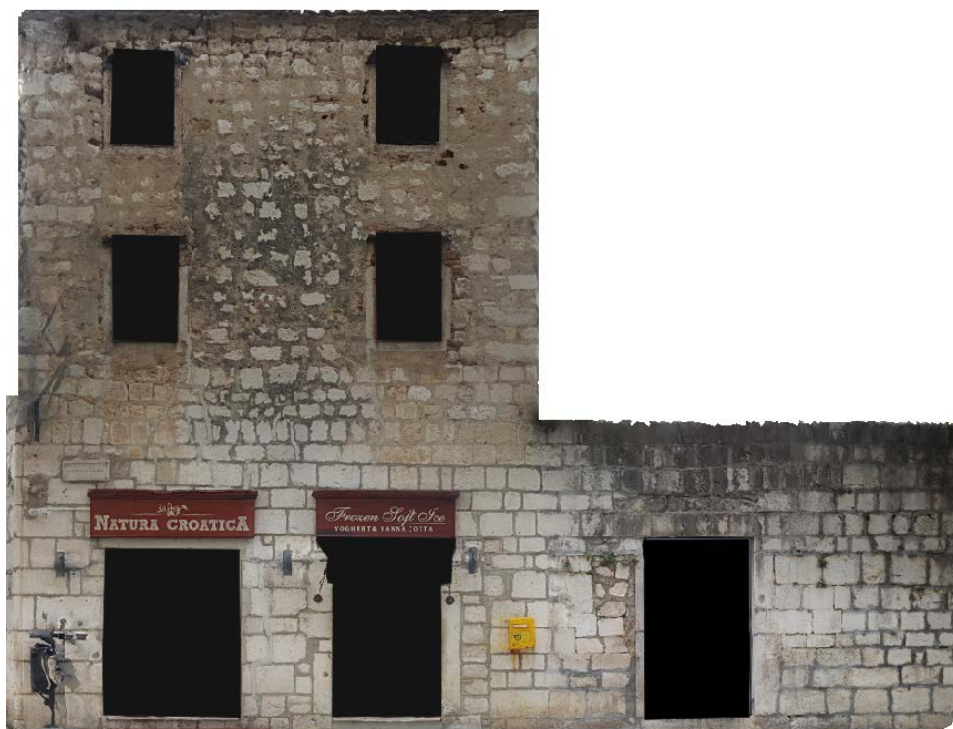
Slika 34. Plastično istaknute trake morta na palači Cernotta

Slika 35. Ugaoni stup na palači Cernotta

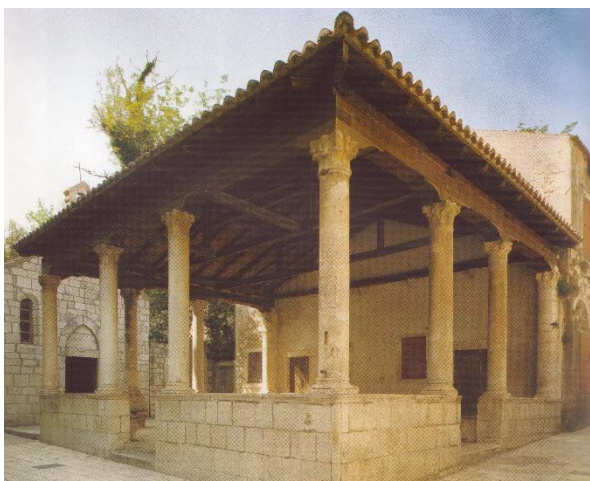
Slika 36. Sjeverno pročelje palače Cernotta

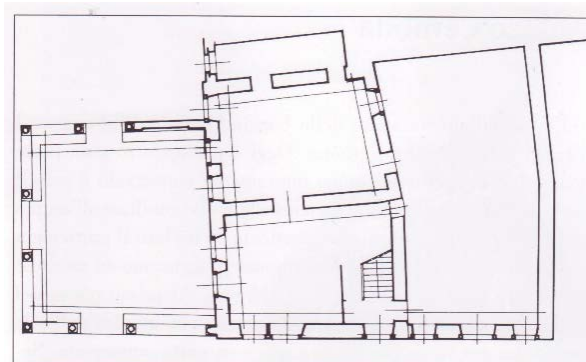
Slika 37. Kruna zdenca s grbom obitelji Cernotta

Slika 38. Gradska loža

Slika 39. Tlocrt gradske lože i građevina južno od nje

Slika 40. Toranj gradskog sata

Slika 41. Crkva sv. Nikole.

Slika 42. Crkva sv. Nikole: ostaci ranije apside

Slika 43. Crkva sv. Nikole: interijer.

Slika 44. Kuća Kukulić: monofora

Slika 45. Balkon i balustrada kuće u Srednjoj ulici

Slika 46. Nadvratnik s grbom obitelji Zudenico i natpisom u Srednjoj ulici

Slika 47. Renesansni portal na kući u Srednjoj ulici

Slika 48. Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti

Slika 49. a) Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti snimljen termokamerom

Slika 49. b) Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti snimljen oko 1914.

Slika 49. c) Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti snimljen oko 1926. Na fotografiji je vidljiv okvir danas zazidanog prozora koji je danas ožbukano, a vidljivo je i ožbukano pročelje palače Marinellis.

Slika 50. Portal kuće u Srednjoj ulici s natpisom J. Hermolauša

Slika 51. Kuća u Srednjoj ulici s grbom Lacka Kosinjskog

Slika 52. Grb roda Spalatin na obiteljskoj kući u Srednjoj ulici

Slika 53. Uski objekt između Donje i Srednje ulice sagrađen u XIX. st.

Slika 54. Grb Cernotta na nadvratniku kuće
u Srednjoj ulici

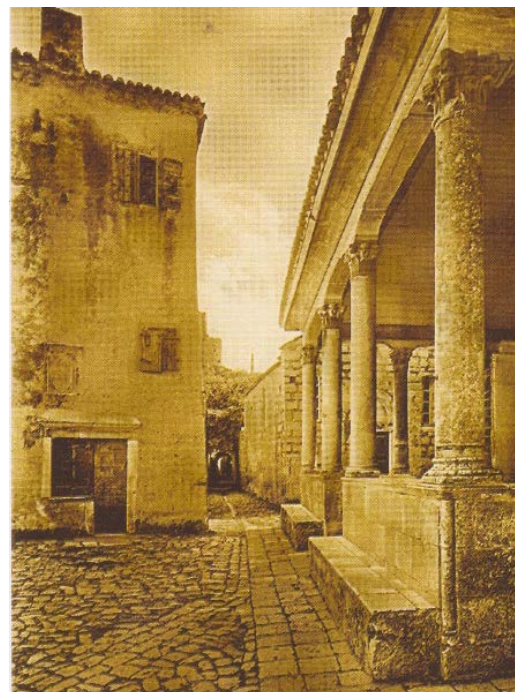
Slika 55. Portal palače Cassio s grbom
obitelji Dominis u luneti

Slika 56. Vila Danica

Slika 57. Građevina na čijem je mjestu
izgrađeva vila Danica

Slika 58. a) Trg Municipium Arbe početkom XX. st. prije izgradnje vile Danica

Slika 58. b) Trg Municipium Arbe nakon izgradnje vile Danica

Slika 59. Kasnoantički sarkofag na arheološkom lokalitetu u Ulici Dinka Dokule

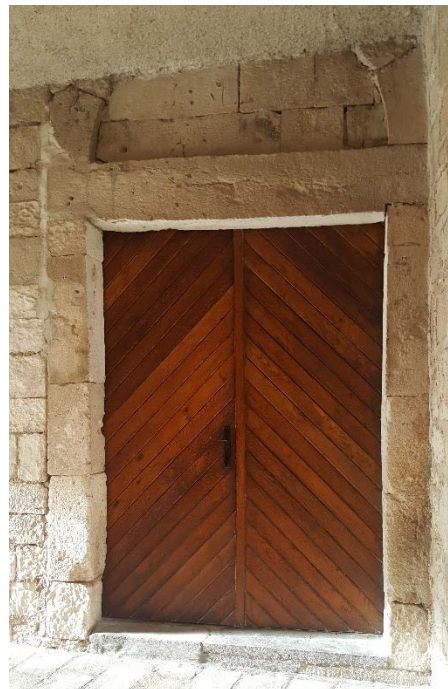
Slika 60. Kasnoantički zid i kovačnica

Slika 61. a) Romanički portal na kući u Kaldancu

Slika 61. b) Romanički portal na kući u Kaldancu

Slika 61. c) Romanički portal na kući u Kaldancu

Slika 62. Grb obitelji Cassio u Kaldancu

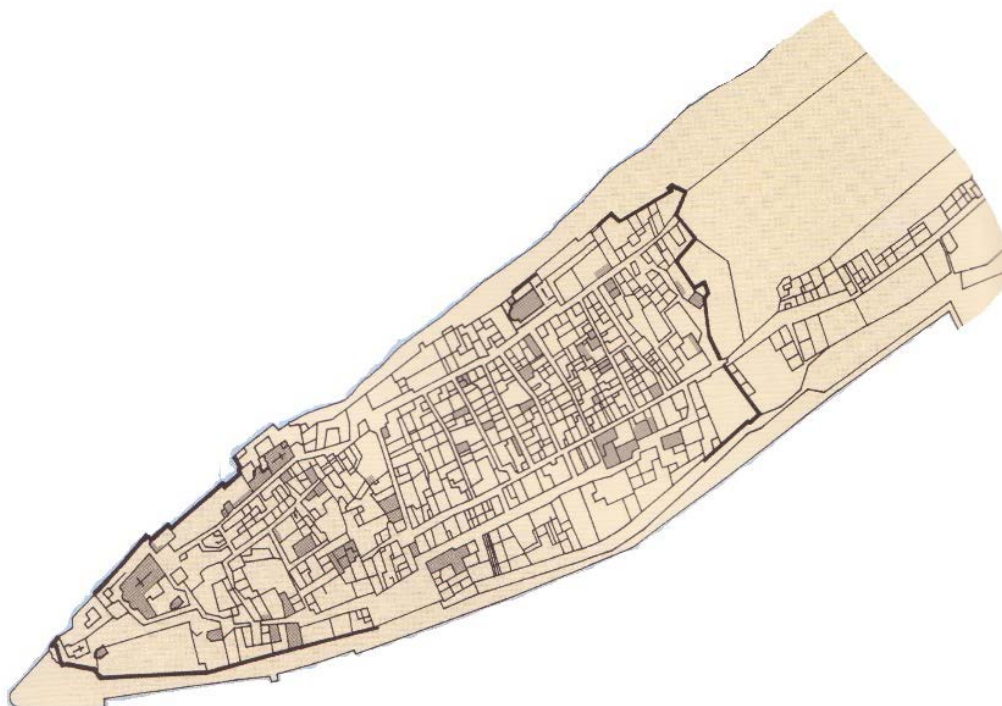
Slika 63. Crkva sv. Katarine

Slika 64. Crkva sv. Katarine: poligonalna apsida

Slika 65. Romanička osnova grada Raba (prema Domijanu) koja dokazuje izgrađenost gradske matrice u tom razdoblju.

Slika 66. Građevina s romaničkom osnovom u Ulici kneza Domagoja

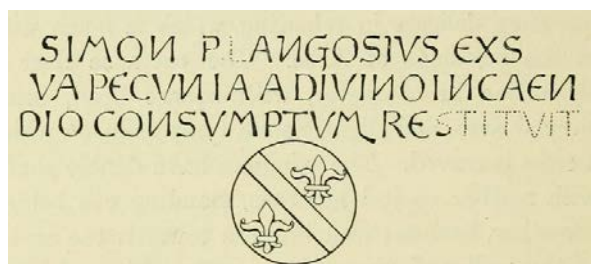
Slika 67. Građevina s romaničkom osnovom u Ulici svetog Marina

Slika 68. Nadvratnik s grbom na građevini u Ulici svetog Marina

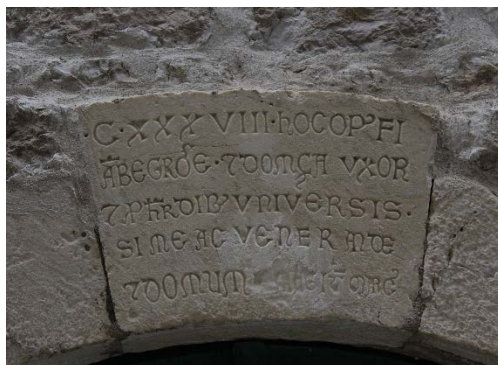
Slika 69. Jacksonov crtež grba Šimuna Plangosa

Slika 70. Natpis sa zvonika katedrale s imenom Šimuna Plangosa

Slika 71. Zaglavni kamen s natpisom pisanim goticom na portalu građevine u Ulici svetog Marina

Slika 72. Građevina romaničke osnove na križanju Gornje ulice i Ulice svetog Marina

Slika 73. Kasnogotička monofora i probušene konzole na građevini u Ulici kneza Branimira

Slika 74. a) Građevina romaničke osnove u
Ulici kneza Trpimira

Slika 74. b) Građevina romaničke osnove u
Ulici kneza Trpimira: ulična strana

Slika 75. Renesansni portal građevine u ulici Rapske brigade

Slika 76. Građevina u Ulici Matije Pončuna koja je izvorno zauzimala poveću parcelu. Danas je pročelje preoblikovano u tri različite građevine

Slika 77. a) Skulpture lavljih glava na uglu južne kuće

Slika 77. b) Skulpture lavljih glava na uglu sjeverne kuće

Slika 78. a) *In situ* pilastar iz crkve sv. Martina

Slika 78. b) Pilastar iz crkve sv. Martina

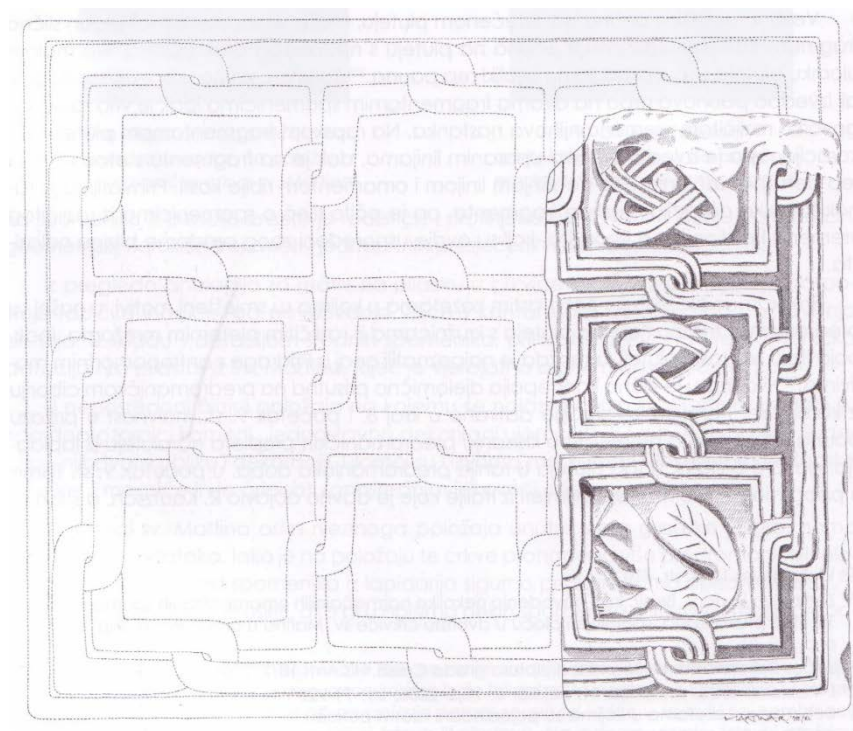
Slika 79. a) Fragmentarni plutej iz crkve sv. Martina

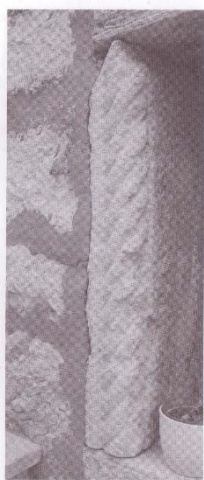
Slika 79. b) Plutej iz crkve sv. Martina sa slike W. Schleyera 1914. godine

Slika 80. Idejna rekonstrukcija pluteja iz crkve sv. Martina prema Jarak

Slika 81. a) Fragment skulpture, vjerojatno iz crkve sv. Martina

Slika 81. b) Fragment skulpture, vjerojatno iz crkve sv. Martina

Slika 82. Karta grada Raba s razvojnim fazama u ulicama koje su obrađene za potrebe ovog diplomskog rada.

9. POPIS LITERATURE

Ivo Barić, *Rapska baština*, Rijeka, Adamić, 2007.

Šime Batović, »Prapovijesni ostaci na otoku Rabu«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1987., str. 147-170.

Natalia Beg, *Stambena arhitektura grada Raba u 15. i prvoj polovini 16. st.*, diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2016.

Joško Belamarić, »Urbanistički aspekti prve dubrovačke industrije u 15. stoljeću«, u: *Renensansa i renesanse u Hrvatskoj*, (ur.) Predrag Marković i Jasenka Gudelj, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Odsjek za povijest umjetnosti, Filozofski fakultet u Zagrebu, 2008., str. 341-372.

Marija Bijelić, *Razvoj rapske Donje ulice i njene stambene arhitekture*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.

Andrija Bognar, Ištvan Blazek, Ivica Tomulić i Turk, »Geomorfološke osobine otoka Raba«, u: *Geografski glasnik* 51 (1989.), str. 7-20.

Marijan Bradanović, »Još jednom o širenju renesansne skulpture na Kvarneru«, u: *Ars Adriatica* 6 (2016.), str. 121-138.

Marijan Bradanović, »Palača Dominis u Rabu«, u: *Rijeka*, 16 (2011.), str. 53-58.

Marijan Bradanović, »Prilog poznavanju srednjovjekovnog graditeljstva 15. i 16. stoljeća na sjevernom Jadranu«, u: *Peristil* 56 (2013.), str. 71-80.

Marijan Bradanović, »Rab i percepcija renesanse u arhitekturi i skulpturi na sjevernom Jadranu«, u: *Rapski zbornik II*, (ur.) Josip Andrić i Robert Lončarić, Rab: Matica hrvatska, 2012., str. 451-461.

Milko Brković, »Isprave o Zadarskom miru 1358. godine«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 51 (2009.), str. 69-107.

- Vladislav Brusić, *Otok Rab: geografski, historijski i umjetnički pregled sa ilustracijama i geografskom kartom Kvarnera i Gornjeg Primorja*, Rab: Franjevački samostan sv. Eufemije, 1926.
- Neven Budak, »Neki elementi demografsko-ekonomskog razvoja i prostorne organizacije otoka Raba od XI. do kraja XIII. stoljeća«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb: JAZU, 1987., str. 193-198.
- Neven Budak, »Urban development of Rab - a hypothesis«, u: *Hortus artium medievalium 12*, (ur.) Miljenko Jurković, Zagreb, Motovun: International Research Centre for Late Antiquity and Middle Ages, 2006., str. 123-135.
- Nenad Cambi, »Zapažanja o antičkoj skulpturi na Rabu«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb, JAZU, 1987., str. 175-183.
- Josip Celić, » Stanovništvo grada Raba po popisu iz 1810. godine«, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30 (2012.), str. 249-294.
- Filippo Ceres, *L'area artigianale tardoantica in via Dinka Dokule (Rab-Croazia): indagini archeologiche e archeometriche degli indicatori di attività siderurgica*, diplomski rad, Padova: Università degli Studi di Padova - Dipartimento dei Beni Culturali: archeologia, storia dell'arte, del cinema e della musica, 2017.
- Miljenko Domijan, *Rab u srednjem vijeku*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2004.
- Miljenko Domijan, *Rab: grad umjetnosti*, Zagreb: Barbat, 2001.
- Boris Dundović, Pia Sopta i Alan Braun, »Kuća Petrovski u Senju: Povijesno-prostorni razvoj patricijske kuće s renesansnim Lavljim dvorištem«, u: *Prostor* 23 (2015.), str. 223-235.
- Rudolf Eitelberger von Edelberg, *Srednjovjekovni umjetnički spomenici Dalmacije u Rabu, Zadru, Ninu, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku*, Zagreb, Leykam international, 2009.
- Cvito Fisković, »Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 5 (1948.), str. 5-44.

Cvito Fisković, »Prilog poznavanju graditeljstva i kiparstva 15. i 16. st. u Rabu«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb, JAZU, 1987., str. 321-333.

Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, Split, Slobodna Dalmacija, 2004.

Miroslav Granić, »Stari rapski grbovi i pečati«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb, JAZU, 1987, str. 225-251.

Borislav Grgin, »Doseljenici iz Hrvatske na Rabu krajem XV. i početkom XVI. stoljeća«, u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, (ur.) Neven Budak, Zagreb: FF-Press, 2005., str. 537-547.

Borislav Grgin, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb: Ibis grafika, 2002.

Radovan Ivančević, »Renesansna slika Raba«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 44 (2001.), str. 33-54.

Thomas Graham Jackson, *Quarnero, Dalmatia and Istria, with Cettigne in Montenegro and island of Grado*, Oxford, Clarendon Press, 1887.

Mirja Jarak, »Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 37 (2010.), str. 77-109.

Mirja Jarak, *Studije o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj skulpturi s otoka Raba*, Zagreb: FF press, 2017.

Miljenko Jurković, »Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 20 (1990.a), str. 191-213.

Miljenko Jurković, »Quando il monumento diventa documento. Una bottega lapicida del Quarnero«, u: *Alla ricerca di un passato complesso. Contributi in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno*, (ur.) Alexandra Chavarria i Miljenko Jurković, Zagreb, Motovun: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2016., str. 231-242.

Miljenko Jurković, »Un raro motivo iconografico sulla scultura altomedievale – i senmurv di Arbe e Nevidane«, u: *Scripta in honorem Igor Fisković: zbornik povodom sedamdesetog*

- rođendana*, (ur.) Miljenko Jurković i Predrag Marković, Motovun, Zagreb: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, University of Zagreb, and Faculty of Humanities and Social Sciences, 2015., str. 43-52.
- Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990.b.
- Ljubo Karaman, *Umjetnost u Dalmaciji: XV. i XVI. vijek*, Zagreb: Matica hrvatska, 1933.
- Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.
- Ana Kodrić i Marina Marasović-Alujević, »Toponimi romanskoga porijekla na splitskom poluotoku«, u: *Školski vjesnik : časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu* 57 (2009.), str. 91-126.
- Krasanka Majer Jurišić, »Kneževa palača u Rabu tijekom stoljeća«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 40 (2016.), str. 87-101.
- Krasanka Majer Jurišić, *Javne palače u Dalmaciji u vrijeme mletačke uprave*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.
- Mirko Malez, »Geološki, paleontološki i prehistorijski odnosi otoka Raba«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb: JAZU, 1987., str. 141-146.
- Tomislav Marasović, »Prilog istraživanju transformacije antičke jezgre u ranosrednjovjekovni grad«, u: *Gunjačin zbornik: u povodu sedamdesete godine života i četrdeset i pete godine znanstvenog rada*, (ur.) Ivan Erceg, Zagreb: Školska knjiga, 1980., str. 99-111.
- Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2.: Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*. Split, Zagreb: Književni krug Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta, 2009.
- Lujo Margetić i Petar Strčić, *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, Rab, Rijeka : Grad Rab, Adamić, 2004.
- Tonko Maroević, »Angeli Radovani, iskosa«, u: *Kosta Angeli Radovani: retrospektiva 1940.-1999.*, katalog izložbe (Zagreb, Dom hrvatskih likovnih umjetnika, 30. rujna - 24.

- listopada 1999.), (ur.) Kosta Angeli Radovani, Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 1999., str. 23-27.
- Julijan Medini, »Gradski zid i pitanje urbanog areala antičkog Raba«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb, 1987., str. 171-175.
- Bruno Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća 2, Srednji vijek*, Zagreb : Školska knjiga, 1995.
- Dušan Mlacović, »A Painting of a Renaissance Town: how a source grew to be a prank. The case of seventeenth century Painting from Saint Anthony s in Rab«, u: *Alla ricerca di un passato complesso. Contributi in onore di Gian Pietro Brogiolo per il suo settantesimo compleanno*, (ur.) Alexandra Chavarria i Miljenko Jurković, Zagreb, Motovun: University of Zagreb, International Research Center of Late Antiquity and The Middle Ages, 2016., str. 285-304.
- Dušan Mlacović, »Slika svete Katarine«, u: *OTIVM- časopis za povijest svakodnevnice*, 4 (1996.), str. 31-35.
- Dušan Mlacović, *Plemstvo i otok: pad i uspon rapskoga plemstva*, Zagreb, Leykam international, 2012.
- Andre Mohorovičić, »Kulturno-povijesno značenje Raba«, u: *Rapski zbornik I*, (ur.) Andre Mohorovičić, Zagreb: JAZU, 1987., str. 33-47.
- Andre Mohorovičić, »Starokršćanske sakralne građevine na kvarnerskim otocima Cresu, Lošinju, Iloviku, Orudi, Krku, Sv. Marku i Rabu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35 (1997.), str. 123-130.
- Branka Nedved, »Felix Arba«, u: *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, (ur.) Željko Rapanić, Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1989., str. 29-44.
- Branka Nedved, *Felix Arba: pregled povijesti i spomenika otoka Raba u rano rimsko doba*, Rab: SIZ za kulturu Općine Rab; Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1990.
- Zrinka Novak, »Crkvene prilike u rapskoj biskupiji u XVI. stoljeću«, u: *Croatica Christiana Periodica*, 33 (2009.), str. 9-31.

- Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. 2, Split: benediktinski priorat Tkon, 1964.
- Anita Pahljina, »Prijedlog za slikara Antonija Moreschija u Rabu«, u: *Rapski zbornik II*, (ur.) Josip Andrić i Robert Lončarić, Rab: Matica hrvatska, 2012., str. 443-451.
- Milan Pelc, *Renesansa*, Zagreb, Naklada Ljevak, 2007.
- Nikola Radić, »Rapska zvona«, u: *Rapski zbornik II*, (ur.) Josip Andrić i Robert Lončarić, Rab: Matica hrvatska, 2012., str. 499-503.
- Ksenija Radulić, »Rab«, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*. Sv. 4, (ur.) Slavko Batušić, Andre Mohorovčić i Mirko Šeper, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1966., str. 42-43.
- Tomislav Raukar, »Rab sredinom XV. stoljeća«, u: *Croatica Christiana Periodica*, 22 (1998.), str. 27-36.
- Mia Rizner, »Arheološka topografija otoka Raba«, u: *Rapski zbornik II*, (ur.) Josip Andrić i Robert Lončarić, Rab: Matica hrvatska, 2012., str. 37-42.
- Veljko Rogić, »Rapska otočna skupina«, u: *Geografski glasnik* 31 (1969.), str. 109-124.
- Wilhelm Schleyer, *Arbe, Stadt und Insel: ein Schatzkästlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Weisbaden, C. W. Kreidel's Verlag, 1914.
- Ivan Staničić, *Rab*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1979.
- Petar Strčić, »Rod/obitelj i prezime rapskih Dominisa«, u: *Rijeka*, 16 (2011.), str. 1-6.
- Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976.
- Tea Sušanji Protić, »Renesansna kuća Moise u Cresu – rezultati konzervatorskih istraživanja 2011. godine«, u: *Ars Adriatica* 4 (2014.), str. 283-298.
- Petar Šimunović, »Toponimijska svjedočanstva o ranoj hrvatskoj prisutnosti na Krku, Rabu i Pagu«, u: *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, (ur.) Željko Rapanić, Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1989., str. 135-144.

Ivo Šprljan, »Plastično istaknute trake morta na šibenskim pročeljima: Prilog poznavanju prezentacije pročelja u Dalmaciji od sredine XV. do početka XX. stoljeća«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 22 (1996./1997.), str. 87-94.

Hrvoje Turk, »Obale otoka Raba - geografske karakteristike i turističke mogućnosti«, u: *Acta Geographica Croatica* 27 (1992.), str. 59-75.

Antonija Zaradija Kiš, *Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*, Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, 2004.

Ivan Žic-Rokov, »Crkve posvećene Majci Božjoj od VI-XI. stoljeća na području Krčke biskupije«, u: *Bogoslovska smotra* 41 (1972.), str. 451-466.

10. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Geografski položaj otoka Raba. Izvor: Bognar i sur. (1989).

Slika 2. Grad Rab smješten je na poluotoku između dvije uvale. Izvor: http://www.aci-marinas.com/aci_marina/aci-marina-rab/

Slika 3. Katastarska snimka Raba iz 1828. godine. Izvor: Mlacović, 2012.

Slika 4. Katarstarski plan grada Raba iz 1822. godine. Polja inzula su tonirana da bi se jasnije očitale komunikacije, a upisani su i najvažniji nazivi i spomenici. Izvor: Ivančević, 2001, 36.

Slika 5.a Kameni blok iz kule sv. Kristofora. Izvor: Medini, 1989, 172.

Slika 5. b Kameni blok iz kule sv. Kristofora. Izvor: Medini, 1989, 172.

Slika 5. c Kameni blok iz kule sv. Kristofora. Izvor: Medini, 1989, 172.

Slika 6. Pretpostavljeni urbanistički razvoj grada Raba prema Budaku. Izvor: Budak, 2006, 125

Slika 7 . Pretpostavljeni urbanistički razvoj grada Raba prema Mlacoviću: danas; stanje u XIII. stoljeću i stanje u XI. stoljeću. Izvor: Mlacović, 2012.

Slika 8. Kula Kneževa dvora. Izvor: fotografija autorice.

Slika 9. Velika palača Galzigna i ostaci kule obitelji Galzigna. Izvor: Mlacović, 2016, 299.
Foto: M. Ščerbe.

Slika 10. Palača Dominis: sjeverno pročelje. Izvor: Konzervatorski odjel u Rijeci, foto: S. Ulrih, 1964. god.

Slika 11. Palača Dominis: glavni portal i obiteljski grb na nadvratniku portala. Izvor: Domijan, 2001, 177.

Slika 12. Palača Dominis: kasnogotička monofora. Izvor: fotografija autorice.

Slika 13. Palača Dominis: obiteljski grb između prvog i drugog kata. Izvor: fotografija autorice.

Slika 14. Palača Dominis: kapitel dvorišnog stupa. Izvor: fotografija autorice.

Slika 15. Lavlji dvor u Senju: reljef na bočnoj površini stubišta. Izvor: fotografija autorice.

Slika 16. Slika 16. Palača Dominis: reljef na bočnoj površini stubišta. Izvor: fotografija autorice.

Slika 17. Palača Dominis: zapadno pročelje. Izvor: fotografija autorice.

Slika 18. Palača Dominis: antička spolija na zapadnom pročelju. Izvor: fotografija autorice.

Slika 19. Palača Dominis: ugaoni stup na križanju Srednje i poprečne ulice. Izvor: fotografija autorice.

Slika 20. Bista Markantuna de Dominisa, rad Koste Angelija Radovanija. Izvor: fotografija autorice.

Slika 21. Crkva sv. Antuna Padovanskog. Izvor: fotografija autorice.

Slika 22. Crkva sv. Antuna Padovanskog: interijer. Izvor: Barić, 2007, 162.

Slika 23. Kompleks Lacka Kosinjskog i obitelji Marinellis. Izvor: fotografija planoteke iz Konzervatorskog zavoda u Rijeci (Bijelić, 2016)

Slika 24. Palača Marinellis. Izvor: fotografija autorice.

Slika 25. Monofora palače Marinellis. Izvor: fotografija autorice.

Slika 26. Dvorišni zid između dvije građevine. Izvor: fotografija autorice.

Slika 27. Građevina u istočnom dijelu kompleksa s plastično istaknutim trakama morta u prizemlju. Izvor: fotografija autorice.

Slika 28. Pogled na obnovljeni kompleks obitelji Marinellis i Lacka Kosinjskog s Donje ulice. Izvor: fotografija autorice.

Slika 29. Mala palača Galzigna. Izvor: Bijelić, 2016.

Slika 30. Fotografija male palače Galzigna s početka XX. stoljeća s vidljivim plastično istaknutim trakama morta na prvome katu. Izvor: Domijan, 2001, 185.

Slika 31. Portal na dvorišnom stubištu male palače Galzigna. Izvor: Schleyer, 1914, 152.

Slika 32. Ostaci plastike s male palače Galzigna na Srednjoj ulici. Izvor: fotografija autorice.

Slika 33. Portal palače Cernotta. Izvor: fotografija autorice.

Slika 34. Plastično istaknute trake morta na palači Cernotta. Izvor: fotografija autorice.

Slika 35. Ugaoni stup na palači Cernotta. Izvor: fotografija autorice.

Slika 36. Sjeverno pročelje palače Cernotta. Izvor: fotografija autorice.

Slika 37. Kruna zdenca s grbom obitelji Cernotta. Izvor: <http://www.royalfamily.org/july-2017-rab-crowns-from-the-royal-compound/?lang=lat>

Slika 38. Gradska loža. Izvor: Domijan, 2001, 192.

Slika 39. Tlocrt gradske lože i građevina južno od nje. Izvor: Domijan, 2001, 193

Slika 40. Toranj gradskog sata. Izvor: fotografija autorice.

Slika 41. Crkva sv. Nikole. Izvor: Bijelić, 2016, 54.

Slika 42. Crkva sv. Nikole: ostaci ranije apside. Izvor: fotografija autorice.

Slika 43. Crkva sv. Nikole: interijer. Izvor: Barić, 2007, 159.

Slika 44. Kuća Kukulić: monofora. Izvor: fotografija autorice.

Slika 45. Balkon i balustrada kuće u Srednjoj ulici. Izvor: fotografija autorice.

Slika 46. Nadvratnik s grbom obitelji Zudenico i natpisom u Srednjoj ulici. Izvor: fotografija autorice.

Slika 47. Renesansni portal na kući u Srednjoj ulici. Izvor: fotografija autorice.

Slika 48. Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti. Izvor: fotografija autorice.

Slika 49. a) Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti snimljen termokamerom. Izvor: S. Lefebvre.

Slika 49. b) Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti snimljen oko 1914. Izvor: Schleyer, 1914, 53

Slika 49. c) Presvođeni dio Srednje ulice s grbom obitelji Benedetti snimljen oko 1926. Na fotografiji je vidljiv okvir zazidanog prozora koji je danas ožbukano, a vidljiva je i ožbukano pročelje palače Marinellis. Izvor: Brusić, 126, 160

Slika 50. Portal kuće u Srednjoj ulici s natpisom J. Hermolausa. Izvor: fotografija autorice.

Slika 51. Kuća u Srednjoj ulici s grbom Lacka Kosinjskog. Izvor: fotografija autorice.

Slika 52. Grb roda Spalatin na obiteljskoj kući u Srednjoj ulici. Izvor: fotografija autorice.

Slika 53. Uski objekt između Donje i Srednje ulice sagrađen u XIX. st. Izvor: fotografija autorice.

Slika 54. Grb Cernotta na nadvratniku kuće u Srednjoj ulici. Izvor: fotografija autorice.

Slika 55. Portal palače Cassio s grbom obitelji Dominis u luneti. Izvor: fotografija autorice.

Slika 56. Vila Danica. Izvor: fotografija autorice.

Slika 57. Građevina na čijem je mjestu izgrađena vila Danica. Izvor: Domijan, 2001, 33.

Slika 58. a) Trg Municipium Arbe početkom XX. st. prije izgradnje vile Danica. Izvor: Domijan, 2001, 32.

Slika 58. b) Trg Municipium Arbe nakon izgradnje vile Danica. Izvor: fotografija autorice.

Slika 59. Kasnoantički sarkofag na arheološkom lokalitetu u Ulici Dinka Dokule. Izvor: Bijelić, 2016, 42.

Slika 60. Kasnoantički zid i kovačnica. Izvor: fotografija autorice.

Slika 61. a) Romanički portal na kući u Kaldancu. Izvor: fotografija autorice.

Slika 61. b) Romanički portal na kući u Kaldancu. Izvor: fotografija autorice.

Slika 61. c) Romanički portal na kući u Kaldancu. Izvor: fotografija autorice.

Slika 62. Grb obitelji Cassio u Kaldancu. Izvor: fotografija autorice.

Slika 63. Crkva sv. Katarine. Izvor: fotografija autorice.

Slika 64. Crkva sv. Katarine: poligonalna apsida. Izvor: fotografija autorice.

Slika 65. Romanička osnova grada Raba (prema Domijanu) koja dokazuje izgrađenost gradske matrice u tom razdoblju.. Izvor: Domijan, 2001, 56

Slika 66. Građevina s romaničkom osnovom u Ulici kneza Domagoja. Izvor: fotografija autorice.

Slika 67. Građevina s romaničkom osnovom u Ulici svetog Marina. Izvor: fotografija autorice.

Slika 68. Nadvratnik s grbom na građevini u ulici Ulici svetog Marina. Izvor: fotografija autorice.

Slika 69. Jacksonov crtež grba Šimuna Plangosa. Izvor: Jackson, 1887, 212

Slika 70. Natpis sa zvonika katedrale s imenom Šimuna Plangosa. Izvor: Mlacović, 2012. Foto: M. Ščerbe.

Slika 71. Zaglavni kamen s natpisom pisanim goticom na portalu građevine u Ulici svetog Marina. Izvor: fotografija autorice.

Slika 72. Građevina romaničke osnove na križanju Gornje ulice i Ulice svetog Marina. Izvor: fotografija autorice.

Slika 73. Kasnogotička monofora i probušene konzole na građevini u Ulici kneza Branimira. Izvor: fotografija autorice.

Slika 74. a) Građevina romaničke osnove u Ulici kneza Trpimira. Izvor: fotografija autorice.

Slika 74. b) Građevina romaničke osnove u Ulici kneza Trpimira: ulična strana. Izvor: fotografija autorice.

Slika 75. Renesansni portal građevine u ulici Rapske brigade. Izvor: fotografija autorice.

Slika 76. Građevina u Ulici Matije Pončuna koja je izvorno zauzimala poveću parcelu. Danas je pročelje preoblikovano u tri različite građevine. Izvor: fotografija autorice.

Slika 77. a) Skulpture lavljih glava na uglu južne kuće. Izvor: fotografija autorice.

Slika 77. b) Skulpture lavljih glava na uglu sjeverne kuće. Izvor: fotografija autorice.

Slika 78. a) In situ pilastar iz crkve sv. Martina. Izvor: Domijan, 2001, 50.

Slika 78. b) Pilastar iz crkve sv. Martina. Izvor: Jurković, 2016, 236. Foto: P. Vedovetto.

Slika 79. a) Fragmentarni plutej iz crkve sv. Martina. Izvor: Jurković, 2015, 44. Foto: P. Vedovetto.

Slika 79. b) Plutej iz crkve sv. Martina sa slike W. Schleyera 1914. godine. Izvor: Jurković, 2015, 44.

Slika 80. Idejna rekonstrukcija pluteja iz crkve sv. Martina prema Jarak. Izvor: Jarak, 2017, 108.

Slika 81. a) Fragment skulpture, vjerojatno iz crkve sv. Martina. Izvor: Jarak, 2017, 106.

Slika 81. b) Fragment skulpture, vjerojatno iz crkve sv. Martina. Izvor: Jarak, 2017, 106.

Slika 82. Karta grada Raba s razvojnim fazama u ulicama koje su obrađene za potrebe ovog diplomskog rada.. Izvor: autorica i Ivor Kranjec.

11. SUMMARY

The paper gives a short description and analysis of the most important architectural monuments and remains of architectural stonework located in Middle Street in Rab and its surroundings, which helps the dating of this part of town. In order to facilitate the understanding of the construction of the architectural heritage and the artistic topography of the city of Rab, the history of the island has been clarified and the theses about the emergence and urban development of the city have been described. Due to the insufficient archeological exploration of the city, the Pre-Roman and Roman sites are unknown as well as the city area at that time. Period from 11th to 13th centuries was marked by the prosperity, the building's rise and the expansion of the city, and because of the construction of famous sacral buildings, three church belltowers, city walls and public monuments, Rab is considered a Romanesque town. After the stagnation caused by the economic crisis and wars, a new build-up in the city took place in the middle of the 15th and in the beginning of the 16th century when artists such as Andrija Aleši and Petar Radov Trogiranin were in the town. Most of the preserved buildings in the Middle Street dates from this period, that is, from the Late Middle Ages. However, the existence of Romanesque buildings on the whole surface of the city, confirms that the city was already built in this Romanesque era, which, in style, remained in the architecture of the city until the 14th century.

Key words: church, Rab, The Middle Street, The Middle Ages, Residential Architecture, Urbanism